

“पञ्चा नरानं रतन”

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, षष्टम पत्र, पालि)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) पालिपाठमञ्जरी	- ४० अंक, १८ घण्टा	पेज २
२) धम्मपद अट्ठकथा	- ४० अंक, ९ घण्टा	पेज २६
३) बौद्ध जगतका स्मरणीय व्यक्तित्वहरु	- २० अंक, ८ घण्टा	पेज ४०

Dhamma.Digital

संकलन

भिक्षु निग्रोध स्थविर

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, षष्ठम पत्र, पालि)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) पालिपाठमञ्जरी

- ४० अंक, १८ घण्टा पेज २

पालिपाठमञ्जरी

२०. वीसतिमो पाठो

अत्तनो पमाणं वेदितब्बं

ओतरित्वा = (लखे) क्वहाँ वना	पलिगुण्ठित = स्वतु मतुस्वया लग्गि = त : क्यन
उतरित्वा = (लखं) थाहाँ वया	नानत = भित्र ; भित्र निस्सित = आधार
अनुकरोन्त = अनुकरण	निन्दिय = निन्दनीय

हिमवन्ते एकस्मिं सरे एको उदककाको वसि । वीरको इति तस्स नामं अहोसि । सो तं सरं उपनिरुसाय सुखेन जीविकं कप्पेसि । तदा जनपदे महन्तं दुब्भिक्खं अहोसि । मनुस्सा आहारपानादीहि

किलन्ता अहेसुं । तस्मा काकानम्पि आहारो दुल्लभो जातो । ते तं पदेसं पहाय अञ्जत्थ अगमंसु । उकच्चे अरञ्जं पविसिंसु ।

तेसु एको सविट्ठको नाम काको अतनो भरियं काकिं च आदाय हिमवन्ते वीरकस्स वसनट्टानं पत्वा एकरुमं रुक्खे अट्टासि ।

एकदिवसं वीरको उदकं ओतरित्वा मच्छे, खादि, अथ ततो उतरित्वा पक्खे सुक्खापेन्तो अट्टासि । सविट्ठको तं दिस्वा “इमस्स उदकं ओतरित्वा मच्छे, गहेतुं सक्का । मथ्हं पन तथा न सक्का । तस्मा इमं उदककाकं निरुसाय बहु मच्छे, लभेथ्य‘निन्त ” चिन्तेत्वा तेन सट्ठि विस्सासो अहोसि । वीरको ‘पि ततो पट्टाय सविट्ठकस्स च तस्स भरियाय च मच्छे, गहेत्वा दे ‘ति । सविट्ठको‘ पि वीरकं निस्साय सुखेन जीविकं कप्पेति ।

एवं काले गच्छन्ते आदि अन्तं अमनसिकरणेन सविट्ठकस्स मानो उप्पज्जि । एकदा सो एवं चिन्तेसि । ‘अयं उदककाको ‘पि कालको, अहम्पि कालको, अक्खीहि‘पि पादेहि‘पि तुण्घडेन‘पि एतस्स च मथ्हं च नानतं नत्थि । अहम्पि तादिसो एव, अथ कस्मा अहं इमिना गहम्पि तादिसो एव, अथ कस्मा अहं इमिना गहितमच्छे, खादिसामि ? किं मथ्हम्पि तं न सक्का‘ति ?”

एवं सो अतनो पमाणं असललक्खेत्वा माननिस्सितो एकदा वेगेन उदकं ओतरित्वा उम्मुज्जन्तो सेवालं लग्गि । अग्गतुण्ड‘मेव पञ्जायि । यथा वीरको सेवाल भिन्दित्वा उग्गच्छति‘तथा सो काको अजानन्तो सेवाको पलिगुण्ठितो उदके‘येव जीवितक्खयं पापुणि ।

“अतनो पमारगं अजानित्वा पस्स अनुकरोन्तो निन्दियो भवति । ”

परिचयपुच्छा :-

१. कुतो सविट्ठको वीरकस्स सन्तिकं आगतो ? कस्मा च अष्णतो ?
२. वीरकं पस्सित्वा सविट्ठको किं चिन्तेसि ?
३. पालिभासं परिवतेतु ।
 - क) छगू समयय् वीरक धयाम्ह लः कवः हिमालयय् च्वंच्वन ।
 - ख) मनूतयेत दुभिक्षं पीडित जुल ।
 - ग) सविट्ठक धयाम्ह क्व : छम्ह नसा मामां अन वन ।
 - घ) व छन्नु लखय् क्वहाँ वना थाहाँ व : म्ह ल : घासय् (भयाउली)) त : क्यन ।
- ४) इमं कथावत्थुं अतनो वचनेन संखितं लिखतु ।

५) इमिना गहेतब्बो उपदेसो कि ?

वेवचनानि :-

हिमवा = हिमाचलो - हिमद्दि

दुब्भिक्ख = छातकं

भरिया = जाया - दारो - कलतं - पजापतो - पादपरिचारिका

सेवालो = नीलिका

अरञ्जं = काननं - वनं - विपिनं

उदकं = आपो - पयो - जलं - वारि - सलिलं

२१. एकवोसतिमो पाठो “उपदेसा”

१. कुट्टानम्पि साघूनां - अञ्जथा न भवे मनो ।
संतापितु तिणक्काय - नहि सक्का महोदधिं ॥
२. हीनो न सेवितब्बो भो - सेवितब्बो'व उतमो ।
पयो'पि घुतहत्थट्ठ - सुरा'ति अभिधीयते ॥
३. दोसभीत्या अनारम्भो - कापुरिसस्स लक्खणं
अजीररगभया को हि - भोजनं नेव भज्जति ॥
४. बालानं उपदेसो हि - कोपाये'व पवतते ।
विसं वड्ढति सप्पानं - खीरपानेन सब्बथा ॥
५. मज्झगो'पि हि सतू नं - सुखं वसति पञ्चवा ।
न च तालियते जिह्वा - द्वतिस दसन'न्तरे ॥
६. एको एकस्स चतुरो - अपरस्से'तरो तथा ।
नोदके सकटं नावा - फलम्हि च न गच्छति ॥
७. आगन्तुकस्स सक्कारो - श्रमितस्सा'पि कारियो ।
नो'पसंहरते रुक्खो - छायां पस्सम्भि छिन्दतो ॥
८. धरन्तो नेकसत्थे'पि - अत्थं बालो न बुज्झति ।
भारतमे'व जानाति - चन्दनस्सा'पि गद्भो ॥
९. कल्यारगमित सेवेथ - दस्सेन्त वज्जमतनो ।
पोथेत्था'पि निघिट्ठानं - नयन्तो सुहदो'व भो ॥
१०. श्रधम्मचारि धम्मञ्जु - विनेतु केन सक्कते ।
न केना'पि उपायेन - मिच्छासुतो पबुज्झति ॥
(दिट्ठन्तरतनावलि)

परिचयपुच्छा :-

१ कुट्टानम्पि साघूनां मनं कीदिसं होति ?

२. दोसभीत्या अनारम्भो कस्स लक्खणं ?
३. यथा सप्पानं खीरपानेन विसं वड्ढति तथा कि लब्भते?
४. सत्थं धरन्तो'पि अत्थं न बुज्झन्तो कीदिसो भवति ?

५. इमानि केन सम्बधेन कथितानि ?

- क) मिच्छासतो न पबुज्झति ।
- ख) जिह्वा दन्तन्तरे न तालीयते ।
- ग) धुत्तहत्थट्ठ पया'पि सुरा' ति अभिधीयते ।

वेवचनानि:-

साधु =	सप्पुरिसो -सन्तो
सुरा =	मज्जं - मदिरा - वारुणी
कापुररिसो =	कुपुररिसो
सप्पो =	अहि-आसिविसो - भुजंगो -सिरिंसपो
दन्तो =	दसनो -रदनो - हिजो
जिह्वा =	रसना

२२. द्वावीसतिमो पाठो “कायबलतो ञाणबलं महन्तं”

लटुकिका = लटुकिका	परिणत = बदले जूगु
भंग	नीलमक्खिक = वाउंम्ह भुजि
आसाटिक = भुजिं खि	सूरमानी = अभिमान
पुलवक = त्वं	खज्जमान = नसेलि
नियोजित = प्रतिनिधि	पच्चवख = प्रत्यक्ष

एका पन लटुकिका सकुणिका अरञ्ज कुलावंक कत्वा वसन्ती, एकदा अण्डानि निक्खिपि । तेसु परिणतेसु ततो सकुणपोतका निक्खमिंसु । अथ कदाचि एको चण्डहत्थितेन पदेसेन गच्छन्तो तं अद्दस । अथ “अयं मे पुतेक मारेस्सती'ति” भीता सा लटुकिका तं हत्थि याचि-“हत्थिराज ! अहं ते पक्खेहि नमो करोमि, मय्यहं पुतके मा नासयी'ति ।”

अथ सो चण्डहत्थि तं अगणेतवा “अरे ! अहं तादिसानं लटुकिकानं सहस्समिप वामपादेने'व संचुण्णितु सक्को भवेय्ययं, पस्स मे बलन्ति” ते सकुणपोतके पादेन मदित्वा गज्जन्तो अगमासि । लटुकिका पन रुक्खे निसीदित्वा “अरे हत्थि ! कायबलतो ञाणबलं महन्तं, कतिपाहेने'व दुब्बलस्सा'पि मे बलं पस्सथा'ति” वत्वा रुदमाना अगमासि ।

सा अतनो मितं एकं काकं उपसङ्गमित्वा तं पवाति वत्वा तेन सद्धि मन्तेसिं । ततो एकं नीलमक्खिकं, ततो एकं मण्डुकं च उपसङ्गमि । तेहिपि सद्धिं यं किञ्चिं मन्तणं अकासि ।

अथ एकअदवसं तस्स चण्डहत्थिस्स सूरमानिनो अक्खीनि एकेन काकेन भित्रानि अहेसुं । तंखणेयेव एका नीलमक्खिका आगन्त्वा आसाटिकं पातेसि । अन्धहत्थि पुलवकेहि खज्जमानो पिपासाभिभूतो पानीयं परियेसन्तो इतो चितो च विचरि । तदा एको मण्डुको महन्ते पपाते ठत्वा 'बकवकन्ति' सदमकासि । यत्थ मण्डुको वसति तत्थ पानीयम्पि अत्थोति चिन्तेत्वा सो अन्धहत्थि पपाताभिमुखो गच्छन्तो पव्वतपादे पतित्वा जीवि-तक्खयं पापुणि ।

ते पन काकादयो लटुकिकाय नियोजिता तथा अकंसु । वलमदेन मतो दुब्बले मदन्तो सूरमानि सो हत्थि अतनो कायबलतो लटुकिकाय जाणबलस्स महन्तभावं पच्चक्खं करोन्तो पव्वतपादेयेव गरि ।

“नहेव सब्बत्थ बलेन किच्चं, बलं हि बालस्स वधाय होति । ”

परिचयपुच्छा :-

१. हत्थि सकुणपोतके दिस्वा किं अकासि ?
२. लटुकिकाय काकस्स सन्तिके किं कथितं भविस्सति ?
३. नीलमक्खिका किं अकासि ?
४. अन्धहत्थि कथं विचरी ? केन आकासेन सो जीवितक्खयं पापुणि ?

५. पालिमासं परिवतेतु ?

- क) जंगलय् चाः चाः हिलाः च्वंम्ह छम्हेसिनं स्यं खन ।
- ख) वं भृंगः या मस्तेत तुति न्हुया नचुका बिल ।
- ग) वाउँ भुजिं नं जंगलय् खि फानाच्चन ।
- घ) जंगलय् छगू ज्वलय् ब्यांचा छम्ह हालाच्चन ।
- ङ) लटुकिक भं गः या मस्त मदया ख्वयाच्चन ।
- च) ब्यांचात लः दुथाय् हे च्वंच्वनी ।

६. इमं कथावत्थुं श्रतनो वचनेन लिखितब्बं ।

आख्यातिक- परिचयो:-

१. इमेसं क्रियापदानं बहुवचनानि दस्सेतु ।

पक्खिपि- अहस- मारेस्सति- याचि- (नमो) करोमि- नासयि- भवेय्ययं- पस्स- अगमासि- अकासि- उपसङ्गमि- पातेसि- विचरी- पापुणि- मरि- होति ।

२. इमेसं एकवचनानि दससेतु ।

निक्खमिंसु- परराथ- अहेसुं- अकंसु- पस्सन्तु- पचेय्ययुं- अकरिम्ह- अदंसु- पचन्ते ।

वेवचनानि :-

हत्थि	= कुञ्जरो - गजो - वाररगो
मण्डको	= ददुदुरो - भेको - वस्साभू - पलवो
पुतो	= अपच्चं - सुतो - तनुजो
गच्छति	= याति - पयाति - गमेति - सप्पति
अक्खी	= नयन - नेतं - लोचनं - चक्खु

२३. तेवीसतिमो पाठो

कथासल्लापो -ii

(दुतियो भागो)

पवेसपत - गहन - सालं	= टिकट घर		
जेट्टमूलउस्सव	= जेष्ठ महीनायागु उत्सव		
पवेसपत	= प्रवेश पत्र; टिकट		
अतिधावन	= हथाय् चायेकेगु		
उपनिघंसन्ति	= घ्वात्तु घ्वाइगु जुयाच्चन		
कीत	= न्या: गु	यथेच्छं	= मं दुथे
मिनित्तिका	= मिनेट	किरिगतुं	= न्यायेत
सजजेहि	= थिक: या	अविलम्बित	= तुरंत: याकनं

असोको :- कुहि गच्छसि सहायक ?

सुमनो :- अहं सम्म ! धूमरथद्वानं गच्छामि । तस्सा अम्हाकं यथेच्छं सल्लपितुं सक्का ।

असोको :- होतु, अहम्पि तत्थे'व गच्छामि । तस्सा अम्हाकं यथेच्छं सल्लपितुं सक्का ।

सुमनो :- त्वं कुहि गच्छसि ?

असोको :- अहं अनुराधनपुरं गच्छामि । स्वे तत्थ जेट्टमूलउस्सवो वत्ततो । महामहिन्दत्थेरेन लङ्गायं बुद्धसासनस्स पतिट्ठापित दिवसो स्वे भवति । तस्मा तं उस्सवसिरि पस्सितुं चेतियानि च वदिन्दतुं गच्छामि ।

सुमनो :- साधु, अथ तुय्यहं लाभपवेसपत्तम्पि किणितुं सक्का'ति मज्जे ।

श्रसोको :- आम सम्म ! अस्मि मासे दसम दिवसतो पट्टाय तानि पचारितानि भवन्ति ।
(एवं सल्लपन्ता उभो'पि धूमरथद्वानं गच्छन्ति ।)

सुमनो :- त्वया असोक ! पवेसपत्त न ताव कीतं ननु ?

श्रमोको :- आम, अहं इदानि'येव किणामि ।

“देतु मे अनुराधपुर गमनाय एकं पवेसपत्त दतिय -पन्तियं” - “महासय ! अविलम्बितो भव, अनुद्वयतं पटिच्च । ”

सुमनो :- त्वं किं अकासि एत्तकं कालं ? इदानि धूमरथस्सा'पि वेला आसत्रा ।

असोक :- पवेसपत्त - गहन- सालं जनेहि आकिण्णं, मनुससा । तत्थ अञ्जमञ्जं उपनिघंसन्ति ।
तस्सा अहं थोकं ओकासं अपेक्खमानो एत्तकं कालं अट्टासि ।

सुमनो :- पस्स एतं कालयन्तं, तिस्सो मिनित्तिका अतिरित्ता रथा'गमनस्स । सीघं तुय्यहं
भण्डानि'पि सज्जेहि । मा पमादो भव ।

असोको :- नहि ! नहि ! त्वं अतिधावनं करोसि । मय्यहं पन सक्का अद्धमिनित्तिकाय'पि रथं
आरुहितुं ।

(तेसु एवं सल्लपन्तेसु एव धूमरथो उगीगमि ।)

आख्यातिक - परिचय :-

श्रञ्जमञ्ज पटिपक्खवचनानि

वचनं

पटिपक्खवचनं

गच्छति = वनाच्चन
किरगति = न्यानाच्चन
आरुहति = गयाच्चन
निमुज्जति = दुबिनाच्चन

श्रागच्छति = वयाच्चन
विषिकरगति = मियाच्चन
ओरुहति = क्वहाँवयाच्चन
उम्मज्जति = दुबिना थाहाँ वयाच्चन

ओतरति = क्वहाँ वनाच्चन
नयति = यंकाच्चन
हरति = यंकाच्चन

उत्तरति = थाहाँ वयाच्चन
श्रानयति = हयाच्चन
श्राहरति = हयाच्चन

9
२४. चतुर्वीसतिमो पाठो
“दहरस्स उदारचिन्ता”

सम्बाध = मच्छिंणु थाय्
उच्छिट्ठ = चिप, ल्यंणु
परिमज्जन्ती = परामर्श यायां, ब्वव्व स्याना
निद्धिट्ठ = क्यंणु; निर्दशित याना तः गु
विरोधि = विरुद्धगु
विमुख = लिफः स्वयेगु; बाया वनेगु

“अम्म ! कथंमहं पिट्ठि पसारेत्वा यथासुखं विनपज्जामि । इदं पन मे सयनं अतिसम्बाधं । उत्तरेन महावालुका नादिया परतीरे दमिला वसन्ता । दक्खिणेन गोठसमुद्धो वट्ठति । अपि च त्वं “हत्थपादं पसारेत्वा यथासुखं सयाहि पुत्ताति” वदसि, एवं सति कथमहं इमस्मिं सम्बाधे सयने सुखं सयामीति । ”

इदं पन वीरगुणेन अभिवड्ढियमान - चित्तस्स एकस्स दहरकुमारस्स मुखतो निक्खन्तं वचनं । को पनेसो उदारज्झा - सयो दारको ? सो हि रोहिणे काकवण्णतिस्स - रञ्जो पुत्तो गामरगी अभय कुमारो होति ।

एकदा काकवण्णरगतिस्सराराजा भिक्खु भोजेत्वा तेसं उच्छिट्ठभत्त गहेत्वा तयो भागे अकासि, अथ गामरगी अभयो तिस्सो चाति अत्तनो द्व पुत्त पक्कोसापेत्वा कुलदेवतानं भिक्खूनं कदाचीपि विमुखा न भविस्सामापि वत्वा इमं भागं भुञ्जथ ताताति” आह । ते तं भोगं तुट्ठचित्त न भुञ्जिसु । ‘द्व भातरो मयं कदाचीपि अञ्जमञ्जं विरोधिनो न धविस्सामापि वत्वा इमं भागं भुञ्जथाति” अञ्जं भागं अदासि । ते तम्पि भुञ्जिसु । अथ “ दमिलेहि सद्धि युद्ध न करिस्सामापि वत्वा इमं भुञ्जथाति” ततियभागं अदासि । तथा वुत्त मत्तयेव गामणी अभयो तं भत्तपिण्डं तत्थेव खिपि । ततो सहसा उट्ठाय गन्त्वा हत्थपादं सम्मिञ्जित्वा सयेन निपज्जि । तिस्सकुमारो च पितु सम्मुखा पलायि ।

ततो माता विहारमहादेवी तत्थ आगन्त्वा पुत्ता तथा निपन्नं दिस्वा अस्सासेतुकामा पिट्ठि परिमज्जन्ती “कस्मा त्वं पुत्त ! एवं सयसि ? हत्थपादं पसारेत्वा सुखं सयाहीति” आह । अथ तेन दिन्नं पटिवचनं पुब्बेव निद्धिट्ठ, पितुराजा पन तं सुत्वा पुत्तस्स उदारज्झासयं वत्वा तुण्ही अहोसि ।

“ वोरा दहरकालेपि उदार ज्झासया होन्ति ।”

परिचयपुच्छः :-

१. गामणी अभयो कस्स पुत्तो ? का तस्स माता ? को कनिट्ठभाता ?
२. पितुराजा तेसं कति भागे अदासि ? ते तेसु कति भागे भुञ्जिसु ? ते च पन काय पटिञ्जाय ?
३. “उत्तरेन दमिला, दक्खिणेन गोठ- समुद्धो कथंमहं सुखं सयामीति” इमिना अधिप्पेतं अत्थं वित्थारेतु ।
४. पालिभासं परिवत्तेतु ।

- क) मागमय् (थाय्) कावन्तिस्स धयाम्ह जुजुं राज्य यात ।
 ख) लंकाद्वीप समुद्र चात्तीका तल ।
 ग) खुसिं उखे जंगल दु ।
 घ) सहोदरपिं निम्ह थवं थवे ल्वानाच्चन । न्हयाबले मामं कायपिंत ह्येकाच्चनी ।
 ङ) बौम्ह व (खँ) न्यानाइमिगु विचाः सीका निः शब्द जुल ।
 च) अशोक व विजित धयापिं कुमारपिं निम्ह सहोदरपिं खः ।

वेवचनानि:-

- अम्मा = अम्बा - माता - जननी - जनिका
 दारको = बहरो - बालो - कुमारी
 पिता = तातो - जनको
 भुञ्जति = खादति - असति - घसति - भषखति - अज्भोहरति
 भिक्खु = समणी - पब्बजितो - यति

सन्धिपरिचयो:

- कथमहं = कथं - अहं
 अन्वेति = अनु - एति
 इत्यस्स = इति - अस्स
 मत्तेयेव = मत्ते - एव
 पुब्बेव = पुब्बे - एव
 तञ्जेव = तं - एव
 जच्चन्धा = जाति - अन्धा
 वतायं = षत - अयं
 वसनट्ठानं = वसन - ठानं
 यथेच्छं = यथा - इच्छं
 निद्दिट्ठं = नि - दिट्ठं
 बुद्धानसासनं = बुद्धानं - सासनं

२५. पञ्चवीसतिमो पाठो
 “अनिसम्मकारिता”

- अनिसम्मकारिता = मतीलुथे यायेगु; मयासे यायेगु
 पवट्ठति = फाटापुला च्वन
 ससक = खराचा
 सल्ल = चुसापा
 नकुल = नवःचा

अच्छ	= भालु
गोकर्ण	= अरना म्ये
असुक	= फलानाम्ह
सम्मोह	= बेहोशी
बेलुष	= ब्याः

एको पन ससको एकदा तालरुक्खस्स हेट्टा निपन्नो अहोसि । तत्थ एको बेलुवरुक्खो'पि अत्थि । सो तत्थ निपन्नो'व एवं चिन्तेसि- “सचे अयं महापठवि पवट्टेय्य; कत्थ नुखो'हं गम्मिस्सामी'ति” तस्मि खणे'येव एकं बेलुवफलं तालपण्णस्स उपरि पति । सो तेन सद्देन भीतो “निस्संसयं पठवि पवट्टती'ति” चिन्तेत्वा पच्छतो'पि अनोलोकेत्वा पलायि । तं तथा पलायन्तं दिस्वा अञ्जो ससको पुच्छि- “किमेत्थ कारणन्ति” ? “एत्थ भो ! पठवि पवट्टती'ति वदन्तो'येव सो धावति । इतरो'पि भीतो तस्स पच्छतो पलायि । एवं अञ्जे'पि ससका तं सुत्वा धावितुं आरभिसु ।

अथमिगा'पि ते दिस्वा तेहि सद्धिं पलायिसु । इमिना नयेन सल्लो, नकुलो, सिगालो, सूकरो, गोकर्णो, महिसो, अच्छो, बको, व्यग्घो, दीपि, हत्थी'ति एते बहू तिरच्छाना'पि भयहेतुं अनुपपरिक्खत्वा'व तेसं पच्छतो धाविसु ।

तदा बोधिसत्तो सीहो मिगराजा हुत्वा वसि । सो अत्तनो सब्बं वलं तथा पलायन्तं दिस्वा “कस्मा तुम्हे एवं पलाय-था'ति” ? पुच्छि, “अयं खो देव ! महापठवि पवट्टती'ति ।” सो पन सीहो पठविया पवट्टनं नाम न कदाचि सुतपुब्बं, अयं पन एतेसं कोचि सम्मोहो भविस्सती'ति” चिन्तेत्वा ‘कन इदं दिट्ठन्ति’ पुच्छि । “हत्थि जानन्ती' ति” आहंसु । ते “मयं न जानाम, देव ! दीपि जानन्ती'ति” आहंसु । ते “मयं न जानाम, देव ! दीपि जानन्ती'ति” आहंसु । एतेन उपायेन सब्बे पुच्छित्वा ओसाने त'मेव ससकं सम्पापुणि ।

सो कथेन्तो “आम सामि ! मया दिट्ठं, अहं पन बेलुवरुक्खसमीपे असुकस्स तालरुक्खस्स हेट्टा निपन्नो चिन्तेसिं । “सचे अयं पठवि पवट्टेय्य कत्थ गम्मिस्सामी'ति ।” तंखणे'येव पठविया पवट्टन सद्दं सुत्वा भीतो पलायि'न्ति” आह ।

सीहो तेने'व सद्धिं तं ठानं उपपरिक्खन्तो बेलुवफलं दिस्वा भयहेतुं अञ्जासि । ततो तेसं सब्बेसं तत्थ कारणं कथेत्वा ते समस्सासेत्वा विस्सज्जेसि । सचे हि तत्थ बोधिसते न भवेय्य, सम्मोहेन सब्बे'पि चतुप्पदा मरणभयेन धावित्वा समुद्दं पत्वा विनस्सेय्युं । बोधिसत्तं निस्साय सब्बे'पि धावित्वा जीवितं लभिसु ।

“सद्दहेतुं अजानित्वा सद्दमत्तेने' व न भायितब्बं ।”

परिचयपुच्छाः

१. कत्थ सो ससको निपन्नो ? कि चिन्तेसि ?
२. कस्मा सो भीतो पलायि ?

३. सीहो पठवि पवड्ढती'ति सुत्वा कि चिन्तेसि ?
४. दसन्न चतुप्पदानं नामानि लिखन्तु ।
५. पालिभासं परिवत्तेतु ।
- (क) सिंह प्यपांचूपिनि जुजु खः ।
- (ख) खराचा लिफ मस्वसे व्वाय् वनाच्चन ।
- (ग) चला घाय् नयाः म्वानाच्चन ।
- (घ) छ्छाय् व्वाय् वनाच्चनागु ?
- (ङ) उगु जंगलय् ब्याः सिमा दु ।
- (च) ताल सिमा लंकाय् प्रायः याना बुया वः ।
- (छ) धुँ चलातयत्त ज्वना नया म्वानाच्चनी ।
- (ज) चित्तुवा, व्वासो व धुँ नं ग्यानापुपिं प्राणीपिं खः ।

वेवचनानि:-

ससको = पेलको

सूकरो = वराहो

सोही = मिगिन्दो - केसरी

सिगालो = जम्बुको -कोत्थु - गोमासु

पठवि = भूमि -मेदिनी - मही - वसुधा

२६. छब्बीसतिमो पाठो

“जयं सम्म ! ददामि ते”

अलक्खिक = अलक्षणम्ह

तुच्छगज्जित = फुसुलु गर्जन; नन्या वा मगाः

पटियोध = विरोधी पक्ष (युद्धय्)

सुचिजातिक = सफागु स्वभावम्ह

अननुरुप = अयोग्य; उचित मज्जू

सेय्यो = उत्तम; भिङ्गु

एको पन सीहो हिमवन्ते एकायं गुहायं वासं कप्पेसि । तस्सा अविदूरे बहू सूकरा'पि वसिंसु । अथे'कदिवसं सीहो गोचरं गहेत्वा एकस्मिं सरे पानीयं भिवति । तस्मि खणे एको महासूकरो'पि तं ठानं पापुणि । सीहो तं दिस्वा 'अञ्जरिम दिवसे इमं मारेस्सामि, सने इदानि अयं मं पस्सेय्य भयेन पुन इमं ठानं न आमच्छेग्या'ति चिन्तेत्वा एकेन पस्सेन पालयितुं आरभि ।

सूकरो सीहं पलायन्तं दिस्वा चिन्तेसि-'एसो मम भयेन पलायति, अज्ज मया इमिना सद्धिं युद्धं कातुं वड्ढती'ति" एवं चिन्तेत्वा सीहं आह"-सम्म सीह ! त्वम्पि चतुप्पदो, अहम्पि चतुप्पदो, तस्मा युद्धत्थाय एहि, निवत्त, निवत्त, कस्मा भयेन पलायसी'ति ?" सीहो तस्स तुच्छगज्जितं सुत्वा हसन्तो "सम्म सूकर, अज्ज के तया सद्धि युद्धं नत्थि । सचे, इच्छसि, इतो सत्तमे दिवसे युद्धं होतु'ति" वत्वा पक्कामि । अज्ज युद्धं अक्त्वा सत्तमे दिवसे तं भविस्सती'ति वत्वा पलायनं नूनं मम भयेना' ति "चिन्तेत्वा तुट्ठो सो जरसूकरो सीघेन गन्त्वा अम्भो अहं इतो सत्तमे दिवसे सीहेन सद्धिं युज्झिस्सामि ।

तदा पस्सथ मम बलन्ति” जातकानं आरोचेसि । ते भयप्पत्ता “अरे अलक्खिक ! किं तुय्हं सक्का सीहेन सद्धि युद्धं कातुं ? नूनं सो सब्बम्पि सूकरजातिं विनासेस्सती”ति” आहंसु । तेषु एवं कथेन्तेसु एवं सो सूकरो इदानि किं करोमी” ति चिन्तेन्तो भयेन कम्पमान-सरीरो अहोसि ।

सत्तमो दिवसो सम्पापुणि । सीहोपि युद्धङ्गणं उपसङ्गमि । न ताव सूकरो आगतो, अथ च पन पटिवाते महन्तो दुग्गन्धो वायति । सीहो किं एतन्ति ओलोकेन्तो पटियोघं सूकरं आगच्छन्तं अद्दस ।

सो पन सूकरो मरणभयभीतो सीहं पराजेतुं उपायं चिन्तेत्वा अत्तनो सकल सरीरं गुथेन मक्खेत्वा आगतो । सूचिजातिको सीहो तं दिस्वा “सम्म सूकर ! सुन्दरो तव उपायो सचे त्वं गुथेन मक्खितो न अभविस्स, अज्ज तव मरणं नियतं । इदानि पन ते सरीरं फुसितुम्पि न सक्का तस्मा तवेव जयो होतु ।

अहं पराजयं गण्हामी”ति” वत्वा “जयं सम्म ददामि ते”ति” सूकरस्सेव जयं देन्तो पक्कामि ।

“अत्तनो अननुरुपेन सह विवादकरणतो तस्से’ व जयदानं सेय्यो ।”

परिचयपुच्छा:-

१. सीहो कथं वासं कप्पेसि ?
२. सीहं पलायन्तं दिस्वा सूकरो किं चिन्तेसि ? कस्मा सीहो पलायि ?
३. सूकरस्म जातका किं आहंसु ?
४. सीहं पराजेतुं सूकरो किं उपायं अकासि ?
४. को इमिना कथावत्थुना गहेतब्बो उपदेसो ?
६. अविदूरे-चतुप्पदो-युद्धत्थाय-हसन्तो-भयप्पत्ता-पटिवाते-कम्पमानसरीरो-विनासेस्सति-पराजेतुं, इमेहि पञ्चेकं सरलवाक्यानि कातब्बानि ।

सन्धिपरिचयो:-

- १) सन्धयो दस्सेतब्बा ।
तस्स-अविदूरे, अथ-एकदा, न-आगच्छेय्य, पस्सेन-एकेन, सीहं-आह, पलायसि-इति, युद्धं-अकत्वा, सो-इदानि, किं-एतं, सूकरं-अद्दस, न-अभविस्से, एसो-मम, इति-आह, पलायितुं-आरभि ।

२७. सत्तवीसतिमो पाठो

“कमलाकरो”

१. सीतवारि पूरिते, इट्ठ गन्धवासिते ।
पञ्चपद्म भूसिते, हंसनादनादिते ॥
२. पस्स भो ! सरे दूध, साधु वस्सनीयतं ।
निच्चमेव पस्सतो, पीणये ममं मनं ॥
३. नीलउप्पले वने, सञ्चरन्ति सारसा ।
कूजनं विना तदा, अत्थि नो विसेसता ॥
४. सेतहंस चातका, मोदमानमानसा ।
खुद्दिका तरि विय, सन्तरन्ति सन्ततं ॥
५. खीरसागरो यथा, कोमुदीहि राजते ।
पङ्कजेहि सा तथा, भासते सरोजिनी ॥

६. रुपिपट्टसादिसे, सेतवालुकातले ।
देव देवधीतरो, कीलनं करोन्ति ही ॥
७. चारुता च कूजनं, गन्ध कन्द सीतकं ।
तोसयन्ति'मे गुणा, पञ्च इन्द्रियानि मे ॥

पालिभासं परिवत्तेतु ।

थ्व पुखुली ख्वाउँसे च्वंगु लखँ जाः । अन तःसकं बास वःगु पलेस्वाँ दु । हेँत हाहाँ लखय् लाल कयाच्चन । सारस (भंगः) वँचुगु पलेस्वाँया जंगल दथ्वी जुयाच्चन । तुयुगु फि ब्वय् अप्सरापिं वीणा थाथां मधूरं म्ये हाहां म्हिताच्चन । तरुणीपिंसं पुखली क्वहाँवना पलेस्वाँ थ्वया (त्वःथुला) छय्यन् छुत । भंगः तयेया नाद (सः) न्हायु- पँयात तःसकं आनन्द । चन्द्रमाया किरण दुरुसमदुद्रय् लाइवले गथे थीगु खः तुयुगु पलेस्वाँया कारणं नं थ्व पुखु अथे हे शोभायमान जुयाच्चन । उकिं थ्व शोभन पुखू खनेवं सुयागु चित्त जक आनन्द मजुइले ?

२८. अट्ठवीसतिमो पाठो

“अप्पिच्छता”

उदुम्बर = उदुम्बर सिमा

खीण = फुगु

वातातप = निभाः फय्

सुक्खापेसि = गंकल

खिद्दावच्छिद्दह = चीप्वाः तःप्वाःगु त्वदुगु

सुव = वाउँ भत्तु

अप्पिच्छ = अल्पेच्छु

तच = खोला

यातेतब्ब = यापन यायेगु

निरत = लगे जुइगु

अतीते हिमवन्ते गङ्गातीरे एकं उदुम्बरवनं अहोसि । एको सुवराजा बहू सुवगणे परिवारेत्वा फलानि खान्दो तत्थ सुखेन विहासि । अथ कदाचि तस्मि वने फलेसु खीणेषु सुवराजं ठपेत्वा अञ्जे सब्बे सुवा तं वनं पहाय अञ्जत्थ गता । सुवराजा पन अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो । तस्मा सो अञ्जत्थ अगन्त्वा अत्तनो निवास रुक्खस्स पत्तं खादि । पत्तेसु खीणेषु तचं खादि । एवं पत्ततचादि खादित्वा गङ्गाय पानीयं पिवित्वा सुखेन विहासि ।

एवं काले गच्छन्ते तस्स अप्पिच्छता गुणेन सक्कस्स आसनं उपहाकारं दस्सेसि । सक्को किन्नु खो'ति उपधारेन्तो त'मत्थं अद्दस । अथ सक्को तं वीमं सेतुं अत्तनो आनुभावेन तं रुक्खं सुक्खापेसि । रुक्खो खाणुमत्ता अहोसि छिद्दावच्छिद्दो च ।

इदानि सुवराजस्स आहारत्थाय तचो'पि नत्थि । तथा'पि सो तं रुक्खं पहाय अञ्जत्थ गन्तुं न इच्छति । “कथ'महं दुक्खप्पत्तोस्मी'ति अत्तनो उपकारभूतं इमं रुक्खं पहाय अञ्जत्थ गच्छेय्य'न्ति” सो चिन्तेसि । एवं चिन्तेत्वा तत्थ अञ्जं अलभन्तो छिद्देहि निक्खन्तानि चुण्णानि खादित्वा वाता'तपं अगणेत्वा रत्तिन्दिवं तत्थे'व उदुम्बर खाणुमत्थके अट्ठासि । तस्म अप्पिच्छनं च मित्त धम्मगुणं च निस्साय त'मेव ठानं मनापं अहोसिं ।

अथ सक्को एको हंसराजा हुत्वा तत्थ आगन्त्वा सुवराजेन सद्धिं सल्लपन्तो एवं पुच्छि- “भो सुवराज ! अस्मा वने नीलपत्ता अनेकफला बहु रुक्खा सन्ति, तथापि त्वं कस्मा इमस्मि खाणुमत्थके दुक्खं विहरसि ? कथं तुहं मनो एत्थ निरतोति ?” सखे हंसराज ! लूखे वा पणीते वा अत्तनो यापनमत्ते लद्धे पुन आहार परियेसनेन ? अपि च दुक्खप्पत्तोति अत्तनो उपकार भूतं सहायं परिच्चजितुं न वट्टति, तं न सप्पुरिसधम्मोति सुवराजा आह ।

ततो तस्स गुणे पसन्नो सक्को अत्तनो आनुभावेन तं उदुम्बररुक्खं अमतफलं कत्वा अगमासि ।

“अत्तनो लद्धेन यापेतब्बं, उपकारभूतो सहयो कदाचिपि न विजहितब्बो ।”

परिचयपुच्छाः-

१. सुवराजा कत्थ विहासि ?
२. खीणेषु फलेसु अञ्जे सुवा किं अकंसु ?
३. सुवराजा कथं जीविकं कप्पेसि ?
४. पालिभासं परिवत्तेतु ।
क) सिमाय् वाउंभत्तु च्वनाच्चन ।
ख) उदुम्बर सिमाय् स्वां मद्दु ।
ग) व चा न्हिं अन हे वास यात् ।
घ) निभाः फय्या कारण याउंक्क वने फइ मखु ।
ङ) हँ वाउंभत्तु नाप खँ ल्हाना च्वन ।
च) छ्छु कारणं थन दुःख) (वास याना) च्वंच्वनागु ?
५. “निस्साय” इति इमिना पदेन युत्तानि दस वाक्यानि लिखतु ।

वेवचनातिः-

सुवो = कीरो - सुको
पत्तं = पष्णं - दलं - पलासं
सक्को = देवराजा - पुरिन्ददो - सहस्सक्खो
रुक्खो = पादपो - दुमो - तरु - अगो

२९. एकूनतिसतिमो पाठो

“सामग्गि बलं”

लुद्धक = ब्याधा
कण्टक गुम्ब = कंया भारपात्
खित्त = वां छ्वया
तया तःगु
अगहेत्वा = ज्वंका
ओवदित = अववाद याःगु
अनुस्सरन्त = लुमंकेगु
अक्कमि = न्हुल
खमाहि = क्षमा या
यूथ = समूह (फौज)

जालखिख = जालया प्वा:

बोधिसत्तो एकस्मिं काले वट्टको हत्वा निब्बत्ति । सो बहूहि वट्टकेहि परिवृत्तो अरञ्जे सुखं विहरति । तदा कएको वट्टक-
लुट्टको जालेन वट्टके बन्धित्वा घरं नेत्वा विक्किणस्तो जीविकं कप्पेसि ।

अथ एकदिवसं वट्टकराजा बोधिसत्तो तं तथा करोन्तं दिस्वा अत्तनो परिसं आह-“अयं लुट्टको अम्हां ज्ञातके विनासेति ।
यदा एसो तुम्हाकं उपरि जाला खिपति, तदा तुम्हे एकेकस्मिं जालखिखिहि सीसं ठपेत्वा जालं उक्खिपित्वा कण्टकगुम्बे
पक्खिपथ, ततो तस्स हेट्ठ भागेन पलायथाति” ते सब्बेपि वट्टका साधूति सम्पटिच्छिंसु ।

दुतियदिवसे लुट्टकेन जाले खित्तमत्तेयेव ते वट्टका जालं उक्खिपित्वा कण्टकगुम्ब-मत्थके खिपित्वा हेट्ठ भागेन पलायिंसु ।
पच्छतो धावन्तो लुट्टको जालमेव लभि । सामग्गी बलं अनुस्सरन्तो सो तुच्छहत्थेन गेहं अगमासि पुनदिवसत्तोपि पट्ठाय
लुट्टकस्स तमेव फलं अहोसि ।

अथ एकदा तस्मिं वट्टकयुथे एको वट्टको भूमिं ओत्तरन्तो असल्लक्खेत्वा अञ्जस्स सीसं अक्कमि । इतरो “अरे ? को मं
अक्कमीति ?” कज्झी । “सहायक ! अहं अजानित्वा अक्कमिं, मा मे कुञ्चि, खमाहि मेति” वृत्तेपि सो कुञ्चियेष ।

ते पुनप्पुनं कथेन्ता कलहं वडढेत्वा “त्वं एव मञ्जे जालं उक्खिपसि ? त्वं एव मञ्जे जालं उक्खिपसीति ?” विवादं
करिंसु, तेसं निद्दोसभावं कथेन्ता अञ्जेपि बहू वट्टका द्वे कोट्टासा अहेसुं । वट्टकराजेन ओवदितापि ते कलहमेव अकंसु ।
अथ वट्टकराजा असामग्गिया सुखं नाम नत्थीति अत्तनो वचनं करोन्ते वट्टके आदराय अञ्जत्थ अगमासि ।

तेसु एवं विवदन्तेसु एवं लुट्टको आगन्त्वा जालं खिपि । ततो सब्बेव कलहं करोन्तो किं अहमेव वायमामीति” वदन्ता
अट्टसु । तेसु “त्वं उक्खिप, किमहं उक्खिपामीति वदन्तेसु एव लुट्टको जालं उक्खिपित्वा सब्बे ते एकतो अगगहेत्वा भरियं
तोसयमानो गेहं अगमासि ।

“सभग्गा होथ, मा विवदथ ।”

परिचयपुच्छा:-

१. लुट्टको कथं वट्टके गण्हि ?
२. वट्टकराजेक कथितो उपायो वित्त्यारेतक्को ।
३. ऊनट्ठानानि पूरेतब्बानि ।
तदा एको जालं वट्टके गण्हाति । सो विक्किणित्वा मूलेन पोसेति । एकदा
..... वट्टको जाले जालं त्वका कण्टक गुम्बे पलायिंसु ।
४. सामग्गानं तेसं कलहस्स को हेतु ?
५. तेसु विपदन्तेसु लुट्टको किं अकासि ?

वेवचनानि:-

लुट्टको = नेसादो - ब्याधो

ज्ञातको = बन्धु - बन्धवो - ज्ञाति - सजनो

सीसं = उत्तमङ्ग - मत्थको - मुट्ठा

कलहो = भण्डनं - विग्गहो - मेधगा

३०. तिसतिमो पाठो

“असप्पुरिससेवनं”

गिद्ध	= आशक्त जुया
सिञ्चन्ति	= लः वियाच्वन
परिक्खत्त	= छ्छाखेलं चाःहीका तःगु
खीरोदक	= दुरु लः
सम्पज्जति	= बुयाइगु जुयाच्वन
सामत्थिय	= सामर्थ्य
असाधु संसग्ग	= असत्पुरुष आश्रय
संसट्ठ	= संसर्ग
असहन्त	= सह्याये मफूगु
समूलं	= हा समेत
उद्धरापेसि	= लोकेविल

वाराणसियं दधिवाहनो नाम एको राजा रज्जं कारेसिं । सो एकदिवसं गङ्गायं नहानत्थाय अगमासि । तस्स नहानट्ठानं जालेहि परिक्खत्तं अहोसि । रञ्जे नहायन्ते एकं अम्बफलं नदिया आगन्त्वा जाले लगिग तं अहोसि । अम्बफलं घटप्पमाणं सुवण्णवण्णं अति मधुरं च । राजा तं गहेत्वा खात्वा मधुरसे गिद्धो अम्बद्वि अत्तनो उय्याने रोपेसि । रुक्खो साखा पत्तेहि संबड्ढित्वा न चिरेनेव फलं गण्हि । अञ्जं तादिसं अतिमधुरं फलं नत्थीति वत्तववतं पापुणि । तस्मा तस्स अम्बरुक्खस्स महासक्कारो अहोसि । रत्तिन्दिवं राजपुरिसा आरक्खं करोन्ति, खीरोदकेन सिञ्चन्ति ।

दधिवाहनराजा अञ्जेसं राजूनं अम्बफलं देन्तोपि रुक्खनिब्बत्तन भयेन अम्बद्वि रोपेन्ति । तथापि तं न सम्पज्जति । ते किं नुखो एत्थ कारणन्ति वीमंसेन्ता पच्छा तदत्थं जानिंस् ।

अथेकदा एको उय्यानपालो दधिवाहनराजानं उपसङ्गमित्वा उय्यानपालन-कम्मे अत्तनो सामत्थियं वण्णेसि । राजा तस्मिं पसन्नो अत्तनो उय्यानपालस्स सहायत्थाय तम्पि नियोजेसि । ततो पट्टाय ते द्वेपि जना उय्यानं पटिजगन्ति । अधुनागतो उय्यानपालो अत्तनो सामत्थियं दस्सेन्तो अकाल पुप्फानि पुप्फापेति । अकालफलानि गण्हापेति । अथ सब्बं उय्यानं पुप्फफलं-भरितेहि रुक्खलता-रुक्खलता-गुम्बेहि अति रमणीयं अहोसि ।

राजा तस्मिं अतीव पसन्नो पोरणकं उय्यानपालं नीहरित्वा तस्सेव सब्बं उय्यानं भारमकासि । सो “इदानि मत्थं अधिप्पाय-साधनाय कालोति” अत्वा तं अम्बरुक्खं परिवारेत्वा निम्बरुक्खे रोपेसि । न चिरेनेव अम्बमूलेहि निम्बमूलानि च साखाहि साखा च संसट्ठा अहेसुं । अहो ! तेन असाधु-संसग्गेन ताव मधुरानि अम्बफलानि तित्तकानि अहेसु । अम्बफलानं सुमधुरभावं असहन्तेन एकेन राजेन सहस्सं दत्वा पयोजितो सो उय्यानपालो अत्तनो अधिप्पायस्स मत्थकप्पत्त भावं अत्वा वेगेन पलायि ।

अथ राजा अम्बफलानं तित्तरसभावं सुत्वा सोकप्पत्तो पुरोहितभूतं बोधिसत्तं पुच्छि । बोधिसत्तो तत्थ गन्त्वा उपपरिक्खन्तो निम्बरुक्खे निस्साय तथा अहोसीति अत्वा तदत्थं पकासेसि । राजा तं सुत्वा सब्बेपि निम्बे समूलं उद्धरापेसि । ततो पट्टाय अम्बोपि पुन मधुरो जातो ।

“दुक्खो बालेहि संवासो”

परिचयपुच्छा:-

१. दधिवाहनो तं अम्बफलं कथं लभि ?
२. सो तं अञ्जेसं देन्तो किं करोति ? कस्मा ?
३. अधूनागतस्स उय्यानपालस्स सामत्थियं वण्णेत्तु ।
४. पालिभासं परिवत्तेत्तु ।

छन्हु व जुजुं खुसी मोल्हुवले चुइकः हःगु सुवर्णं अँ छगः खना व कया नल । व साप साः । उकिं उकिया पु थःगु बगीचाय् पिना बांलाक विचाःयात । नीहः सिमा लिक्क जुया व साःगु अँ सइगु सिमा नापं खाइसे च्वन । दुर्जन नाप च्वन धाःसा नं लोकयात नापं खाइकी धयागु उकिं विचाः याये फु ।

५. इमानि सरलवाक्यानि एकं महावाक्यं पापेत्तु ।

एको राजा अहोसि । सो दधिवाहनतो एकदा अम्बफलं लभि, तं खादि । सो तस्स रसगिद्धो अहोसि । अथ अत्तनो उय्यानपालं आमन्तेसि । तस्स सहस्सं लज्जं अदासि । तं अम्बरुक्खं तित्तकभावं पापेसि ।

आख्यातिक-परिचयो:-

अञ्जमञ्ज पटिपक्खवचनानि
वचनं

पतति	= कुतुंवयाच्चन
खिपति	= वां छ्वयाच्चन
सम्मानेति	= सन्मान यानाच्चन
सम्मिञ्जति	= कयकंकाच्चन
अभिक्कमति	= न्हयोने वनाच्चन
सम्मुखी भवति	= नाप लानाच्चन

पटिपक्खवचनं

उप्पतति	= च्वय् थहां वनाच्चन; व्वयाच्चन
उक्खिपति	= ल्होनाच्चन
क्षवमानेति	= अपमान यानाच्चन
पसारेति	= चकंकाच्चन
पटिक्कमति	= लिज्यां वनाच्चन
विमुखी भवति	= फः स्वयाच्चन; चिला वनाच्चन

३१. एकतिसतिमो पाठो

“वञ्चको बको”

क्षयसिट्ठ	= ल्यंगु
क्षहं पुरे	= जि न्हापा
कुसलं	= आनन्द
अल	= कःलि-धंवा
नीत	= यंकूगु
सण्डास	= कापसलि
सदप्प	= भयसहित

कत्तरिका = कैचि

कप्पेन्त = चाःगु

मातुल = पाजु

एकस्मि पन अरञ्जे महन्तं सरं अहोसि । तत्थ बहू मच्छा वसंसु । अथ कदाचि निदाघसमये तत्थ उदकं खीयित्वा मन्दं अहोसि । तदा एको बको सरती रे दुक्खप्पत्तो विय निसीदि । मच्छा तं दिस्वा “कस्मा त्वं एवं तिट्ठीसीति” पुच्छिसु । “सम्म ! अयं निदाघो महन्तो, उदकं च मन्दं मन्दं भवति, तुम्हे कथं जीविस्सथाति” अहं तुम्हाकं येव चिन्तेन्तो निसिन्नो म्हिति” बको आह । “सच्चं अय्य ! अथ किं करोमाति ?” “सचे तुम्हे इच्छेय्याथ, अहं एकेकं तुण्डेन गहेत्वा उदकपूरितं एकं महासरं नेतुं सक्खिस्सामीति” सो आह । ते सब्बेपि साधूति सम्पटिच्छिसु ।

अथ सो कपट-बको एकेकं मच्छं तुण्डेन गहेत्वा बहुदूरं नेत्वा एकस्मि रुक्खे ठपेत्वा मंसं खादति । पुन आगन्त्वा “नीतो सो मया । अब्भो आगच्छतूति” वदति । मोटा “अहं पुरे, अहं पुरेति” मोटा वदन्ता मच्छा सरतीरं आगच्छन्ति । सो ऐतन उपायेन सब्बे मच्छे खादि । ओसानवारे पन आगते एकमेव कक्कटकं अवसिट्ठ अद्दस ।

सो तम्पि खादितुकामो हुत्वा भो कक्कटक ! अहं सब्बे मच्छे असुक्खिस्सि सरे विस्सज्जि, त्वम्पि एहीति” आह । “बकेन मच्छानं मोचनं न भूतपुब्बं । तथापि सचे पन अयं मं सरे विस्सज्जेय्य इच्चेतं कसुलं, नो चे विस्सज्जेय्य गीवमस्स छिन्दिस्सामीति” कक्कटको एवं चिन्तेत्वा “साधु सम्म ! मम्पि तत्थ गहेत्वा गच्छाति” आह ।

कक्कटको अत्तनो अलेहि वक्खस्स गीवं सण्डासेन विय सुग्गहितं कत्वा गच्छन्तो सरं पहाय तस्स रुक्खाभिमुखगमनं पस्सित्वा “मातुल ! मातुल ! कुहिं गच्छसीति” आह । “त्वं मं तुय्हं दासोति चिन्तयसि ? न पस्ससि इमं मच्छकण्टक रासिं ? मच्छेहि लद्धमेव तुय्हम्पि भविस्सतीति” बको थोकं सदप्पोव आह ।

“तेनहि तथा कत्वा पस्साति” वत्वा कक्कटको अत्तनो अलेहि थोकं तस्स गीवं निष्पीलेसि । सो मरणभयेन तज्जितो “सामि अहं तं न मारेस्सामि, जीवितं मे देहीति” याचि, “यज्जेवं मं सरतीरे विस्सज्जेहीति ।” अथ सो बको निवत्तित्वा ओतरित्वा तं सरती रे ठपेसि ।

कक्कटकोपि “ईदिसं वच्चकं असप्पुरिसं विस्सज्जेतुं न वट्ठीति” चिन्तेत्वा कत्तरिकाय पदुमनालं कप्पेन्तो विय तस्स दुट्ठवक्खस्स गीवं कप्पेन्तोव उदकं ओतरि । बको तत्थेव जीवितक्खयं पापुणि ।

“सचे दुच्चनानं अधिप्पाया सब्बदा सिज्जभन्ति, अयं लोको नप्पवत्तति ।”

परिचयपुच्छाः-

१. मच्छे खादितुकामो बको किं उपायं चिन्तेसि ?
२. सो कक्कटकं दिस्वा किमाह ?
३. ऊनट्ठानानि पूरेतु ।

एको बको समये खादितुं एकस्मि उदकं सरं अत्थीति मच्छं गहेत्वा ठपेत्वा खादति । ऐतन सब्बे तेन खादिता अथ ओसाने आगन्तवा एको कक्कटको अहोसि ।

४. इमानि सरलवाक्यानि एकं महावाक्यं उपनेतु ।

एकं अरञ्जं अहोसि । तत्थ महासरं अत्थि । एको बको अट्ठासि । निदाघकालो आगतो । सो मच्छे अद्दस । सो ते खादितुकामो अहोसि । सो तेसं सन्तिकं अगमासि । एवं कथेसि ।

वेवचनानि:-

बको = सुक्ककाको
 लोको = भुवनं -जगति -विट्ठपो
 कक्कटको कुलीरो
 भयं = भीति -उत्तासो
 गीवा = गलो -कण्ठो -सिरोधरा

सन्धिपरिचयो:-

निसिन्नोम्हि = निसिन्नो-अम्हि	यथरिव = यथा - एव
इच्चेतं = इति-एतं	तस्मातिह = तस्मा -इह
मम्पि = मं-अपि	सम्भरेव = सम्भि=एव
यज्जेवं = यदि-एवं	बव्हाबाधो = बहु-आबाधो
त्याहं = अहं	इधाहं = इध-अहं

३२. द्वत्तिसतिमो पाठो

“उय्यानवण्णना”

१. सीतलवातो वायति मन्दं, पुष्कं सुगन्धं आवहमानो ।
खेवकरं तापं जहमानो, पीतिमनाहिण्डन्ति युवानो ॥
२. गायति गीतं नच्चति निच्चं, वादयतेयं काजिमनी हि ।
पस्सिय तं साखासु निसिन्नो, कूजति तस्मि पक्खिगणोपि ॥
३. चम्पकनी पाटलिसाला, मागधिका जातीसुमनादि ।
रुक्खलतायो पुष्फित पुष्फा, पीतिमुदारं देन्ति जनानं ॥
४. पस्सथ ! एतं कोकिलराजं, चूतपमोदं रावमनुञ्जं ।
चित्तरं वा चित्तिपिञ्छं, नच्चनसीलं मत्तमयूरं ॥
५. सूगति यस्सं किंकिणिनादा, - कारसुरम्मो हंसनिनादे ।
सा सरसि छन्ना पदुमेही, कस्स मनो नो रञ्जति तत्थ ॥
६. सुन्दरसोभा यं वनमाला, दिस्सति मानुञ्जा अभिनीला ।
सब्बजनानं मोहन सीला, मोदयते येतं हत पीला ॥

१. किं करोन्तो सीतलवातो वायति? युवानो कथं तत्थ विचरन्ति?
२. कत्थ निसिन्नो पक्खिगणो किं दिस्वा कूजति ?
३. कोकिल-राजा केन पमोदितो नादं करोति?
४. कत्थ हंसनीनादे सूयति ? सो कीदिसो ?
५. मयूरो - सरं -रुक्खो - राजहंसो - वनं -पक्खि,
इमेसं वेवचनानि वस्सेतु ।

३३. तेत्तिसतिमो पाठो

“कतस्स पतिकरणं- i”

उपेत	= युक्तगु
खन्तिसोरच्च	= सह यायेगु व कोमुली स्वभाव
करुणाधिवास	= करुणावान्ह
कत्तरयट्टि	= तुतां
तटतटायमान	= मुरमुरे जुया; तिरि तिरि सः वयेका
निब्बापयामि	= शान्तयानाच्चना
अक्कोच्छि	= ब्वविल
गललोहित	= गःपः यागु हि
पिय सभायवण्ण	= यःमह पासाथे जुया
सञ्जापयामि	= म्हसीके बी

लंकादीपे बुद्धदासो नाम राजा अहओसि । पुञ्जगुणेहि उपेतो खन्तिसोरच्चेन समन्नागतो करुणाधिवासो सो सब्बथामेन जनानं सङ्गहं करोन्तो वेज्जकम्मे च अतिसमत्थो अहोसि ।

सराजा एकदिवसं सब्बाभरणेहि विभूसितो हत्थिक्खन्धवरगतो सेनं परिवारेत्वा उथ्यानकीलं अगमासि । तदा एको कुट्टुरोगी तं तथा गच्छन्तं दिस्वा कुट्टो कत्तरयट्टिया भूमिं पहरन्तो अनेकप्पकारेहि असम्भवचनेहि राजानं अक्कोसितु मारभि ।

महापञ्चो खन्तिधनो सो राजा दूरतो'व तस्स विप्पकारं दिस्वा “कस्सचि'पि अनत्थं अकतपुब्बस्स मे एक कस्मा एवं परिभवं करोति ? किञ्चा'पि एसो म्थं पुब्बवेरी भविस्सति, निब्बापयामि नन्ति, चिन्तेत्वा समीपे ठितं राजपुरिसं आमन्तेत्वा “गच्छ, असुकस्स चित्ताचारं त्वा आगच्छा'ति” आणापेसि । सोपि तस्स पियसहायवण्णेन गन्त्वा “सम्म ! त्वं राजानं अक्कोच्छी'ति ?” पुच्छि ।

‘सखे, न त्वं जानासि तं ? एस बुद्धदासो म्थं दासो । पुञ्जकम्मेन राजा' भवि । मं अगणेत्वा मम पुरतो हत्थिक्खन्धेन गच्छति । सचे सो म्थं हत्थगतो भवेय्य, दासेहि लभितब्बं सब्बं निग्गहं तस्स कत्वा अत्तानं सञ्जापयामि । निस्सङ्गं तं मारेत्वा गललोहितं च पिवाभी'ति” कोधेन तटतटायमानो कुट्टी आह ।

राजपुरिसो तं पवत्ति रञ्जो आरोचेसि । राजा तं सुत्वा “एस मे पुब्बवेरी भविस्सति, रोगापुरताय च विप्पलपति । अक्कोधेने'व कोधं जिन्तुं सक्का । तस्मा वेरिनो वेरं उपायेन वूपसमितब्ब'न्ति” सल्लक्खेत्वा “साधु, गच्छ, मया कारितभावं अजानापेत्वा तं तस्स सब्बं सङ्गहं करोही'ति” त'मेव राजपुरिसं नियोजेसि ।

३४. चतुत्तिसतिमो पाठो

“कतस्स पतिकरणं- ii”

(दुतियो भागो)

पच्चत्थिक	= शत्रु
अनुदिन	= न्ह्यावलें; न्हिथं
सुगन्ध विलेपन	= सुगन्धं बुला तःगु
का कथा	= धायेगु हे छु दु ?
मादिस	= जिथे जाम्ह
पग्घरिसु	= वाःवन
पीणितिन्द्रिय	= हृष्टपुष्टगु शरीर

दुक्कत = मभिङ्गु ज्या
 अस्सु = ख्ववि
 खण्डाखण्डिकं = टुक्रा टुक्रा

सो पन राजपुरिसो पुन'पि कुट्टरोगिं उपसङ्गमित्वा एव'माह- "सखे ! एस राजा मथ्हम्पि पच्चत्थिको, तं मारेतुं अहम्पि एत्तकं कालं वायमिं । अथा'पि सहायकं विना तं कातुं नासक्खि । इदानि तव अनुवलेन मन मनोरथं मत्थकं पापेस्सामि । एहि, मथ्हं गेहे वस, अह'मेव तं मारेस्सामी'ति ।"

सोपि तं कथं सद्वहित्वा अतीव सन्तुट्ठो अहोसि । तस्मा साधु गच्छमा'ति तेन सद्वि अगमासि । सो राजपुरिसो तं अत्तनो गेहं नेत्वा अनुदिनं नहापेत्वा सुगन्धविलेपनं गाहापेति । सुखसम्भस्सानि वत्थानि अच्छादापेति । सुभोजनं भोजेत्वा सुअत्थते सयने निपज्जापेति । अञ्जेहिपिं विविधेहि आकारेहि तस्स चित्तं तोसेतुं उस्सहति । तथा करोन्तो रोगस्स वूपसमनसमत्थं भेसज्जं च संविदहति ।

एवं कतिपाहं सङ्गहं करोन्ते तस्स रोगो च वूपसमि । पीणिति'न्द्रियो च अहोसि । अथ सञ्जात विस्सासो'ति जत्वा सो राजपुरिसो एकदिवसं सल्लपन्तो समीपे ठत्वा सब्बे ते सङ्गहा राजेन कारापिता ति आह ।

सो तं सुत्वा पठमं न सद्वहि, अथ पुनप्पुनं कथेन्ते सद्वहित्वा अत्तनो दुक्कतं पच्छातपन्तो एवं चिन्तेसि- "अहो ! इमस्स रञ्जो मेत्ता कारुञ्जं कीव महन्तं ! सो अनेकेहि अक्कोस वचनेहि परिभवं करोन्तस्स मादिसस्सा'पि एवरुपं उपकारं करो'ति । अञ्जेसं पन का कथा'ति" एवं तस्स गुणे अनुस्सरन्तस्स अनुस्सरन्तस्से'व अस्सूनि पग्घरिंसु । रञ्जे दल्हविस्सासो बुद्धपेमो च उप्पज्जि ।

पठमं गललोहितम्पि पिवितुकामो'व ठितो सो कुट्टरोगी पुरिसो तस्स खन्तिगुणेन दल्हमित्तो'व समानो रञ्जो कालकतभावं सुत्वा सञ्जातसोकन फलितहृदयो कालमकासि ।

"अक्कोधेन जिने कोधं"

परिचयपुच्छा:-

१. बुद्धदासो राजा किं विसिट्ठो गुणवा अहोसि ?
२. उय्यानं गच्छन्तं तं दिस्वा कुट्टि कि'मकासि ?
३. राजा तस्स चित्ताचारं जातुं किं अकासि ?
४. अथ कुट्टि राजदूतस्स कि'माह ?
५. राजपुरिसो कथं तस्स सङ्गह'मकासि ?
६. रोगी तं सब्बं रञ्जा कारापितभावं सुत्वा कथं चिन्तेसि ?
७. पदेहि'मेहि सरलवाक्यानि करोतु ।
 सब्बथामेन -कुट्टरोगी -असम्भवचनेहि - विप्पकारं - पिय सहा - यवण्णेन - गललोहितं - पुब्बवेरी - पच्चत्थिको - दल्ह विस्सासो ।
८. सब्बमेतं कथावत्थु सङ्घित्त लिखतु ।

आख्यातिक-परिचयो:-

१. इमेसं क्रियापदानं इतरवचनं इतर पुरिसे च दस्सेतु ।

आरंभ-करोति-निष्वापयामि - गच्छ - आणापेसि -अक्को-च्छि -अभविंसु- सञ्जापयामि - भवेय्य - पिवामि-
वायमि गच्छाम - एहि - वस - गाहापेति -उप्पज्जि -इच्छेय्य - कालमकासि ।

३५. पञ्चतिसमो पाठो

चत्तारो “पण्डित” मानवका - i

(पठमो भागो)

वाचा निपुण	= खँल्हायेगुली दक्षम्ह
परियापुणि	= स्थना काल
कोटिप्पत्त	= पारंगतम्ह
आपणसाला	= पसः
तक्किक	= तर्क शास्त्रज्ञ; तार्किक
पमाणकारी	= मात्रा ज्ञान स्यूम्ह
गीतसत्थञ्जु	= गीत शास्त्र स्यूम्ह
तण्डुल	= जाकि
घत	= घ्यो
जोतिसत्थविदू	= ज्योतिष शास्त्र स्यूम्ह

एकस्मि किर गामे चत्तारो मानवका सिप्पं उग्गण्हितुं एककस आचरियस्स सन्तिकं अगमंसु । तेसु एको वेज्जसत्थं चएको जोतिसत्थं च उग्गण्हि । एको पन गीतकलासु अतीव पियो अहोसि । तस्मा सो गीतसत्थं उग्गण्हितुमारभि । इतरो वादपिप्पयो वाचा निपुणो होति । तेन सो तक्कसत्थं परियापुणि । ते चत्तारोपि जना वत्तपटिवत्तेहि आचरियं आराधेन्ता अत्तनो अत्तनो सत्थेसु समत्था हुत्वा न चिरेने’ व सिप्पुग्गहणं निट्टपेसुं । ततो गुरुपूजं च कत्वा सक गेहं गन्तुकामा आचरियं वन्दित्वा मग्गं पटिपज्जिसु ।

ते तेसु तेसु सिप्पेसु कोटिप्पत्ता विय मञ्जामाना अहेसुं । अपिच, ते सत्थनिपुणा बुद्धिमन्ता समानापि लोकवोहारं अजाननताय अतिधावनताय च किच्चाकिच्चेसु पमाणकारिनो न अहेसु ।

तेसु एवं गच्छन्तेसु दिवा भोजनवेला च उपागमि । तेसं सन्तिके तण्डुलं अत्थि, तस्मा तं पचित्वा भुञ्जितुं एकस्स रुक्खस्स मूले निर्वात्तसु । अथ तेसु गीतसत्थञ्जु मानवको भत्त पचितुमारभि । व्यञ्जनस्सत्थाय यं किंचि फलमूलादिं आहरितुं वेज्जो आपणसालं अगमासि । ततो जोतिसत्थविदू पुरिसो यत्थ ठपेत्वा ते भत्तं भुञ्जन्ति तादिसानि पण्णानि आहरितुं वनं गतो । तक्किको पन घतं आनेतुं समीपगामं अगमासि ।

आपणसालं गतस्स वेज्जस्स तथ्य यं यं फलमूलादिं अहोसि । तेसु “इदं वातस्स विरुद्ध, इदं पित्तस्स विरुद्धं, इदं सेम्हस्स विरुद्धन्ति” चिन्तेन्तस्स किंचिपि गहेतब्बं नाहोसि ।

पण्णाति आहरितुं गतो मानवको जोतिसत्थे समत्थताय नक्खत्तयोगं उपधारेत्वा’ व रुक्खं अभिरुद्ध पण्णानि संकडिह अथ सो रुक्खतो ओरोहनपिप्प सुभ मुहुत्तेने’व कातब्बन्ति चिन्तेत्वा तस्मि एवं दिवसे पुन सुभवेलाय नत्थिताय रुक्खे’येव अट्टासि ।

३६. छत्तिसमो पाठो

चत्तारो “ पण्डित” मानवका - ii

अथवाविमंसा	= अःखः विचार	तवकेसि	= तर्कयात
पत्तपुट	= हःया द्वनाचा	चुबुक	= मन्वा
वेरिगक	= वीणा थाइम्ह	उपच्छिव	= छुटे जूग
परितो उद्धनं	= भुतुया छचाखेलं	अविञ्जुजा	= मस्यूगु पहः अविज्ञता

तक्किको पन गामं गन्त्वा परियेसन्तो थोकं घतं लभि । सो तं कदलिपत्तटेन आनेन्तो तक्कासत्थे “कुसलताय” अनतरामग्गे एवं तक्केसि -“किन्नु इदं घतं निस्साय घतं वत्ततीति ?”एवं चिन्तेत्वा तं विमंसेतुकामा पत्तपुटं अधोमुखं अकासि । तावदेव सब्बं घतं भूमियं पग्घरि । सोपि अत्तनो अयाथाविमंसांमु फलमिदन्ति सोचन्तो तुच्छहत्थेनेव आगतो ।

सो पन किं अकासि ? भत्ते पच्चगाने सुरु सुरुति सद्दो निक्खमि । तं सुत्वा नच्चगीतेसु कतपरिचयता सो नच्चन्तो गायन्तो परितो उद्धनं धावितुमारभि । तथा नच्चन्तस्स तस्स पादे पक्खलित्वा भत्तचाटि भिज्जित्वा विप्पकिरि । सो तं पवत्ति अब्बेसं आरोचेसि ।

पण्णानि आहरितुं गतो मानवको न ताव पच्चागमि । तस्सा इमो तयोपि जना तं परियेसितुं वनं अगमंसु । ते गन्त्वा ओलोकेन्ता तं ताव रुक्खे निसित्र पस्सिसु । “त्वं किमेत्थ करोसीति” पुट्ठो सो नक्खत्तयोगस्स नत्थिताय रुक्खतो ओतरितुं न सक्काति आह । “त्वं पन अम्हेहिपि अतिपण्डिततरो, किं रुक्खतो ओतरितुम्पि सुभमुहुत्तो अत्थीति” वदन्ता ते तं ओतारेसुं । अथ ते सब्बेति अत्तनो अत्तनो अतिधावनताय सोचिसु ।

इति इमे चत्तारो मानवका सत्थनिपुणापि अतिपण्डिततरो किच्चाकिच्चेसु पमाणकारिनो न अहेसुं । तस्मा ते अत्तनो अविञ्जुतं बुज्झित्वा पुनपि सिप्पं उगगण्हितुं आचरियस्स रन्तिकं अगमंसुं ।

“साधु खो पण्डितो नाम, न त्वेव अतिपण्डितो ।”

परिचयपुच्छा :-

१. चत्तारो मानवका किं किं उगगण्हिसु ?
२. को तेसु भत्तं पच्चि ? सो तत्थ किमकासि ?
३. तक्किको घतं आहरन्तो कथं तक्केसि ?
४. कस्मा वेज्जो आपणं गतो न किंचिपि आनेसि ?
५. जोतिसत्थविदू कस्मा रुक्खेयेव अट्ठासि ?
६. इमेहि पदेहि सरलवाक्यानि निष्पादेतु ।
वादप्पियो - परियापुणि - आरअधेन्तो - सत्थनिपुणा - भोजनवेला - आपणसालं - नक्खत्तयोगं - पग्घरि ।
७. इमिना कथावत्थुना को उपदेसो गहेतब्बो ?
८. सब्बमेतं कथावत्थुं अत्तनो वचनेन सङ्घित्तं लिखतु ।

वेवचनानि :-

मग्गो	= पन्थो - पथो - श्रयनं
घतं	= सप्पि
चाटि	= कुम्भि - उक्खलि - कोलम्बो

भक्तं	= ओदनो - अन्नं
वेरिगको	= वीरगावादी
कुसलता	= दक्खता - पटुता - समत्थता
भोजनं	= श्राहारो - घासो - असनं
लद्धनं	= चुल्लि

सुभं भवतु

पच्च पाठया पदार्थ

९. गूगु पाठ

“सुभाषित वाक्य -i”

१. इध = थ्व संसारय् ; वेरेन = वैरं ; वेरानि = वैर ; कुदाचनं = गुबले न ; नहि सम्मन्ति = शान्त जुइमखु ।
अवेरेन च = अवैरं हे जक ; सम्मन्ति = शान्त जुइ । एसो = थ्व अवैरं वैर शान्त जुइगु ; सनन्तनो धम्मो =
पौराणिक गुण धमं ख : ।
२. परेसं = मेपिनिगु ; विलोमानि = म्वामदुगु खँ ; न = लुमंके नत्य ; परेल मेपिस ; कताकत = छु या छु मया ;
न = स्वये मत्य ; श्रत्तनो एव = थ ; गु हे जक ; कतानि = याये धुंगु (दुश्चरित्र) नं ; अकातानि च = मयानिगु
(सुचरित्र) नं ; अवेक्खेय्यय = स्वयेमा : ।
३. यो = गुम्हसिनं ; बालो = थः मूर्ख जुया ; बाल्यं = थः गु मूर्खतायात ; मञ्जति = सीका च्वनी ; सो = व ;
तेन = उगु कारणे ; पण्डितो वापि = पण्डित हे जुइ । बालो च = भूर्ख जुया नं ; पण्डितमानी = पण्डित धका
सम्भेजुया च्वन धाःसा ; स- सो = वयात ; ये = निश्च -यनं ; बालो इति बुच्चति = मूर्ख धका धाइ ।
४. चे = यदि ; बालो = अज्ञानीम्ह मनुखं ; यावजीवम्पि = जीवन काछिं ; पण्डितं = पण्डित (नाप) ; पयिरुपासति
= संगत यासां ; सो = वं ; धम्मं = धर्म ; न विजानाति = सीमखु ; (गथे धाः सा ?) दब्बि = धवः चां ;
सूपरसं यथा = के यागु सवा : मस्यूथे हे ख : ।
५. चे = यदि ; विञ्जू = बुद्धिवानम्ह मनुखं ; मुहुत्तमपि = क्षणभर मात्र जूसां ; पण्डितं = पण्डित नाप ;
पयिरुपासति = संगत याइ (वं) धम्मं = धर्म ; खिप्पं = तुरन्त ; विजानाति = सीकी (गथे धा : सा) जिक्हा =
म्ये ; सूपरसं यथा = के यागु सवा : स्यूथे हे ख : ।
६. पापके मित्ते = पापीपिं मित्र नाप ; न भजे = संगत याये मत्ये ; पुरिसाधमे = अधर्मी पुरुष नाप ; न भजे =
संगत याये मत्ये ; कल्याणे मित्ते = कल्याणपिं मित्र नाप ; भजेथ = संगत या ; पुरिसुत्तमे = उत्तम पुरुषपिं नाप
; भजेथ = संगत या ।
७. एकघनो = छधी छपांय् जुया च्वंगु ; सेलो = ल्वहँया पहाड ; वातेन = फसं ; यथा न समीरति = संके फइ
मखु थें ; एवं = वथें हे ; पण्डिता = पण्डितपिं ; निन्दा पसंसासु = निन्दा व प्रशंसा निगुलिसं नं ; सभिञ्जन्ति
= कम्प जुइमखु ।

८. अत्तनो = थःम्ह ; अत्ताहि = थःहे ; नाथो = नाथ (खः) ; परो = मेपिं ; कोहि = सुं नं ; नाथो सिया = (थःया) नाथ मखु ; सुदन्तेन = सम्यक् रूपं दमानयाये - गुलि ; अत्तना व = थः या कारणं हे ; दुल्लभं = दुर्ल भगु ; नार्थ = (अरहत्त) नाथ ; लभाति = प्राप्त जुइगु जुयाच्चन ।

१५. गूगु पाठ

“सुभाषित वाक्य - ii ”

१. सब्बे = सकल सत्त्वपिं ; दण्डस्स = काय दण्ड (खना) ; तसन्ति = ग्याइगु जुयाच्चन ; सब्बे = सकल सत्त्वपिं ; मच्चुनो = मरण (खना) ; भायन्ति = ग्याइगु जुयाच्चन ; अतानं उपमं कत्वा = थगु हे नमुना तथा ; न हमेय्यय = हिंसा आये मत्य ; न घातये = स्याये नं मत्य ।
२. याव = गबले तक; पापं = पापया; न पच्चति = विपाक फल परिपक्व जुइ मखुनि (अबले तक) ; बालो = मूर्ख ; मधु इव मञ्जति = (थुगु पाप कर्म) कस्ति थें (चाकुसे) भाःपा च्वनी ; यदावच = गुबले पापं = पापया ; पच्चति = विपाक फल परिपक्व जुइ ; अथ

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, षष्ठम पत्र, पालि)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

धम्मपद अट्ठकथा

६. महाकालत्थेरवत्थु

सुभानपस्सिन्ति इमं धम्मदेसनं सत्था सेतव्यनगरं उपनिस्साय सिंसपावने विहरन्तो चूलकालमहाकाले आरब्ध कथेसि ।
 सेतव्यनगरवासिनो हि चूलकालो, मज्झिमकालो महाकालोति तयो भातारो कुटुम्बिका तेसु जेट्टकनिट्टा दिसासु विचरित्वा पञ्चहि सकटसतेहि भण्ड आहरन्ति, मज्झिमकालो आभतं विक्रणाति । अथेकस्मिं समये ते उभोपि भातारो पञ्चहि सकटसतेहि नानाभण्ड गहेत्वा सावत्थिं गन्त्वा सावत्थिया च जेतवनस्स च अन्तरे सकटानि मोचयिंसु । तेसु महाकालो सायन्हसमये मालागन्धादिहत्थे सावत्थिवासिनो अरियसावके धम्मस्सवनाय गच्छन्ते दिस्वा “कुहि इमे गच्छन्ती”ति पुच्छित्वा तमत्थं सुत्वा “अहम्पि गमिस्सामी”ति चिन्तेत्वा कनिट्टं आमन्तेत्वा । “ताता तेसु सकटेसु अप्पमत्तो होहि,अहं धम्मं सोतुं गच्छामी”ति वत्वा गन्त्वा तथागतं वदित्वा परिसपरियन्ते निसीदि । सत्था तं दिस्वा तस्स अज्झासयवसेन अनुपुब्बिं कथं कथेन्तो **दुक्खक्खन्धसुत्तमदिबसेन** (म.नि.आदयो) अनेकपरियायेन कामानं आदीनवं ओकार संकिलेसञ्च कथेसि । तं सुत्वा महाकालो“सव्वं किर पहाय गन्तव्वं, परलोकं गच्छन्तं नेव भोगा, न ज्ञातका च अनुगच्छन्ति, किं मे घरावासेन पव्वजिस्सामी”ति चिन्तेत्वा महाजने सत्थारं वन्दित्वा पक्कन्ते सत्थारं पव्वज्जं याचित्वा सत्थारा “नत्थि ते कोचि अपलोकेतव्वो”ति वुत्तो,“ कनिट्टो मे, भन्ते, अत्थी”ति वत्वा तेन हि “अपलोकेहि न”न्ति वुत्ते,“साधु भन्ते”ति वत्वा गन्त्वा कनिट्टं पक्कोसापेत्वा,“तात, इमं सव्व सापतेय्ययं पटिपज्जाही”ति आह । “तुम्हे, पन किं करिस्सथ भातिका”ति ?“अहं सत्थु सन्तिके पव्वजिस्सामी”ति । सो तं नानप्पकारेहि याचित्वा निवत्तेतुं असक्कोन्तो “साधु, सामि, यथा अज्झासयं करोथा”ति आह । महाकालो गन्त्वा सत्थु सन्तिके पव्वजि । “अहं भातिकं गहेत्वाव उप्पव्वजिस्सामी”ति चूलकालोपि पव्वजि । अपरभागे महाकालो उपसम्पदं लभित्वा सत्थारं उपसङ्गमित्वा सासने धुरानि पुच्छित्वा सत्थारा द्वीसु धुरेसु कथितेसु “अहं, भन्ते महल्लककाले पव्वजितत्ता गन्थधुरं पूरेतुं न सक्खिस्सामि, विपस्सनाधुरं पन पूरेस्सामी”ति याव अरहत्ता कम्मद्वानं कथापेत्वा सोसानिकधुतङ्गं समादाय पठमयामातिक्कन्ते सव्वेसु निट्टं ओक्कन्तेसु सुसानं गन्त्वा पच्चूसकाले सव्वेसु अनुट्टितेसुयेव विहारं आगच्छति ।

अथेका सुसानगोपिका काली नाम छवडाहिका थेरस्स ठितद्वानं निसिन्नद्वानं चङ्गमितद्वानञ्च दिस्वा “को नु खो इधागच्छति, परिग्गण्हस्सामि न”न्ति परिग्गण्हतुं असक्कोन्ती एकदिवसं सुसानकुटिकायमेव दीपं जालेत्वा पुत्तधीतरो आदाय गन्त्वा एकमन्ते निलीयमाना मज्झिमयामे थेरं आगच्छन्तं दिस्वा गन्त्वा वदित्वा,“अय्ययो, नो, भन्ते, इमस्मिं

ठाने विहरती”ति आह । “आम, उपासिके”ति । “भन्ते, सुसाने विहरन्तेहि नाम वत्तं उगगण्हितुं वट्टती”ति । थेरो “किं पन मयं तथा कथितवत्ते वत्तिस्सामा ”ति अवत्वा “किं कातुं वट्टती उपासिके”ति आह । “भन्ते, सोसानिकेहि नाम सुसाने वसनभावो सुसानगोपकानञ्च विहारे महाथेरस्स च गामभोजकस्स च कथेतुं वट्टती”ति । “थेरो किं कारणा”ति ? “कतकम्मा चोरा धनसामिकेहि पदानुपदं अनुबद्धा सुसाने भण्डकं छड्ढेत्वा पलायन्ति, अथ मनुस्सा सोसानिकानं परिपन्थं करोन्ति, एतेसं पन कथिते ‘मयं इमस्स भद्दन्तस्स एतकं नाम कालं एत्थ वसनभावं जानम, अचोरो एसो’ति उपद्वं निवारन्ति । तस्मा एतेसं कथेतुं वट्टती”ति ।

“थेरो अञ्जं किं कातव्व”न्ति ? “भन्ते, सुसाने वसन्तेन नाम अय्ययेन मच्छमंसतिलपिट्ठतेलगुलादीनि वज्जेतव्वानि, दिवा न निद्दयितव्वं, कुसीतेन न भवितव्वं, आरद्धवीरियेन भवितव्वं, असठेन अमायाविना हुत्वा कल्याणज्झासयेन भवितव्वं, सायं सब्बेसु सुत्तेसु विहारतो आगन्तव्वं, पच्चूसकाले सब्बेसु अनट्ठितेसुयेव विहारं गन्तव्वं । सचे, भन्ते, अय्ययो इमस्सि ठाने एवं विहरन्तो पव्वजितकिचचं मत्थकं पापेतुं सक्खिस्सति, सचे मतसरीरं आनेत्वा छड्ढेन्ति, अहं कम्बलकूटागारं आरोपेत्वा गन्धमालादीहि सक्कारं कत्वा सरीरकिचचं करिस्सामि । नो चे सक्खिस्सति, चितकं आरोपेत्वा अग्गिं जालेत्वा सङ्गना आकड्ढित्वा बहि खिपित्वा फरसुना कोट्टत्वा खण्डाखण्डिकं छिन्दित्वा अग्गिम्हि पक्खिपित्वा ज्ञापेस्सामी ”ति आह । अथ नं थेरो “साधु भदे, एकं पन रुपारम्मणं दिस्वा मय्यहं कथेय्यासी”ति आह । सा “साधु”ति पच्चस्सोसि । थेरो यथाज्झासयेन सुसाने समणधम्मं करोति । चूलकालत्थेरो पन उट्ठाय समुट्ठाय घरावासं चिन्तेति, पुत्तदारं अनुस्सरति । “भातिको मे अतिभारियं कम्मं करोती ”ति चिन्तेति ।

अथेका कुलधीता तेमुहुत्तसमुट्ठितेन व्याधिना सायन्हसमये अमिलाता अकिलन्ता कालमकासि । तमेनं ज्ञातकादयो. दारुतेलादीहि सद्धि सायं सुसानं नेत्वा सुसानगोपिकाय “इमं ज्ञापेही”ति भतिं दत्वा नियययादेत्वा पक्कमिंसु । सा तस्सा पारुतवत्थं अपनेत्वा तंमुहुत्तमतं पीणितपीणितं सुवण्णवण्णं सरीरं दिस्वा, “इमं अय्ययस्स दस्सेतुं पतिरुपिं आरम्मण” न्ति चिन्तेत्वा गन्त्वा थेरं वन्दित्वा, “भन्ते, एवरुपं नाम आरम्मण अत्थि, ओलोकेथ अय्या”ति आह । थेरो “साधु”ति वत्वा पारुपनं नीहरापेत्वा पादतलतो याव केसग्गा ओलोकेत्वा “अतिपीणितमेतं रुपं सुवण्णवण्णं अग्गिम्हि नं पक्खिपित्वा महाजालहि गहितमत्तकाले मय्यहं आरोचेय्यासी”ति वत्वा सकाट्टानमेव गन्त्वा निसीदि । सा तथा कत्वा थेरस्स आरोचेसि । थेरो गन्त्वा ओलोकेसि । जालाय पहतपहतट्टानं कवरगाविया विय सरीरवण्णं अहोसि, पादा नमित्वा ओलम्बिंसु, हत्था पटिकुटिंसु ऊरुनलाटं निच्चम्मं अहोसि थेरो “इदं सररीं इदानेव ओलोकेन्तानं अपरियन्तकरं हुत्वा इदानेव खयं पत्त वयं पत्त”न्ति रत्तिट्टानं गन्त्वा निसीदित्वा खयवयं सम्पस्समानो -

“अनिच्चा वत सङ्गारा, उप्पादवयधम्मिनो ।

उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति, तेसं वूपसमो सुखो”ति ॥ -

गाथं वत्वा विपस्सनं वड्ढत्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणि ।

तस्मिं अरहत्त पत्ते सत्था भिक्खुसङ्घपरिवृतो चारिकं चरमानो सेतव्यं गन्त्वा सिंसपावन पमविसि । चूलकालस्स भरियायो “सत्था किर अनुप्पत्तो सिंसपावन”न्ति सुत्वा “अम्हाकं सामिकं गण्हस्सामा”ति पेसेत्वा सत्थारं निमन्तापेसुं । बुद्धानं पन अपरिचिण्णट्टाने आसनपञ्जातिं आचिक्खन्तेन एकेन भिक्खरना पठमतरं गन्तु वट्टति । बुद्धानञ्चि मज्झिमट्टाने आसनं पञ्जापेत्वा तस्स दक्खिणतो सारिपुत्तत्थेरस्स, वामतो महामोग्गल्लानत्थेरस्स, ततो पट्टाय उभोसु पस्सेसु भिक्खुसङ्घस्स आसनं पञ्जापेतव्वं होति । तस्मा महाकालत्थेरो चीवरपारुपनट्टाने ठत्वा, “चूलकाल, त्वं पुरतो गन्त्व आसनपञ्जातिं आचिक्खा”ति चूलकालं, पेसेसि । तस्स दिट्ठकालतो पट्टाय गेहजना तेन सद्धिं परिहासं करोन्ता नीचासनानि सङ्घत्थेरस्स कोटियं अत्थरन्ति, उच्चासनानि सङ्घनवकस्स कोटियं । इतरो “मा एवं करोथा नीचासनानि उपारि मा पञ्जापेथ, उच्चासनानि उपारि पञ्जापेथ, नीचासनानि हेट्टा”ति आह । इत्थियो तस्स वचनं असुणन्तियो विय “त्वं किं करोन्तो विचरसि, किं तव आसनानि पञ्जापेतुं न वट्टति, त्वं कं आपुच्छित्वा पव्वजितो, केन पव्वजितोसि, कस्मा इधागतोसी”ति वत्वा निवासनपारुपनं अच्छिन्दित्वा सेतकानि निवासेत्वा सीसे च मालाचुम्बुटकं ठपेत्वा, “गच्छ, सत्थारं आनेहि, मयं आसनानि पञ्जापेस्सामा”ति पहिणिंसु । न चिरं भिक्खुभावे ठत्वा अविस्सिकोव उप्पव्वजितत्ता लज्जितुं न जानाति, तस्सा सो तेन आकप्पेन निरासङ्गेव गन्त्व सत्थारं वन्दित्वा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं आदाय आगतो । भिक्खुसङ्घस्स पन भत्तकिच्चावसाने महाकालस्स भरियायो “इमाहि अत्तानो सामिको गाहितो, मयम्पि अम्हाकं सामिकं गण्हस्सामा”ति चिन्तेत्वा पुनदिवसे सत्थारं निमन्तयिंसु । तदा पन आसनपञ्जापनत्थं अञ्जो भिक्खु अगमासि । ता तस्मिं खणे ओकासं अलभित्वा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं निसीदापेत्वा भिक्खं अदंसु । चूलकालस्स पन द्वे भरियायो, मज्झिमकालस्स चतस्सो,

महाकालस्स पन अट्ट । भिक्खूपि भत्तकिच्चं कातुकामा निसीदित्वा भत्तकिच्चमकंसु, बहि गन्तुकामा उट्ठाय अगमंसु । सत्था पन निसीदित्वा भत्तकिच्चं करि । तस्स भत्तकिच्चपरियोसाने ता इत्थियो, “भन्ते, महाकालो अम्हाकं अनुमोदनं कत्वा आगच्छिस्सति, तुम्हे पुरतो गच्छथा”ति वदिंसु । सत्था “साधू”ति वत्वा पुरतो अगमासि । गामद्वारं पत्वा भिक्खु उज्झायिसु “किं नामेत सत्थारा कतं, अत्वा नु खो कतं, उदाहु अजानित्वा । हिय्ययो चूलकालस्स पुरतो गतत्ता पव्वज्जन्तरायो जातो, अज्ज अञ्जरस पुरतो गतत्ता अन्तरायो नाहोसि । इदानि महाकाले ठपेत्वा आगतो, सलिवा खो पन भिक्खु आचासम्पत्रो करिस्सति नु खो तस्स पव्वज्जन्तराय”न्ति । सत्था तेसं वचनं सुत्वा निवत्तित्वा ठितो “किं कथेथ, भिक्खवे”ति पुच्छि ते तमत्थं आरोचेसु । “किं पन तुम्हे, भिक्खवे, चूलकालं विय महाकालं सल्लक्खेथा”ति ? “आम, भन्ते” । तस्स हि द्वे पजापतियो, इमस्स अट्ट । “अट्ठहि परिक्खिपित्वा गहितो किं करिस्सति, भन्ते”ति ? सत्था “मा, भिक्खवे, एवं अवचुत्थ, चूलकालो उट्ठय समुट्ठाय सुभारम्मणबहुलो विहरति, पपाते ठितो दुव्वलरुक्खसदिसो । मय्यहं पन पुत्तो महाकालो असुभानुपस्सी विहरति, घनसेलपव्वतो विय अचलो”ति वत्वा इमा गाथा अभासि -

“सुभानुपस्सिं विहरन्तं, इन्द्रियेसु असंवृतं ।

भोजनमिह चामत्तञ्जुं, कसीतं हीनवीरियं ।

तं वे पसहति मारो, वातो रुक्खं व दुव्वलं ॥

“असुभानुपस्सिं विहरन्तं, इन्द्रियेसु सुसंवृतं ।

भोजनमिह च मत्तञ्जुं, सद्धं आरद्धवीरियं ।

तं वे नप्पसहती मारो, वातो सेलं व पव्वत”न्ति ॥

तत्थ सुभानुपस्सिं विहरन्तन्ति सुतं अनुपस्सन्तं, इट्ठारम्मणे मानसं विस्सज्जेत्वा विहरन्तन्ति अत्थो । यो हि पुग्गलो निमित्तग्गाहं अनुव्यञ्जनग्गाहं गणहन्तो “नखा सोभना”ति गणहाति, “अङ्गलियो सोभना”ति गणहाति, “हत्थपादा, जङ्घा, ऊरु, कटि, उदरं, थना, गीवा, ओट्टा, दन्ता, मुखं, नासा, अक्खीनि, कण्णा, भमुका, नलाटं, केसा, सोभना”ति गणहाति, “केसा, लोमा, नखा, दन्ता, तचो, सोभना”ति गणहाति, वण्णो सुभो, सण्ठानं सुभन्ति, अयं सुभानुपस्सी नाम । एवं तं सुभानुपस्सिं विहरन्तं । इन्द्रियेसूति चक्खादीसु छसु इन्द्रियेसु । असंवृतन्ति चक्खुद्वारादीनि अरक्खन्तं । परियेसनमत्ता पटिग्गहणमत्ता परिभोगमत्तात्ति इमिस्सा मत्ताय अजाननतो भोजनमिह चामत्तञ्जुं । अपिच पच्चवेक्खणमत्ता विस्सज्जनमत्तात्ति इमिस्सापि मत्ताय अजाननतो अमत्तञ्जुं, इदं भोजनं धम्मिकं, इदं अधम्मिकन्तिपि अजानन्तं । कामच्छन्दव्यापादविहिंसावितक्कवसिताय कुसीतं । हीनवीरियन्ति निव्वरियं चतूसु इरियापथेसु वीरियकरणरहितं । पसहतीति अभिभवति अज्झोत्थरति । वातो रुक्खं व दुव्वलन्ति बलववातो छिन्नपपाते जातं दुव्वलरुक्खं विय । यथा हि सो वातो तस्स दुव्वलरुक्खस्स पुप्फफलपल्लवादीनिपि पातेति, खुद्दकसाखापि भञ्जति, महासाखापि भञ्जति, समूलकम्पि तं रुक्खं उप्पाटेत्वा उद्धमूलं अधोसाखं कत्वा गच्छति, एवमेव एवरुपं पुग्गलं अन्तो उप्पत्रो किलेसमारो पसहति, बलववातो दुव्वलरुक्खस्स पुप्फफलपल्लवादीपातनं विय खुद्दानुखुद्दकापत्तिआपज्जनम्पि करोति, खुद्दकसाखाभञ्जनं विय निस्सगियादि आपत्तिआपज्जनम्पि करोति, महासाखाभञ्जनं विय तेरससङ्घादिसेसापत्ति-आपज्जाम्पि करोति, उप्पाटेत्वा उद्धं, मूलकं हेट्ठासाखं कत्वा पातनं विय पाराजिकापत्तिआपज्जनम्पि करोति, स्वाक्खातसासना नीहरित्वा कतिपाहेनेव गिहिभावं पापेतीति एवं एवरुपं पुग्गलं किलेसमारो अत्तनो वसे वत्तेतीति अत्थो ।

असुभानुपस्सिन्ति दससु असुभेसु अञ्जतरं असुभं पस्सन्तं पटिकूलमनसिकारे युत्तं केसे असुभतो पस्सन्तं लोमे नखे दन्ते तचं वण्णं सण्ठानं असुभतो पस्सन्तं । इन्द्रियेसूति छसु इन्द्रियेसु । सुसंवृतन्ति निमित्तादिग्गाहरहितं पिहितद्वारं । अमत्तञ्जुतापटिक्खेपेन भोजनमिह च मत्तञ्जुं । सद्धन्ति कम्मस्स चैव फलस्स च सद्धहनलक्खणाय लोकिकाय सद्धाय चैव तीसु वत्थूसु अवेच्चप्पसादसङ्घाताय लोक्तरसद्धाय च समत्रागतं । आरद्धवीरियन्ति पग्गहितवीरियं परिपुण्णवीरियं । तं वेति एवरुपं तं पुग्गलं यथा दुव्वलवातो सण्णिकं पहरन्तो एकघनं सेलं चालेतुं न सक्कोति, तथा अब्भन्तरे उप्पज्जमानोपि दुव्वलकिलेसमारो नप्पसहति, खोभेतुं वा चालेतुं वा न सक्कोतीति अत्थो ।

असुभानुपस्सिन्ति दससु असुभेसु अञ्जतरं असुभं पस्सन्तं पटिकूलमनसिकारे युत्तं केसे असुभतो पस्सन्तं लामे नखे दन्ते तचं वण्णं सण्ठानं असुभतो पस्सन्तं । इन्द्रियेसूति छसु इन्द्रियेसु । सुसंवृतन्ति निमित्तादिग्गाहरहितं पिहितद्वारं । अमत्तञ्जुतापटिक्खेपेन भोजनमिह च मत्तञ्जुं । सद्धन्ति कम्मस्स चैव फलस्स च सद्धहनलक्खणाय लोकिकाय सद्धाय चैव तीसु वत्थूसु अवेच्चप्पसादसङ्घाताय लोक्तरसद्धाय च समत्रागतं । आरद्धवीरियन्ति पग्गहितवीरियं परिपुण्णवीरियं । तं

वेति एवरुपं तं पुगलं यथा दुब्बवातो सणिक पहरन्तो एकग्घनं सेलं चालेतुं न सक्कोति, तथा अब्भन्तरे उप्पज्जमानोपि दुब्बलकिलेसमारो नप्पसहति, खोभेतुं वा चालेतुं वा न सक्कोतीति अत्थो ।

तापि खो तस्स पुराणदुतियिकायो थेरं परिवारेत्वा “त्वं कं आपुच्छित्वा पव्वजितो, इदानि गिही भविस्ससि न भविस्ससी” तिआदीनि वत्वा कासावं नीहरितुकामा अहेसुं । थेरो तासं आकार सल्लक्खेत्वा निसिन्नासना वुड्ढाय इद्विया उप्पत्तित्वा कूटागारकण्णकं द्विधा भिन्दित्वा आकासेनागन्त्वा सत्थरि गाथा परियोसापेन्तेयेव सत्थु सुवण्णवण्णं सरीरं अभित्थवन्तो आकासतो ओतरित्वा तथनगतस्स पादे वन्दि ।

गाथापरियोसाने सम्पताभिक्खू सोतापत्तिफलादीसु पतिट्ठिसूति ।

महाकालत्थेरवत्थु छट्ठं ।

७. देवदत्तवत्थु

अनिक्कसावोति इमं धम्मदेसनं सत्था जेतवने विहरन्तो राजगहे देवदत्तस्स कासावलाभं आरब्ध कथेसि ।

एकस्मिञ्चि समये द्वे अगसावका पञ्चसते पञ्चसते अत्तनो अत्तनो परिवारे आदाय सत्थारं आपुच्छित्वा वन्दित्वा जेतवनतो राजगहं अगमंसु । राजगहवासिनो द्वेषि तयोपि बहूपि एकतो हुत्वा आगन्तुकदानं अदंसु । अथेकदिवसं आयस्मा सारिपुत्तो अनुमोदनं करोन्तो “उपासका एको सयं दानं देति, परं न समादनपेति, सो निव्वत्तनिव्वत्तद्वाने भोगसम्पदं लभति, नो परिवारसम्पदं । एको सयं न देति, परं समादपेति, सो निव्वत्तनिव्वत्तद्वाने परिवारसम्पदं न लभाति, नो भोगसम्पदं । एको सयम्पि न देति, परम्पि न समादपेति, सो निव्वत्तनिव्वत्तद्वाने कञ्जिकमत्तम्पि कुच्छिपूरं न लभति, अनाथो होति निप्पच्चयो । एको सयम्पि देति, परम्पि समादपेति, सो निव्वत्तनिव्वत्तद्वाने अत्तभावसतेपि अत्तभावसहस्सेपि अत्तभावसतसहस्सेपि भोगसम्पदञ्जेव परिवारसर्मदञ्च लभती”ति एवं धम्म देसेसि ।

तमेको पण्डितपुरिसो धम्मं सुत्वा “अच्छरिया वत भो, अब्भुता वत भो धम्मदेसना, सुकारणं कथितं, मया इमासं द्वित्रं सम्पत्तीनं निप्फादकं कम्मं कातुं वट्ठी”ति चिन्तेत्वा - “भन्ते, स्वे मय्यहं भिक्खं गण्हथा”ति थेरं निमन्तेसि । “कित्तकेहि ते भिक्खूहि अत्थो उपासमा”ति । “कित्तका पन वो, भन्ते, परिवारा”ति ? “सहस्यामत्ता उपासका”ति । “सव्वेहि सद्वियेव स्वे भिक्खं गण्हथ, भन्ते”ति । “थेरो अधिवासेसि” । उपासको नगरवीथियं चरन्तो - “अम्मा, ताता, मया भिक्खुसहस्सं निमन्तितं, तुम्हे कित्तकान”न्ति समादपेसि । मनुस्सा अत्तनो अत्तनो पहोनकनियामेन - “मयं दसत्रं दस्साम, मयं वीसतिया, मयं सतस्सा”ति आहंसु । उपासको - “तेन हि एकस्मिं ठाने समागमं कत्वा एकतोव परिविसिस्साम सव्वे तिलतण्डुलसप्पिमधुफाणिदीनि समाहरथा”ति एकस्मिं ठाने समाहारापेसि ।

अथस्स एको कुटुम्बको सतसहरसग्घनिकं गन्धकासाववत्थं दत्वा - “सचे ते दानवत्तं नप्पहोति, इदं विस्सज्जेत्वा यं ऊनं, तं पूरेय्यासि । सचे पहोति, यस्सिच्छसि, तस्स भिक्खुनो ददेय्यासी ”ति आह । तदा तस्स सव्वं दानवत्तं पहोसि, किञ्जि ऊनं नाम नाहोसि । सो मनुस्से पुच्छि - “इदं, अय्या, कासावं एकेन कुटुम्बकेन एवं नाम वत्वा दित्रं अतिरेकं जातं, कस्स नं देमा”ति । एकच्चे “सारिपुत्तत्थेरससा”ति आहंसु । एकच्चे “थेरो सरसपाकरमये आगन्त्वा गमनसीलो, देवदत्तो अम्हाकं मङ्गलामङ्गलेसु सहायो उदकमणिको विय निच्चं पतिट्ठितो, तस्स तं देमा”ति आहंसु । सम्बहलिकाय कथायपि “देवदत्तस्स दातव्व”न्ति वत्तारो बहुतरा अहेसुं, अथ नं देवदत्तस्स अदंसु । सो तं छिन्दित्वा सिव्वित्वा रजित्वा निवासेत्वा पारुपित्वा विचरति । तं दिस्वा मनुस्सा “नयिदं देवदत्तस्स अनुच्छविकं, सारिपुत्तत्थेरस्स अनुच्छविकं । देवदत्तो अत्तनो अननुच्छविकं निवासेत्वा पारुपित्वा विचरती”ति वदंसु । अथेको दिसावासिको भिक्खु राजगहा सावत्थिं गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा कतपटिसन्थारो सत्थारा द्वित्रं अगसावकानं फासुविहारै पुच्छित्तो आदितो पड्ढाय सव्वं तं पवत्ति आरोचेसि । सत्था “न खो भिक्खु इदानेवेसो अत्तनो अननुच्छविकं वत्थं धारेति, पुव्वेपि धारेसियेवा”ति वत्वा अतीतं आहारि -

अतीते बाराणासियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बाराणासिवासी एको हत्थिमारको हत्थिं मारेत्वा मारेत्वा दन्ते च नखे च अन्तानि च घनमंसञ्च आहरित्वा विक्कणन्तो जीवितं कप्पेति । अथेकस्मिं अरञ्जे ओकसहस्सा हत्थिनो गोचरं गहेत्वा गच्छन्ता पच्चेकबुद्धे दिस्वा ततो पड्ढाय गच्छमाना गमनागमनकाले जण्णुकेहि निपत्तित्वा वदित्वा पक्कमन्ति । एकदिवसञ्चि हत्थिमारको तं किरियं दिस्वा - “अहं इमे किच्छेन मारेमि, इमे च गमनागमनकाले पच्चेकबुद्धे वन्दन्ति, किं नु खो दिस्वा वन्दन्ती”ति चिन्तेन्तो - “कासाव”न्ति सल्लक्खेत्वा, “मयापि इदानि कासावं लद्धं वट्ठी”ति चिन्तेत्वा एकस्स पच्चेबुद्धस्स जातस्सरं ओरुय्यह न्हायन्तस्स तीरे ठपितेसु कासावेसु चीवरं थेनेत्वा तेसं हत्थीनं गमनागमनमग्गे सत्ति गहेत्वा ससीसं पारुपित्वा निसीदति । हत्थिनो तं दिस्वा - “पच्चकबुद्धो”ति सञ्जाय वन्दित्वा पक्कमन्ति । सो तेसं

सव्वपच्छतो गच्छन्तं सत्तिया पहरित्वा मारेत्वा दन्तादीनि गहेत्वा सेसं भूमियं निखणित्वा गच्छति । अपरभागे बोधिसत्तो हत्थियोनियं पटिसन्धि गहेत्वा हत्थिजेड्डको यूथपति अहोसि । तदापि सो तथेव करोति । महापुरिसो अत्तनो परिसाय परिहानिं व्त्वा, “कुहिं, इमे हत्थी गता, मन्दा जाता”ति पुच्छित्वा, “न जानाम, सामी”ति बुत्ते, “कुहिञ्चि गच्छन्ता मं अनापुच्छित्वा न गमिस्सन्ति, परिपन्थेन भवितव्व”ति वत्वा, “एकस्मिं ठाने कासावं पारुपित्वा निसित्ररस सन्तिका परिपन्थेन भवितव्व”न्ति परिसङ्कित्वा, “तं परिगणित्तुं वट्टती”ति सव्वे हत्थी पुरती पेसेत्वा सयं पच्छतो विलम्बमानो आगच्छति । सो सेसहत्थिसु वन्दित्वा गतेसु महापुरिसं आगच्छन्तं दिस्वा चीवरं संहरित्वा सत्ति विस्सज्जि । महापुरिसो सत्ति उप्पट्टेत्वा आगच्छन्तो पच्छतो पटिक्कमित्वा सत्तिं विवज्जेसि । अथ नं “इमिना इमे हत्थी नासिता”ति गणित्तुं पक्खन्दि । इतरो एकं रुक्खं पुरतो कत्वा निलीयि । अथ “नं रुक्खेन सद्धिं सोण्डाय परिक्खित्वा गहेत्वा भूमियं पोथेस्सामी”ति तेन नीहरित्वा दस्सितं कासावं दिस्वा - “सचाहं इमस्मिं दुब्धिस्सामि, अनेकरहस्सेसु मे बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवेसु लज्जा नाम भिन्ना भविस्सती”ति अधिवासेत्वा - “तया मे एत्तका ज्ञातका नासिता”ति पुच्छि । “आम, सामी”ति । “कस्मा एवं भारियकाकासि, अत्तनो अननुच्छविकं वीतरागानं अनुच्छविकं वत्थं परिदहित्वा एवरुपं कम्मं करोन्तेन भारियं तया कत”न्ति । एवञ्च पन वत्वा उत्तरिपि नं निग्गण्हन्तो “अनिक्कसावो कासावं ... पे० स वे कासावमरहती”ति गाथं वत्वा - “अयुत्तं ते कत”न्ति वत्वा तं विस्सज्जेसि ।

सत्था इमं धम्मदेसनं आहारित्वा, “तदा हत्थिमारको देवदत्तो अहोसि, तस्स निग्गाहको हत्थिनागो अहमेवा”ति जातकं समोधानेत्वा, “न, भिक्खवे, इदानेव, पुब्बेपि देवदत्तो अत्तनो अननुच्छविकं वत्थं धारेसियेवा”ति वत्वा इमा गाथा अभासि -

“अनिक्कसावो कासावं, यो वत्थं परिदहिस्सति ।

अपेतो दमसच्चेन, न सो कासावमरहति ॥

“यो च वन्तकसावस्स, सीलेभु सुसमाहितो ।

उपेतो दमसच्चेन, स वे कासावमरहती”ति ॥

छद्दन्तजातकेनापि (जा०) च अयमत्थो दीपेतव्वो ।

तत्थ **अनिक्कसावो**ति रागादीहि कसावेहि सकसावो । **परिदहिस्सती**ति निवासनपारुपन अत्थरणवसेन परिभुञ्जिस्सति । परिधस्सतीतिपि पाठो । **अपेतो दमसच्चेना**ति इन्द्रियदमेन चेव परमत्थसच्चपक्खिकेन वचीसच्चेन च अपेतो, वियुत्तो परिच्चत्थोति अत्थो । **न सो**ति सो एवरुपो पुग्गलो कासावं परिदहितुं नारहति । **वन्तकसावस्सा**ति चतूहि मग्गेहि वन्तकसावो छड्डितकसावो पहीनकसावो अस्स । **सीलेसू**ति चतूपारिसुद्धिसीलेसु । **सुसमाहितो**ति सुट्टु समाहितो सुट्टितो । **उपेतो**ति इन्द्रियदमेन चेव वृत्तप्पकारेण च सच्चेन उपगतो । **स वे**ति सो एवरुपो पुग्गलो तं गन्धकासाववत्थं अरहतीति ।

गाथापरियोसाने सो दिसावासिको भिक्खु सोतापत्रो अहोसि, अञ्जेपि बहू सोतापत्तिफलादीनि पापुणिसु । देसना महाजनस्स सात्थिका अहोसीति ।

देवदत्तवत्थु सत्तमं ।

८. सारिपुत्तत्थेरवत्थु

असारे सारमतिनोति इमं धम्मदेसनं सत्था वेलुवने विहरन्तो अग्गसावकेहि निवेदितं सञ्चयस्स अनागमनं आरब्ध कथेसि ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा अम्हाकञ्चि सत्था इतो कप्पसतसहस्साधिकानं चतुत्रं असङ्खयययानं मत्थेन अमरवतिया नाम नगरे सुमेधो नाम ब्राह्मणकुमारो हुत्वा सव्वसिप्पेसु निष्फत्तिं पत्वा मातापितूनं अच्चयेन अनेककोटिसङ्खयं धनं परिच्चजित्वा इसिपव्वज्जं पव्वजित्वा हिमवन्ते वसन्तो ज्ञानभिञ्जा निव्वत्तेत्वा आकासेन गच्छन्तो दीपङ्करदसबलस्स सुदस्सनविहारतो रम्मवतीनगरं पविसनत्थाय मग्गं सोधयमानं जनं दिस्वा सयम्पि एकं पदेसं गहेत्वा मग्गं सोधेति । तस्मिं असोधितेयेव आगतस्स सत्थुनो अत्तानं सेतुं कत्वा कलले अजिनचम्मं अत्थरित्वा “सत्था ससावकसङ्घो कललं अनक्कमित्वा मं अक्कमन्तो गच्छतू”ति निपत्रो । सत्थारा तं दिस्वाव “बुद्धङ्गुरो एस, अनागते कप्पसतसहस्साधिकानं चतुत्रं असङ्खयययानं परियोसाने गोतमो नाम बुद्धो भविस्सती”ति व्याकतो । तस्स सत्थुनो अपरभागे “कोण्डञ्जो मङ्गलो सुमनो रेवतो सोभितो अनोमदस्सी धम्मदस्सी सिद्धत्थो तिस्सो फुस्सो विपस्सी सिखी वेस्सभू ककुसन्धो

कोणागमनो कस्सपो”ति लोकं ओभासेत्वा उप्पत्रानं इमेसम्पि तेवीसतिया बुद्धानं सन्तिके लद्धव्याकरणो, “दस पारमियो पूरेत्वा वेस्सन्तरत्तभावे ठितो पथविकम्पनानि महादानानि दत्त्वा पुत्तदारं परिच्चजित्वा आयुपरियोसाने तुसितपुरे निव्वत्तित्वा तत्थ यावतायुकं ठत्वा दस सहस्सचक्कवालदेवताहि सत्रिपत्तित्वा -

“कालो देव महावीर, उप्पज्ज मातुकुच्छयं ।

सदेवकं तारयन्तो, बुज्यास्सु अमतं पद”न्ति ॥ (बु० वं०) -

बुत्ते -

“काल देसञ्च दीपञ्च, कुलं मातरमेव च ।

इमे पञ्च विलोकेत्वा, उप्पज्जति महायसो”ति ॥-

पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा ततो चुतो सक्कराजकुले पटिसन्धिं गहेत्वा दसमासच्चयेन मातुकुच्छित्तो विजायि । सोलसवस्सकाले तत्थ महासम्पत्तिया परिहरियमानो अनुक्कमेन भद्रयोव्वनं पत्वा तिण्णं उतूनं अनुच्छविकेसु तीसु पासादेसु देवलोकसिरिं विय रज्जसिरिं अनुभवन्तो उय्ययानकीलाय गमासमये अनुक्कमेन जिण्णव्याधिमतसङ्घाते तयो देवदूते दिस्वा सञ्जातसंवेगो निवत्तित्वा चतुत्थवारे पव्वजितं दिस्वा, “साधु पव्वज्जा”ति पव्वज्जाय रुचिं उप्पादेत्वा उय्ययानं गन्त्वा तत्थ दिवसं खेपेत्वा मङ्गलपोक्खरणीतीरे निसिन्नो कप्पकवेसं गहेत्वा आगतेन विस्सकम्मेन देवपुत्तेन अलङ्कृतपटियत्तो राहुलकुमारस्स जातसासनं सुत्वा पुत्तसिनेहस्स बलवभावं ज्त्वा, “याव इदं बन्धन न बड्ढति, तावदेव नं छिन्दिस्सामी”ति चिन्तेत्वा सायं नगर पविसन्तो -

“निव्वेता नून सा माता, निव्वुतो नून सो पिता ।

निव्वुता नून सा नारी, यस्सायं ईदिसो पती ”ति ॥-

किसागोतमिया नाम पितुच्छाधीताय भासितं इमं गाथं सुत्वा, “अहं इमाय निव्वुतपदं सावितो”ति मुत्ताहारं ओमुञ्चित्वा तस्सा पेसेत्वा अत्तनो भवनं पविसित्वा सिरिसयने निसिन्नो निदोपगतानं नाटकित्थीनं विप्पकारं दिस्वा निव्वित्रहदयो छत्रं उट्ठापेत्वा कण्डकं आहरापेत्वा तं आरुय्यह छत्रसहायो दससहसस्सचक्कवालदेवताहि परिवुतो महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा अनोमानदीतीरे पव्वजित्वा अनुक्कमेन राजगहं गन्त्वा तत्थ पिण्डाय चरित्वा पण्डवपव्वतपव्वारे निसिन्नो मगधरञ्जा रज्जेन निमन्तियमानो तं पटिकिखित्वा सव्वञ्जुतं पत्वा अत्तनो विजितं आगमनत्थाय तेन गहितपटिञ्जो आलारञ्च उदकञ्च उपसङ्गमित्वा तेसं सन्तिके अधिगतविसेसं अनलङ्कित्वा छव्वस्सानि महापधानं पदहित्वा विसाखपुण्णमदिवसे पातोव सुजाताय दित्रपावसं परिभुञ्जित्वा नेरञ्जराय नदिया सुवण्णपातिं पवाहेत्वा नेरञ्जराय नदिया तीरे महावनसण्डे नानासमापत्तीहि दिवसभागं वीतिनामेत्वा सायन्हसमये सोत्तियेन दिन्न तिणं गहेत्वा कालेन नागराजेन अभित्युतगुणो बोधिमण्डं आरुय्यह तिणानि सन्थरित्वा “न ताविमं पल्लङ्गं भिन्दिस्सामि, याव मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं न मुच्चिस्सती” ति पटिञ्जं कत्वा पुरत्थाभिमुखो निसीदित्वा सुरिये अनत्थङ्गमितेयेव मारबलं विधमित्वा पठमयामे पुव्वेनिवासज्राणं, मज्झिमयामे चतुपपातज्राणं पत्वा पच्छिमयामावसाने पच्चयांकारे ज्राणं ओतारेत्वा अरुणुगमने दसबलचतुवेसारज्जादिसव्वगुण-पटिमण्डितं सव्वञ्जुतञ्जाणं पटिविज्जित्वा सत्तसत्ताहं बोधिमण्डे वीतिनामेत्वा अट्टमे सत्ताहे अजपालनिगोधमूले निसिन्नो धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणेन अप्पोस्सुककतं आपज्जमानो दससहसस्सचक्कवालमहाबालमहाब्रम्हपरिवारेण सहम्पतिब्रह्मुना आयाचितधम्मेदेसनो बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेत्वा ब्रम्हानो अज्जेभसनं अधिवासेत्वा, “कस्स नु खो अहं पठमं धम्मं देसेइय” न्ति ओलोकेनतो आलारुदकानं कालकतभावं ज्त्वा पञ्चवगिगयानं भिक्खूनं बहूपकारतं अनुस्सरित्वा उट्ठायासना कासिपुरं गच्छन्तो अन्तरामगगे उपकेन सट्ठिं मन्तेत्वा आसलिह पुण्णमदिवसे इसिपतने मिगदाये पञ्चवगिगयानं वसनट्ठानं पत्वा ते अननुच्छविकेन समुदाचारेण समुदाचरन्ते सञ्जापेत्वा अञ्जातकोण्डञ्जप्पमुखे अट्टारस ब्रम्हकोटियो अमतपानं पायेन्तो धम्मचक्कं पवत्तेत्वा पवत्तितवरधम्मचक्को पञ्चमियं पक्खस्स सव्वेपि ते भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठनपेत्वा तं दिवसमे यसकुलपुत्तस्स उपनिस्सवसम्पत्तिं दिस्वा तं रत्तिभागे निव्वन्दित्वा गेहं पहाय निक्खन्ते दिस्वा, “एहि यसा” ति पक्कोसित्वा तस्मियेव रित्तभागे सोतापत्तिफलं पापेत्वा पुनदिवसे अरहत्तं पापेत्वा अपरेपि तस्स सहायके चतुपण्णस जने एहिभिक्खुपव्वज्जाय पव्वाजेत्वा अरहत्तं पापेसि ।

एवं लोके एकसट्ठिया अरहन्तेसु जातेसु बुद्धवस्सो पवारेत्वा, “चरथ, भिक्खवे, चारिक” न्ति सट्ठि भिक्खू दिसासु पेसेत्वा सयं उरुवेलं गच्छन्तो अन्तरामगगे कप्पासिकवनसण्डे तिसं जने भद्रवगिगयकुमारे विनेसि । तेसु सव्वपच्छिमको सोतापन्नो सव्वुत्तमो अनागामी अहोसि । ते सव्वेपि एहिभिक्खुभावेनेवय पव्वाजेत्वा दिसासु पेसेत्वा सयं उरुवेलं गन्त्वा अड्ढड्ढानि पाटिहारियसहस्सानि दस्सेत्वा उरुवेलकस्सपादयो सहस्सजटिलपरिवारे तेभातिकजटिले विनेत्वा

एहिभिक्खुभावेनेव पव्वाजेत्वा गयासीसे निसीदापेत्वा आदित्तपरियायदेसनाय (महाव.सं.नि.) अरहत्ते पतिट्ठापेत्वा तेन अरहन्तसहस्सेन परिवृतो “विम्बिसाररञ्जो दिन्नं पटिञ्जं मोचेस्सामी” ति राजगहनगरुपचारे लड्ढिवनुय्यानं गन्त्वा, “सत्था किर आगतो” ति सुत्वा द्वादसनहुतेहि ब्राम्हणगहपतिकेही सद्धि आगतस्स रञ्जो मधुरधम्मकथं कवेन्तो राजानं एकादसहि नहुतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठापेत्वा एकनहुतं सरणेसु पतिट्ठापेत्वा अभित्थुतगुणो राजगहनगरं पविसित्वा राजनिवेशने कतभत्तकिच्चो वेलुवनारामं पटिग्गहेत्वा तत्थेव वासं कप्पेसि । तत्थ नं सारिपुत्तमोग्गल्लाना उपसङ्गमिंसु ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा - अनुप्पन्नेयेव हि बुद्धे राजगहतो अविदूरे उपतिस्सगामो कोलितगामोति द्वे ब्राम्हणगामा अहेसुं । तेसु उपतिस्सगामे सारिया नाम ब्राम्हणिया गब्भस्स पतिट्ठित्तदिवसेयेव कोलितगामे मोग्गलिया नाम ब्राम्हणियापि गब्भो पतिट्ठायि । तानि किर द्वेपि कुलानि याव सत्तमा कुलपरिवट्ठा आबद्धपटिवद्धसहायकानेव अहेसुं, तासं द्विन्नम्पि एकदिवसमेव गब्भपरिहां अदंसु । ता उभोपि दसमासच्चेयेन पुत्ते विजायिंसु । नामग्गहणदिवसे सारिया ब्राम्हणिया पुत्तस्स उपतिस्सगामके जेट्ठकुलस्स पुत्तत्ता कोलित्तोति नामं करिंसु । ते उभोपि बुद्धिमन्वाय सब्बसिप्पानं पारं अगमंसु । उपतिस्समाणवस्स कीलनत्थाय नदिं वा उय्यानं वा गमनकाले पञ्च सुवण्णसिविकसतानि परिवारानि होन्ति, कोलितमाणवस्स पञ्च आजञ्जुत्तरथसतानि । द्वेपि जना पञ्चपञ्चमाणकसतपरिवारा होन्ति राजगहे च अनुसंवच्छरं गिरगसमज्जो नाम अहोसि । तेसं द्विन्नम्पि एकद्वानेयेव मञ्चं बन्धन्ति । द्वेपि एकतो निसीदित्वा समज्जं पस्सन्ता हसितव्वद्वाने हसन्ति, संवेगद्वाने संवेजेन्ति, दायं दातुं वुत्तद्वाने दायं देन्ति । तेसं इमिनाव नियामेव एकदिवसं समज्जं पस्सन्तानं परिपाकगतत्ता त्राणस्स पुरिमदिवसेसु विय हसितव्वद्वाने हासो वा संवेगद्वाने संवेगो वा दातुं युत्तद्वाने दानं वा नाहोसि द्वेपि पन जना एवं चिन्तविंसु “किमेत्थ ओलोकेत्वं अत्थि, सब्बेपिमे अप्पत्ते वस्ससते अप्पणत्तिकभावं गमिस्सन्ति, अम्हेहि पन एकं मोक्खधम्मं परियेसितुं वट्ठी” ति आरम्मणं गहेत्वा निसीदिंसु । ततो कोलितो उपतिस्सं आह-“सम्म उपतिस्स, न त्वं अञ्जेसु दिवसेसु विय हट्ठपहट्ठो, इदानि अनत्तमनधातुकोसि, किं ते सल्लक्खित” न्ति ? “सम्म कोलित, एतेसं वोलोकने सारो नत्थि निरत्थकमेतं, अत्तनो मोक्खधम्मं गवेसितुं वट्ठी” ति इदं चिन्तयन्तो निसिन्नोम्हि । तवं पन कस्मा अनत्तमनोसीति ? सोपि तथेव आह । अथस्स अत्तना सिद्धं एकज्झासवतं जत्वा उपतिस्सो आह-“अम्हाकं उभिन्नम्पि सुचिन्तिकं, मोक्खधम्मं पन गवेसन्तेहि एका पव्वज्जा लद्धं वट्ठीति । कस्स सन्तिके पव्वजामा” ति?

तेन खो पन समयेन सञ्चयो नाम परिव्वाजाको राजगहे पटिवसति महतिया परिव्वाजकपरिसाय सद्धिं । ते “तस्स सन्तिके पव्वजिस्सामा” ति पञ्चमाणवकसतानि “सिविकायो च रथे च गहेत्वा गच्छथा” ति उय्योजेत्वा एकाय विविकाय एकेन रथेन गन्त्वा सञ्चयस्स सन्तिके पव्वजिंसु । तेसं पव्वजितकालतो पट्टाय सञ्चयो अतिरेकलाभगयसगप्पत्तो अहोसि । ते कतिपाहेनेव सब्बं सञ्चवस्स समयं परिमदित्वा, “आचरिय, तुम्हाकं जाननसमयो एत्तकोव, उदाहु उत्तरिम्पि अत्थी” ति पुच्छिंसु । “एत्तकोव सब्बं तुम्हेहि ज्ञात” न्ति वुत्ते चिन्तयिंसु- “एवं सति इमस्स सन्तिके ब्रह्मचरियवासो निरत्थको, मयं यं मोक्खधम्मं गवेसितुं निक्खन्ता, सो इमस्स सन्तिके उप्पादेतुं न सक्का, महा खो पन जम्बुदीपो, गामनियगमराजधानियो चरन्ता अद्धा मोक्खधम्मदसकं कञ्चि आचरियं लभिस्सामा” ति । ततो पट्टाय, “यत्थ यत्थ पण्डिता समणब्राम्हणा अत्थी” ति वदन्ति, तत्थ तत्थ गन्त्वा साकच्छं करोन्ति तेही पुट्ठं पञ्चं अञ्जे कथेतुं न सक्कोन्ति, ते पन तेसं पञ्चं विस्सज्जेन्ति एवं सकलजम्बुदीप परिग्गणित्वा निवत्तित्वा सकट्टानमेव आगन्तवा, “सम्म कोलित, अम्हेसु यो पठमं अमतं अधिगच्छति, सो इतरस्स आरोचेतू” ति कतिकं अकंसु ।

एवं तेसु कतिकं कत्वा विहरन्तेसु सत्था वुत्तानुक्कमेन राजगहं पत्वा वेलुवनं पटिग्गहेत्वा वेलुवने विहरति । पदा “चरथ, भिक्खवे, चारिक बहुजनहिताया” ति रतनत्तयगुणपकासनत्थं उत्थोजितानं एकसद्धि अरहन्तानं अन्तरे पञ्चवगियानं अब्भन्तरो अस्सजित्थेरो पटिनिवत्तित्वा राजगहं आगतो, पुनदिवसे पातोव पत्तचीवरमादाय राजगहं पिण्डाय पाविसि । तस्मिं समये उपतिस्सपरिव्वाजकोपि पातोव भत्तकिच्चं कत्वा परिव्वाजकारामं गच्छन्तो थेरं दिस्वा चिन्तेसि - “मया एवरुपो पव्वजितो नाम न दिट्ठपुव्वोयेव, ये लोके अरहन्त वा अरहत्तमग्गं वा समापन्ना, अयं तेसं भिक्खुं अञ्जतरो, यंनूनाह इमं भिक्खुं उपसङ्गमित्वा पुच्छेय्यं - कसि त्वं, आवसो, उट्ठिस्स पव्वजितो, को वा ते सत्थ, कस्स वा त्वं धम्मं रोचेसी” ति? अथस्स एतदहोसि - “अकालो खो इमं भिक्खुं पञ्चं पुत्तुं, अन्तरघरं पविट्ठो पिण्डाय चरति, यंनूनाह इमं भिक्खुं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धेइयं, अत्थिकेहि उपञ्जातं मग्ग” न्ति । सो थेरं लद्धपिण्डपातं अञ्जतरं ओकासं पच्छन्तं

सो थेरं लद्धपिण्डपातं अञ्चतरं ओकासं गच्छन्तं दिस्वा निसीदिनुकामयञ्चस्स जत्वा अत्तनो परिव्वाजकपीठकं पञ्जापेत्वा अदासि, सो भत्तकिच्चपरियोसानेपिरस अत्तनो कृण्डिकाय उदकं अदासि ।

एवं आचरियवत्तं कत्वा कतभत्तकिच्चेन थेरेन सिद्धि मधुरपटिसन्थारं कत्वा एवमहा- “विप्पसन्नानि खो पन ते, आवसो, उद्दिस्स पव्वजितो, को वा ते सत्था, कस्स वा त्वं धम्मं रोचसी”ति पुच्छि । थेरो चिन्तेसि - “इमे परिव्वाजकका नाम सासनस्स पटिपक्खभूता, इमस्स सासनस्स गम्भीरतं दस्सेरुसामी” ति । अत्तनो नक्कभावं दस्सेन्तो आह -अहं सखो, आवसो, अनो अचिरपव्वजितो, अधुनागतो इमं धम्मविनयं, न तावाहं सक्खिस्सामि वितथारेन धम्मं देसेतु”न्ति । परिव्वाजको-“अहं उपतिस्सो नाम, त्वं याथसत्तिया अप्पं वा वहुं वावद, एतं नयसतेन नवसहस्सेन पटिविज्झतुं मयहं भारो”ति चिन्तेत्वा आह-

“अप्पं वा वहं वा भासस्सु, अत्थंयेव मेबूहि ।

अत्थेनेव मे अत्थो, किं काहसि व्यञ्जनं वहु”न्ति ॥

एवं वुत्ते थेरो - “ये धम्मा हेतुप्पभवा”ति (महा ब.) गाथमाह । परिव्वाजको पठमपदद्वयमेव सुत्वा सहस्सनयपटिमण्डिते सोतापत्तिफले पतिट्ठहि, इतरं पदद्वयं सोतापन्नकाले निट्ठापेसि । सोतापन्नो हुत्वा उपरिविसे अप्पवत्तन्ते “भविस्सति एत्थ कारण”न्ति सल्लक्खेत्वा थेरं आह-“भन्ते, मा उपरि धम्मदेसनं वड्ढयित्थ, एत्तकमेव होतु, कुहिं अम्हाकं सत्था वसती”ति? “वेलुवने, आवसो”ति । “तेन हि, भन्ते, तुम्हे पुरतो याथं, मय्हं एको सहायको अत्थि, अम्हेहि च अञ्चमञ्चं कतिका कता ‘अम्हेसु यो अमतं पठमं अधिगच्छि, सो इतरस्स आरोचेतु”ति । अहं तं पटिञ्चं मोचेत्वा सहायकं गहेत्वा तुम्हाकं गतमग्गेनेव सत्थु सन्तिकं आगमिस्सामीति पञ्चपतिट्ठितेन थेरस्स पादेसु निपत्त्वा तिक्खत्तुं पदक्खणं कत्वा थेरं उय्योजेतवा परिव्वाजकारामाभिमुखो अगमासि” ।

अब खो कोलितपरिव्वाजको तं दूरतो आगच्छन्ते दिस्वा, “अज्ज मय्है सहायकस्स मुखवण्णे न अञ्चदिवसेसु विय, अद्धा तेन अमतं अधिगतं विस्सती”ति अमताधिगमं पुच्छि । सोपिस्स “आमावुसो, अमतं अधिगत”न्ति पटिजानित्वा तमेव गाथं अभासि । गाथापरियोसाने कोलितो सोतापत्तिफले पतिट्ठित्वा आह - “कुहिं किर, सम्म, अम्हाकं सत्था वसतीइति ? “वेलुवने किर, सम्म, एवं नो अचरियेन अस्सजित्थेरेन कथिन”न्ति । “तेन हि, सम्म, आयाम, सत्थारं पस्सिस्सामा”ति । सारिपुत्तथेरो च नामेस सदापि आचरिवपूजकोव, तस्मा सहायं एवमाह -“सम्म, अम्हेहि अधिगतं अमतं अम्हाकं आचरिवस्स सञ्चयपरिव्वाजकस्सापि कथेस्साम, बुज्झमानो पटिविज्झस्सति, अप्पटिविज्झन्तो अम्हाकं सद्वहत्वा सत्थु, सन्तिकं गम्मिसति, बुद्धानं देसनं सुत्वा मग्गफलपिटवेधं करिस्सती”ति । ततो द्वेपि जना सञ्चयस्स सन्तिकं अगमंसु ।

सञ्चयो ते दिस्वा - “किं, ताता, कोचि वो अमतमग्गदेसको लद्धो “ति पुच्छि । “आम, आचरिय, लद्धो, बुद्धा लोक उपन्ननो, धम्मो लोके उपन्ननो, सङ्घो लोके उप्पन्नो, तुम्हे तुच्छे असारं विचरथ, तस्मा एत्थं, सत्थु सन्तिकं गम्मिस्सामा “ति । “गच्छथ तुम्हे, नाहं सक्खिस्सामी”ति । किं कारणाहि” ? “अहं महाजनस्स आचरियो हुत्वा विचरिं, विचरन्तस्स मे अन्तेवासिकवासो चाटिया उदञ्चनभावप्पत्ति विय होति, न सक्खिस्सामहं अन्तेवासिकवासं वसितु”न्ति । “मा एवं करित्थ, आचरिया”ति । “होतु, ताता, गच्छथ तुम्हे, नाहं सक्खिस्सामी”ति । आचरिय, लोके बुद्धस्स उप्पन्नकालतो पट्टाय महाजनो गन्धमालादिहत्थो गन्त्था तमेव पूजेस्सति, मयम्पि तत्थेव गम्मिसाम । “तुम्हे किं करिस्सथा “ति ? “ताता, किं नु खो इमस्मिं लोके दन्धा बहु, उदाहु पण्डिता”ति । “दन्धा, आचरिय, बहु, पण्डिता च नाम कतिपया एवं होन्ती”ति । “तेन हि, ताता, पण्डिता पण्डितस्स समणस्सं गोतमस्स सन्तिकं गम्मिस्सन्ति दन्धा दन्धस्सं मम सन्तिकं आगमिस्सन्ति गच्छ तुम्हे, नाहं गम्मिस्सामी”ति । ते “पञ्जायिस्सथ तुम्हे, आचरिया”ति पक्कमिंसु । तेसु गच्छन्तेसु सञ्चयस्स परिसा भिज्जि, तस्मिं खणे आरामो तुच्छो अहोसि । सो तुच्छं आरामं दिस्वा उण्हं लोहितं छड्ढेसि । तेहिपि सद्धि गच्छन्तेसु पञ्चसु परिव्वाजकसतेसु सञ्चयस्स अड्ढतेय्यस्सतानि निवत्तिंसु, अथखोते अत्तनो अन्तेवासिकेहि अड्ढतेयेहि परिव्वाजकसतेहि सद्धि वेलुवनं अगमंसु ।

सत्था चतुपरिसम्भे निसिन्नो धम्मं देसेन्तो ते दूरतोव दिस्वा भिक्खु आमन्तेसि -“एते, भिक्खवे, द्वे सहायका आगच्छन्ति कोलितो व उपतिस्सो च, एतं मे सावकयुगं भविस्सति अगं भद्दयुग”न्ति । ते सत्थारं बन्दित्वा एकमन्तं भविस्सति अगं भद्दयुग”न्ति । ते सत्थारं बन्दित्वा एकमन्तं निसीदिसु, निसीदित्वा चं पन भगवन्तं एतदवोचुं - “लभेइयाम मयं, भन्ते भगवतो सन्तके पव्वज्जं, लभेय्याम उपसम्पद”न्ति । “एत्थ, भिक्खवो”ति भगवा अबोच-

“स्वाक्खातो धम्मो, चरथ ब्रम्हचरियं सम्भा दुक्खस्स अन्तकिरियाया”ति । सव्वेपि इद्धिमयपत्तचीवरधरा सट्ठिवस्सिकत्थेरा विय अहेसुं ।

अथ नेसं परिसाय चरितवसेन सत्था धम्मदेसनं वडेढसि । ठपेत्वा द्वे अग्गसावके अवसेसा अरहत्तं पापुणिसु, अग्गसावकानं पन उपरिमग्गतयकिच्चं न निट्ठसि । किं कारणा ? सावकपारमिजाणस्स महन्तताय । अथायस्मा महामोग्गल्लानो पव्वजितदिवसतो सत्तमे दिवसे मगधरद्वे कल्लवालगामकं उपनिस्साय विहरन्तो थिनमिद्धेओक्कमन्ते सत्थारा संवेजितो थिनमद्धं विनोदेत्वा तथागतेन दिन्नं धातुकम्पट्टानं सुणन्तोव उपरिमग्गतयकिच्चं निट्ठपेतवा सावकपारमिजाणस्स मत्थकं पत्तो । सारिपुत्तत्थेरोपि पव्वजितदिवसतो अड्ढमासं अतिककमित्वा सत्थारा सट्ठिं तमेव राजगहं उपनिस्साय सूकरखतलेणे विहरन्तो अत्तनो भागिनेय्यस्स दीघनखपरिव्वाजकस्स बदेनापरिग्गहसुत्तन्ते देसियमाने सुत्तानुसारेण जाणं पेसेत्वा परस्स वड्ढितभत्तं परिभुञ्जन्तो विय सावकपारमिजाणस्स मत्थकं पत्तो । ननु चायस्मा महापञ्चो, अथ कस्मा महामोग्गल्लानतो चिरतरेण सावकपारमिजाणं पापुणिति ? परिकम्ममहन्तताय । यथा हि दुग्गतमनुस्सा यत्थ कत्थचि गन्तुकामाखिप्पमेव निक्खमन्ति, राजूनं पन हत्थिवाहनकप्पनादिं महन्तं परिकम्मं लद्धुं वट्ठति, एवंसम्पदमिदं वेदितव्वं ।

तं दिवसञ्जेव पन सत्था वड्ढमानकच्छायाय वेलुवने सावकसन्निपातं कत्वा द्विन्नं थरानं अग्गसावकट्टानं दत्वा पातिमोक्खं उट्ठिसि । भिक्खू उज्झायिसु- “सत्था मुखोलोकेनेन भिक्खं देति, अग्गसावकट्टानं ददन्ते नाम पठनं पव्वजितानं पञ्चवग्गियानं दातुं वट्ठति, एते अनोलोकेन्तेन भट्टवग्गियानं तिसजनानं, एते अनोलोक्तेन उरेवलकस्सपादीनं तेभातिकानं, एते पन एत्तके महाथेरे पहाय सव्वपच्छा पव्वजितानं अग्गसावकट्टानं ददन्ते मुखं ओलोकेतवा दिन्नं”न्ति । सत्था, “किं कथेथ, भिक्खवे”ति पुच्छित्वा, “इदं नामा” ति वुत्ते “नाहं, भिक्खवे, मुखं आलोकेत्वा भिक्खं देमि, एतेसं पन अत्तना अत्तना पत्थितपत्थितमेव देमि । अञ्जातकोणञ्जोहि एकस्मि सस्से नव वारे अग्गसस्तदानं ददन्तो अग्गसावकट्टानं पत्थेत्वा नादासि, अग्गधम्मं पन अरहत्तं सव्वपठमं पटिविज्झतुं पत्थेत्वा अदासी”ति । “कडा पन भगवा”ति? “सुणिस्सथ, भिक्खवे”ति । “आम, भन्ते”ति, भगवा अतीतं आहरि-

भिक्खवे इतो एकनवुतिकप्पे विपस्सी नाम भगवा लोके उदपादि । तदा महाकालो चुलकालोति द्वेभातिका कुटुम्बिका महन्तं सालिक्खेत्तं वपापेसुं । अथेकविसं चुलकालो सालिक्खेत्तं गन्त्वा एकं सालिगव्वं फालेत्वा खादि, तं अतिमधुरं अहोसि । सो बुद्धप्पमुखस्स सङ्घरस सालिगव्वदानं दातुकामो हुत्वा जेट्टभातिकं उपसङ्गमितवा, “भातिक, सालिगव्वं फालेत्वा बुद्धानं अनुच्छविकं कत्वा पचापेत्वा दानं देमा”ति आह । “किं वदेसि, तात, सालिगव्वं फालेत्वा दानं नाम नेव अतीते भूतपुव्वं, न अनागतेपि भविस्सति, मा सस्सं नासयी”ति; वुत्तोपि सो पुनप्पुनं यायियेव अथ नं भाता, “तेन हि सालिक्खेत्तं द्वे कोट्टासे कत्वा मम कोट्टासं अनामसित्वा अत्तनो कोट्टासे खेत्ते यं इच्छसि, तं करोहीट्ठ ति आह । सो “साधू” ति खेत्तं भिवजित्वा बहू मनुस्से हत्थकम्मं याचित्वा सालिगव्वं फालेत्वा निरुदकेन खीरेण पचापेतवा सप्पिमधुसक्खरादीहि योजेतवा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं दत्वा भत्तकिच्चपरियोसाने - “इदं, भन्ते, मम अग्गदानं अग्गधम्मस्स सव्वपठमं पटिवेधाय संवत्ततू” ति आह । सत्था “एवं होतू” ति अनुमोदनमकासि ।

सो खेत्तं गन्त्वा ओलोकेन्तो सकलक्खेत्तं कण्णिकबद्धेहि विय सालिसीसेहि सञ्छन्नं दिस्वा पञ्चविधपीतिं पटिलभित्वा, “लाभा वत मे” ति चिन्तेत्वा पृथुककाले पृथुकगं नाम अदासि, गामवासीहि सट्ठि अग्गसस्सदानं नाम अदासि, लायने लायनगं, वेणिकरणे वेणगं, कलापादीसु कलापगं, खलगं, खलभण्डगं, कोट्टगन्ति । एवं एकसस्से नव वारे अग्गदानं अदासि । तस्स सव्ववारेसु । गहित गहितट्टानं परिपूति, सस्मं अतिरेके उट्टानसम्पन्नं अहोसि धम्मो हि नामेस अत्तानं रक्खन्तं रक्खति । तेनाह भगवा-

“धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं, धम्मो सुचिण्णो सुखमावहाति ।

एसानिसंसो धम्मे सुचिण्णे, न दुग्गति गच्छति धम्मचारी”ति ॥

“एवमेस विपस्सीसम्मासम्बुद्धकाले अग्गधम्मं पठमं पटिविज्झतुं पत्थेन्तो नव वारे अग्गदानानि अदासि । इतो सतसहस्सकप्पमत्थके पन हंसवतीनगरे पदुमुत्तरसम्बुद्धकालेपिसत्ताहं महादानं दत्वा तस्स भगवतो पादमूले निपज्जित्वा अग्गधम्मस्स पठमं पटिविज्झनत्थमेव पत्थनं ठपेसि । इति इमिना पत्थितमेव मया दिन्नं, नाहं, भिक्खवे, मुखं ओलोक्वा देमी”ति ।

“यसकुलपुत्रपुत्रमुखा पञ्चपञ्चस जना किं कम्मं करिंसु, भन्ते”ति ? “एतेपि एकस्स बुद्धस्स सन्तिके अरहत्तं पत्थेन्ता बहुं पुञ्जकम्मं कत्वा अपरभागे अनुपपन्ने बुद्धे सहायका हुत्वा वग्गबन्धनेन पुञ्जानि करोन्ता अनाथमतसरीरानि पटिजग्गन्ता विचरिंसु । ते एकदिवसं सगम्भं इत्थिं कालकत्तं दिस्वा, ‘भापेस्सामा’ ति सुसानं हरिंसु । तेसु पञ्च जने “तुम्हे भापेथा” ति सुसाने ठपेत्वा सेसा गामं पविट्ठा यसदारको तं मतसरीरं सुलेहि विज्झित्वा परिवत्तेत्वा परिवत्तेत्वा भापेन्तो असुभसञ्जं पटिलभि, इतरेसम्पि चतुन्नं जनानं-‘पस्सथ, भो, इमं सरीरं तत्थ विद्धिसित्तकम्मं, कवरगोरुपं विय असुचिं दुग्गन्धं पटिकुल’ न्ति दस्सेसि । तेपि तत्थ असुभसञ्जं पटिलभिंसु । ते पञ्चपि जना गामं गन्त्वा सेससहायकानं कथयिंसु । यसो पन दारको गेहं गन्त्वा मातापितूनञ्च भरियाय च कथेसि । ते सव्वेपि असुभं भावयिंसु । इदमेतेसं पुव्वकम्मं । तनेव यसस्स इत्थागरो सुसानसञ्जा उप्पज्जि, ताय च उपनिस्सयसम्पत्तिया सव्वेसम्पि विसेसाधिगमो निव्वत्ति । एवं इमेपि अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी”ति ।

“भट्टोवग्गियसहायका पन किं कम्मं करिंसु, भन्ते”ति ? “एतिपि पुव्वबुद्धानं सन्तिके अरहत्तं पत्थेत्वा पुञ्जानि कत्वा अपरभागे अनुपपन्ने बुद्धे तिसं धुत्ता हुत्वा तुण्डिलोवादां सुत्वा सट्ठिवस्ससहस्सानि पञ्च सीलानि रक्खिंसु । एवं इमेपि अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी”ति ।

“उरुवेलकस्सपादयो पन किं कम्मं करिंसु, भन्ते”ति ? “तेपि अरहत्तमेव पत्थित्वा पुञ्जानि करिंसु । इतो हि द्वेनवुतिकप्पे तिससो फुस्सोति द्वे बुद्धा उप्पज्जिंसु । फुस्सबुद्धस्स महिन्दो नाम राजा पिता अहोसि । तस्मिं पन सम्बोधि पत्ते रञ्जो कनिट्टपुत्तो पठमअग्गसावको पुरोहितपुत्तो दुतियअग्गसावको अहोसि । राजा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा - ‘जेट्टपुत्तो मे बुद्धो, कनिट्टपुत्तो पठकअग्गसावको, पुरोहितपुत्तो दुतियअग्गसावको’ति ते ओलोकेत्वा, ‘ममेव बुद्धो, ममेव धम्मो, ममेव सङ्घो, नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा’ति तिक्खुत्तुं उदानं उदानेत्वा सत्थु पादमूल निपज्जित्वा ‘भन्ते, इदानि मे नवुतिवस्ससहस्सपरिमाणस्स आयुनो कोटियं निसीदित्वा निदायनकालो विय अञ्जेसं गेहद्वारं अगन्त्वा यावाहं निबद्धं बुद्धपद्दानं करोति । रञ्जो पन अपरेपि ततो पुत्ता अहेसुं । तेसु जेट्टस्स पञ्च योधसतानि परिवारानि, मज्झिमस्स तीणि, कनिट्टस्स द्वे । ते ‘मयम्पि भातिकं भोजेस्सामा’ति पितरं ओकासं याचित्वा अलभमाना पुनप्पुनं याचन्तापि अलभित्वा पच्चन्ते कुपिते तस्स । वूपसगमनत्थाय पेसिता पच्चन्तं वूपसमत्वा पितु सन्तिकं आगमिंसुं । अथ ने पिता आलिङ्गित्वा सीसे चुम्बित्वा, ‘वरं वो, ताता, दम्मी’ति आह ।

“ते ‘साधु देवा’ति वरं गहितकं कत्वा पुन कतिपाहच्चयेन पितरा ‘गण्हथ, ताता, वर’न्ति वुत्ता, “देव, अम्हाकं अञ्जेन केनचि अत्थो नत्थि, इतो पट्टाय मयं भातिकं भोजेस्साम, इमं नो वरं देही”ति आहंसु । ‘न देमि, ताता’ति । ‘निच्चकालं अदेन्तो सत्त संवच्छरानि देथ, देवा’ति । ‘न देमि, ताता’ति । ‘होतु, देव, एकेकस्स नो एकेकं मासं कत्वा तयो मासे देथा’ति । ‘साधु, ताता, तेन हि तयो मासे भोजेथा’ति आह । ते तुट्ठा राजानं वन्दित्वा सकट्टागासिको, एकोव आयुत्तको, तस्स द्वादसनहुता पुरिसपरिवारा । ते ते पक्कोसापेत्वा ‘मयं इम तेमासं दस सीलानि गहेत्वा द्वेवसिकं नवुतिसहससानं भिक्खुनं योधसहस्सस्स च सव्वं खादनीयभोजनीयं पवत्तेय्याथ । मयञ्चि न किञ्चि वक्खामा’ति वदिंसु ।

“ते तयोपि जना परिवारसहस्सं गहेत्वा दस सीलानि समादाय कासायवत्थानि निवासेत्वा विहारेयेव वसिंसु । कोट्टागारिको च आयुत्तको च एकतो हुत्वा तिण्णं भातिकानं कोट्टागारिको वारेन वारेन दानवत्तं गहेत्वा दानं देन्ति, कम्मकारानं पन पुत्ता यागुभत्तादीनं अत्थाय रोदिन्ति । ते तेसं भिक्खुसङ्घे अनागतेयेव यागुभत्तादीनी देन्ति । भिक्खुसङ्घस्स भत्तकिच्चावसाने किञ्चि अतिरेकं न भूतपुव्वं । ते ‘अपरभागे दारकानं देमा’ति अत्तनापि गहेत्वा खादिंसु । मनुञ्जं आहारं दिस्वा अधिवासेतू नासक्खिंसु । ते पन चतुरासीतिसहस्सा अहेसुं । ते सङ्घस्स दित्रदानवत्तं खादित्वा कायस्स भेदा परं मरणा पेत्तिविसये निव्वत्तिंसु । तेभातिका पन पुरिससहस्सेन सट्ठिं कालं कत्वा देवलोके निव्वत्तित्वा देघलोका मनुस्सलोका देवलोकं संसरन्ता द्वेनवुतिकप्पे खेपेसुं । ‘एवं ते तयो भातरो अरहत्तं पत्थेन्ता तदा कल्याणकम्मं करिंसु । ते अत्तना पत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा दम्मी’”ति ।

तदा पन तेसं आयुत्तको बिम्बिसारो राजा अहोसि, कोट्टागारिको विसाखो उपारको । तयो राजकुमारा तयो जटिला अहेसुं । तेसं कम्मकारा तदा पेटेसु निव्वत्तित्वा सुगतिदुग्गतियसेन संसरन्ता यमरिम कप्पे चत्तारि बुद्धन्तरानि पेतलोकेयेव निव्वत्तिंसुं । ते इमस्मिं कप्पे सव्वपठमं उप्पत्रं चत्तालीसवस्ससहस्सायुकं ककुसन्धं भगवन्तं उपसङ्गमित्वा, “अम्हाकं आहारं लभनकालं आचिक्खथा”ति पुच्छिंसु । सो “मम ताव काले न लभिस्सथ, मम पच्छतो महापथविया योजनमत्तं अभिरुलहाय कोणागमनो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तं पुच्छेय्याथा”ति आह । ते तत्तकं कालं खेपेत्वा तस्मिं उप्पत्रे तं पुच्छिंसु । सेपि “मम काले न लभिस्सथ, मम पच्छतो महापथविया योजनमत्तं अभिरुलहाय कस्सपो नाम बुद्धो

उप्पज्जिस्सति, तं तुम्हाकं ज्ञातको विम्बिसारो नाम राजा भविस्सति, सो सत्थु दानं दत्त्वा तुम्हाकं पत्तिं पापेस्सति, तदा लभिस्सथा”ति आह । तेसं एकं बुद्धन्तरं स्वेसदवससदिसं अहोसि । ते तथागते उप्पत्रे विम्बिसाररञ्जा पठमदिवसं दाने दित्र पत्तिं अलभित्वा रत्तिभागे भेरवसद्दं कत्त्वा रञ्जो अत्तानं दस्सयिंसु । सो पुनदिवसे वेलुवनं गत्त्वा तथागतस्स तं पवत्तिं आरोचेसि ।

सत्था, “महाराज, इतो द्वनवृत्तिकप्पमत्थेक फुस्सबुद्धकाले एते तव ज्ञातका, भिक्खुसङ्घस्स दित्रदानवत्तं खादित्वा पेतलोके निव्वत्तित्वा संसरन्ता ककुसन्धादयो बुद्धे पुच्छित्वा तेहि इदञ्चिदञ्च बुत्ता एत्तकं कालं तव दानं पच्चासीसमाना हिययो तथा दाने दित्रे पत्तिं अलभमाना एवमकंसू” आह । “किं पन, भन्ते, इदानिपि दित्रे लभिस्सन्ती”ति ? “आम, महाराजा”ति । राजा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं निमन्नेत्वा पुनदिवसे महादानं दत्त्वा, “भन्ते, इतो तेसं पेतानं दिव्वअत्रपानं सम्पज्जतू”ति पत्तिं अदासि, तेसं तथेव निव्वत्ति । पुनदिवसे नग्गा हुत्वा अत्तानं दस्सेसुं । राजा “अज्ज, भन्ते, नग्गा हुत्वा अत्तानं दस्सेसु”न्ति आरोचेसि । “वत्थानि ते न दित्रानि, महाराजा”ति । राजापि पुनदिवसे बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स चीवरदानं दत्त्वा, “इतो तेसं पेतानं दिव्ववत्थानि होन्तू”ति पापेसि । तङ्गणञ्जेव तेसं दिव्ववत्थानि उप्पज्जिंसु । ते पेतत्तभावं विजहित्वा दिव्वत्तभावे सण्ठहिंसु । सत्था अनुमोदनं करोन्तो “तिरोकुट्टसु तिट्टन्ती” तिआदिना ((खु०पा० पे०व०) तिरोकुट्टानुमोदनं अकासि । अनुमोदनावसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । इति सत्था तेभातिकजटिलानं वत्थुं कथेत्वा इमप्पि धम्मदेसनं आहारि ।

अग्गसावका पन, “भन्ते, किं करिंसू”ति ? अग्गसावकभावाय पत्थनं करिंसु” । इतो कप्पसतसहस्साधिकस्स हि कप्पानं असङ्घेय्यस्स मत्थके सारिपुत्तो मत्थके सारिपुत्तो ब्राह्मणमहासालकुले निव्वत्ति, नामेन सरदमाणवो नाम अहोसि । मोग्गल्लानो गहपतिमहासालकुले निव्वत्ति, नामेन सिरिवड्डनकुटुम्बिको नाम अहोसि । ते उभोपि सहपंसुकीलका सहायका अहेंसु । तेसु सरदमाणवो पितु अच्चयेन कुसलन्तकं महाधनं पटिपज्जित्वा एकदिवसं रहोगतो चिन्तेसि - “अहं इधलोकत्तभावमेव जानामि, नो परलोकत्तभावं । जातसत्तानञ्च मरणं नाम ध्रुवं, मया एकं पव्वज्जं पव्वजित्वा मोक्खधम्मगवेसनं कातुं वट्टती”ति । सो सहायकं उपसङ्गमित्वा आह - “सम्म सिरिवड्डन, अहं पव्वजित्वा मोक्खधम्मं गवेसिस्सामि, त्वं मया सद्धिं पव्वजितुं सक्खिस्ससि, न सक्खिस्ससी”ति । सो चिन्तेसि - “परलोकं गच्छन्तो सहाये वा ज्ञातिमित्ते वा गहेत्वा गतो नाम नत्थि, अत्तना कतं अत्तनोव होती”ति । ततो रतनकोट्टागारं विवरापेत्वा कपणद्धिकवणिव्वकयाचकानं महादानं दत्त्वा पव्वतपादं पविसित्वा इसिपव्वज्जं पव्वजि । तस्स एको द्वे तयोसि एवं अनुपव्वज्जं पव्वजिता चतुसत्तिसहस्समत्ता जटिल अहेसुं । सो पञ्च अभिञ्जा, अट्ट च समापत्तियो निव्वत्तेत्वा तेसं जटिलानं कसिणपरिकम्मं आचिक्खि । तेपि सब्बे पञ्च अभिञ्जा अट्ट च समापत्तियो निव्वत्तेसुं ।

तेन समयेन अनोमदस्सी नाम सम्मासम्बुद्धो लोके उदपादि । नगरं चन्दवती नाम अहोसि, पिता यसवा नाम खत्तियो, माता यसोधरा नाम देवी, बोधि अज्जुनरुक्खो, निसभो च अनोमो च द्वे अग्गसावका, वरुणो नाम उपट्टाको, सुन्दरा च सुमना च द्वे अग्गसाविका अहेंसु । आयु वस्ससतसहस्सं अहोसि, सरीरं अट्टपञ्जासहत्थुव्वेधं सरीरप्पभा द्वादसयोजनं फरि, भिक्खुसतसहस्सपरिवारो अहोसि । सो एकदिवसं पच्चूसकाले महाकरुणासमापत्तितो बुद्ध्य लोकं वोलोकेन्तो सरदतापसं दिस्वा, “अज्ज मय्हं सरदतापससं सन्तिकं गतपच्चयेन धम्मदेसना च महती भविस्सति, सो च अग्गसावकदानं पत्थेस्सति, तस्स सहायको सिरिवड्डनकुटुम्बिको दुतियासावकदानं देसनापरियोसाने चस्स परिवारा चतुसत्तिसहस्समत्ता जटिला अरहत्तं पापुणिस्सन्ति, मया तत्थ गन्तुं वट्टती”ति अत्तनो पत्तथेस्सति, तस्स सहायको सिरिवड्डनकुटुम्बिको दुतियावकदानं, देसनापरियोसाने चस्स परिवारा चतुसत्तिसहस्समत्ता जटिल अरहत्तं पापुणिस्सन्ति, मया तत्थ गन्तुं वट्टति”ति अत्तनो पत्तचीवरमादाय अञ्जं कञ्चि अनामान्तेत्वा सीहो विय एकचरो हुत्वा सरदतापसस्स अन्तेवासिकेसु फलाफलत्थाय गतेसु “बुद्धभावं मे जानातू”ति अधिद्वित्वा पस्सन्तस्सेव सरदतापसो बुद्धानुभावञ्चेव सरीरनिप्पत्तिञ्चस्स । दिस्वा लक्खणमन्ते सम्मसित्वा “इमेहि लक्खणोहि समत्रागतो नाम अगारमज्झे वसन्तो राजा होति चक्कवती, पव्वजन्तो लोके विवट्टच्छदो सब्बञ्जुबुद्धो होति । अयं पुरिसो निस्संसयं बुद्धो”ति जानित्वा पच्चुगगमनं कत्त्वा पञ्चपतिद्वितेन वन्दित्वा अग्गासनं पञ्जापेत्वा अदासि । निसीदि भगवा पञ्जते अग्गासने । सरदतापसोपि अत्तनो अनुच्छविकं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि ।

तस्मिं समये चतुसत्तिसहस्सजटिला पणीतपणीतानि ओजवन्तानि फलाफलानि गहेत्वा आचरियस्स सन्तिकं सम्पत्ता बुद्धानञ्जेव आचरियस्स च निसिन्नासनं ओलोकेत्वा आहंसु - “आचरिय मयं ‘इमस्सिं लोके तुम्हेहि महन्ततरो नत्थी’ति विचराम, अयं पन पुरिसो तुम्हेहि महन्ततरो मञ्जे”ति ? ताता, किं वदेथ, सासपेन सद्धिं

अट्टसट्टियोजनसतसहस्सुब्बेधं सिनेरुं समं कातुं इच्छथ, सब्बञ्चुबुद्धेन सद्धिं ममं उपमं मा करित्थ पुत्तका”ति । अथ ते तापसा, “सचायं इत्तरसत्तो अभविस्स, अम्हाकं आचरियो न एवरुपं उपमं आहरिस्स, याव महा वतायं पुरिसो”ति सब्बेव पादेसु निपतित्वा सिरसा वन्दिसु । अथ ने आचरियो आह - “ताता, अम्हाकं बुद्धानं अनुच्छविको देय्यधम्मो नत्थि, सत्था च भिक्खाचारवेलायं इधागतो, मयं यथासत्ति यथाबलं देय्यधम्मं दस्साम, तुम्हे यं यं पणीतं फलाफलं, तं तं आहरथा”ति आहरापेत्वा हत्थे धोवित्वा सयं तथागतस्स पत्ते पतिट्ठापेसि । सत्थारा फलाफले पटिग्गहितमत्ते देवता दिव्वोजं पक्खिपिसु । सो तापसो उदकम्पि सयमेव परिस्सावेत्वा अदासि । ततो भत्तकिच्चं कत्वा निसित्रे सत्थरि सब्बे अन्तेवासिके पक्कोसित्वा सत्थु सन्तिके सारणीयकथं कथेन्तो निसीदि । सत्था “द्वे अग्गसावका भिक्खुसङ्घेन सद्धिं आगच्छन्तू”ति चिन्तेसि । ते सत्थु चित्तं अत्वा सतसहस्सखीणासवपरिवारा आगन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठसु ।

ततो सरदतापसो अन्तेवासिके आमन्तेसि - “ताता, बुद्धानं निसित्रासनम्पि नीचं, समणसतसहस्सानम्पि आसनं नत्थि, अज्ज तुम्हेहि उलारं बुद्धसक्कारं कातुं वट्ठति, पव्वतपादतो वण्णगन्धसम्पत्रानि पुप्फानि आहरथा”ति । कथानकालो पपञ्चो विय होति, इद्धिविसयो अचिन्तेय्योति मुहुत्तमत्तेनेव ते तापसा वण्णगन्धसम्पत्रानि पुप्फानि आहरित्वा बुद्धानं योजनप्पमाणं पुप्फासनं पञ्जापेसु । उभित्रं अग्गसावकानं तिगावुत्तं, सेसभिक्खून् अट्ठयोजनिकादिभेदं, सङ्घनवकस्स उसभमत्तं अहोसि । “कथं एकस्मि अस्समपदे ताव महन्तानि आसनानि पञ्जत्तानी”ति न चिन्तेतव्वं । इद्धिविसयो हेस । एवं पञ्जत्तेसु आसनेसु सरदतापसो तथागतस्स पुरतो अञ्जलिं पग्गय्ह ठितो, “भन्ते, मय्हं दीचरत्त हिताय सुखाय इमं पुप्फासनं अभिरुहथा”ति आह । तेन वुत्तं -

“नानापुप्फञ्च गन्धञ्च, समापादेत्वान एकतो ।
पुप्फासनं पञ्जापेत्वा, इदं वचनमब्रवि ॥
“इदं मे आसनं वीर, पञ्जत्तं तवनुच्छविं ।
मम चित्तं पसादेन्तो, निसीदि पुप्फमासने ॥
“सत्तरत्तिन्दिवं बुद्धो, निसीदि पुप्फमासने ।
मम चित्तं पसादेत्वा, हासयित्वा सदेवके”ति ॥

एवं निसित्रे सत्थरि द्वे अग्गसावका सेसभिक्खू च अत्तनो अत्तनो पत्तासने निसीदिसु । सरदतापसो महन्तं पुप्फच्छत्तं गहेत्वा तथागतस्स मत्थके धारेन्तो अट्ठासि । सत्था “जटिलानं अयं सक्कारो महप्फलो होतू”ति निरोधसमापत्तिं समापज्जि । सत्थु समापत्तिं समापत्रभावं अत्वा द्वे अग्गसावकापि सेसभिक्खूपि समापत्तिं समापज्जिसु । तथागते सत्ताहं निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा निसित्रे अन्तेवासिका भिक्खाचारकाले सम्पत्ते वनमूलफलाफलं परिभुञ्जित्वा सेसकाले बुद्धानं अञ्जलिं पग्गय्ह तिट्ठन्ति । सरदतपसो पन भिक्खाचारम्पि अगन्त्वा पुप्फच्छत्तं धारयमानोव सत्ताहं पीतिसुखेन वीतिनामेसि । सत्था निरोधतो वुट्ठाय दक्खिणपस्से निसित्रं पठमअग्गसावकं निसभत्थेरं आमन्तेसि - “निसभ, सक्कारकारकानं तापसानं पुप्फासनानुमोदनं करोही”ति । थेरो चक्कवत्तिरञ्जो सन्तिका पटिलद्धमहालाभो महायोधो विय तुट्ठमानसो सावकपारमिजाणे ठत्वा पुप्फासनानुमोदनं आरभि । तस्स देसनावसाने दुतियसावकं आमन्तेसि - “त्वम्पि भिक्खु धम्मं देसेही”ति । अनोमत्थेरो तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा धम्मं देसेही”ति । अनोमत्थेरो तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा धम्मं कथेसि । द्वित्रं अग्गसावकानं देसनाय एकस्सापि अभिसमयो नाहेसि । अथ सत्था अपरिमाणे बुद्धविसये ठत्वा धम्मदेसनं आरभि । तस्स देसनावसाने दुतियसावकं आमन्तेसि - “त्वम्पि भिक्खु धम्मं देसेही”ति । अनोमत्थेरो तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा धम्मं कथेसि । द्वित्रं अग्गसावकानं देसनाय एकस्सापि अभिसमयो नाहोसि । अथ सत्था अपरिमाणे बुद्धविसये ठत्वा धम्मदेसनं आरभि । देसनापरियोसाने ठपेत्वा सरदतापसं सब्बेपि चतुसत्तिसहस्सजटिला अरहत्तं पापुणिसु सत्था “एथ, भिक्खवो”ति हत्थं पसोरेसि । तेसं तावदेव केसमस्सूनि अन्तरधारिसु, अट्ठपरिक्खारा काये पटिमुक्काव अहेसुं ।

सरदतापसो “कस्मा अरहत्तं न पत्तो”ति? विक्खित्तचित्तता सो किर बुद्धानं दुतियासने निसीदित्वा सावकपारमिजाणे ठत्वा धम्मं देसयतो अग्गसावकस्स धम्मदेसनं सोतुं आरद्धकालतो पट्ठाय, “अहो वताहम्पि अनागते उप्पज्जनकबुद्धस्स सासने इमिना सावकेन पटिलद्धधुरं लभेय्य”न्ति चित्तं उप्पादेसि । सो तेन परिवितक्केन मग्गफलपटिवेधं कातुं नासक्खि । तथागतं पन वन्दित्वा सम्मुखे ठत्वा आह - “भन्ते, तुम्हाकं अनन्तरासने निसित्रो भिक्खु तुम्हाकं सासने को नाम होती”ति ? “मया पवत्तित्तं धम्मचक्कं अनुपवत्तेन्तो सावकपारमिजाणस्स कोटिप्पत्तो सोलक पञ्जा पटिविज्झित्वा ठितो मयेहं सासने अग्गसावको निसभो नाम एसो”ति “भन्ते, य्वायं मया सत्ताह पुप्फच्छत्तं

धारेन्तेन सक्कारो कतो, अहं इमस्स फलेन अञ्जं सक्कत्तं वा बृहात्तं वा न पत्थेमि, अनागते पन अयं निसभत्थेरो विय एकस्स बुद्धस्स अग्गसमवको भवेय्य”न्ति पत्थनं अकासिन्ति । सत्था “समज्झासति नु खो इमस्स पुरिसस्स पत्थना”ति अनागतंसञ्जाणं पेसेत्वा ओलोकेन्तो कप्पसतसहस्साधिकं एकं असङ्गयेय्यं अतिककमित्वा समिज्जानभावं अदस्स । दिस्वान सरदतापसं आह - “न ते अयं पत्थना मोघा भविस्सति, अनागते पन कप्पसतसहस्साधिकं एकं असङ्गयेय्यं अतिककमित्वा गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्स माता महामाया नाम देवी भविस्सति, पिता सुद्धोदनो नाम महाराजा, पुत्तो राहुलो नाम, उपट्ठाको आनन्दो नाम, दुतियअग्गसावको मोग्गल्लनो नाम, त्वं पनस्स पठमअग्गसावको धम्मसेनापति सारिपुत्तो नाम भविस्ससी”ति एवं तापसं व्याकरित्वा धम्मकथं कथेत्वा भिक्खुसङ्घपरिवृतो आकासं पक्खन्दि ।

सरदतापसोपि अन्तेवासिकत्थेरानं सन्तिकं गन्त्वा सहायकस्स सिरिवड्ढनकुटुम्बिकस्स सासनं पेसेसि, “भन्ते, मम सहायकस्स वदेथ, सहायकेन ते सरदतापसेन अनोमदस्सीबुद्धस्स पादमूले अनागते उप्पजनकस्स गोतमबुद्धस्स सासने पठम अग्गसावकद्वानं पत्थितं, त्वं दुतिय अग्गसावकद्वानं पत्थेही”ति । एवञ्च पन वत्वा थेरेहि पुरेतरमेव एकपस्सेन गन्त्वा सिरिवड्ढनस्स निवेशनद्वारे अट्ठासि । सिरिवड्ढनो “चिरस्सं वत मे अय्यो आगतो”ति आसने निसीदापेत्वा अत्तना नीचासने निसिन्नो, “अन्तेवासिकपरिसा पन वो, भन्ते, न पञ्जायती”ति पुच्छि ।” आम, सम्म, अम्हाकं अस्समं अनोमदस्सी बुद्धो आगतो, मयं तस्स अत्तनो वलेन सक्कारं अकरिम्हा, सत्था रव्वेसं धम्मं देसेसि, देसनापरियोसाने टपेत्वा मं सेसा अरहत्तं पत्वा पव्वजिंसु । अहं सत्थु पठमअग्गसावकं निसभत्थेरं दिस्वा अनागते उप्पजनकस्स गोतमबुद्धस्स नाम सासने पठमअग्गसावकद्वानं पत्थेसिं, त्वम्पि तस्स सासने दुतियअग्गसावकद्वानं पत्थेही”ति । “मय्हं बुद्धेहि सद्धिं परिचयो नत्थि, भन्ते”ति । बुद्धेहि सद्धिं कथनं मय्हं भारो होतु, त्वं महन्तं सक्कारं सज्जेही”ति ।

सिरिवड्ढनो तस्स वचनं सुत्वा अत्तनो निवेशनद्वारे राजमानेन अट्टकरीसमत्तं ठानं समतलं कारेत्वा बालुकं ओकिरापेत्वा लाजपञ्चमानिपुप्फानि विकरापेत्वा नीलुप्पलच्छद्वानं मण्डपं कारेत्वा बुद्धासनं पञ्जापेत्वा सेसभिक्खूनम्पि आसनानि पटियादेत्वा महन्तं सक्कारसमनं सज्जेत्वा बुद्धानं निमन्तनत्थाय सरदतापसस्स सञ्जं अदासि । तापसो बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं गहेत्वा तस्स निवेशनं अगमासि । सिरिवड्ढनोपि पच्चुग्गमनं कत्वा तथागतस्स हत्थतो पत्तं गहेत्वा मण्डपं पवेसेत्वा पञ्जत्तासनेसु निसिन्नस्स बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दक्खिणोदकं दत्वा पणीतेन भोजनेन परिवित्वा भत्तकिच्चपरियोसाने बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं महारहेहि वत्थेहि अच्छादेत्वा, “भन्ते, नायं आरब्भो अप्पमत्तकद्वानत्थाय, इमिनाव नियामेन सत्ताहं अनुकम्पं करोथा” ति आह । सत्था अधिवासेसि । सो तेनेव नियामेत सत्तानं महादानं पवत्तेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा अञ्जलिं पग्गय्ह ठितो आह - “भन्ते, मम सहायो सरदतापसो यस्स सत्थुस्स पठम अग्गसावको भवेय्य”न्ति पत्थेसि, अहम्पि “तस्सेव दुतिय अग्गसावको भवेय्य”न्ति पत्थेमीति ।

सत्था अनागतं ओलोकेत्वा तस्स पत्थनाय समिज्जनभावं दिस्वा व्याकासि - “त्वं इतो कप्पसतसहस्साधिकं असङ्गयेय्यं अतिककमित्वा गोतमबुद्धस्स दुतियअग्गसावको भविस्ससी” ति । बुद्धानं व्याकरणं सुत्वा सिरिवड्ढनो हट्टपहट्टो अहोसि । सत्थापि भत्तानुमोदनं कत्वा सपरिवारो विहारमेव गतो । “अयं, भिक्खवे, मम पुत्तेहि तदा पत्थितपत्थना । ते यथापत्थितमेव लभिंसु । नाहं मुखं ओलोकेत्वा देमी” ति ।

एवं वुत्ते द्वे अग्गसावका भगवन्तं वन्दित्वा, “भन्ते मयं अगारियभूता समाना गिरग्गसमज्जं दस्सनाय गता” ति याव अस्सजित्थेरस्स सन्तिका सोतापत्तिफलपटिवेधा सव्वं पच्चुप्पन्नवत्थुं कथेत्वा, “ते मयं, भन्ते, आचरियस्स सञ्चयस्स सन्तिकं गन्त्वा तं तुम्हाकं पादमूले आनेतुकामा तस्स लद्धिया निस्सारभावं कथेत्वा इधागमने आनिसंसं कथयिम्हा । सो इदानि मय्हं अन्तेवासिकवासो नाम चाटिया उदञ्चनभावप्पत्तिसदिसो, न सक्खिस्सामि अन्तेवासिवासं वसितु”न्ति वत्वा, “आचरिय, इदानि महाजनो गन्धमालादिहत्थो गन्त्वा सत्थारमेव पूजेस्सति, तुम्हे कथं भविस्सथा”ति वुत्ते”किं पन इमस्सिं लोकेपण्डिता बहू, उदाहु दन्धा”ति ? “दन्धा”ति कथिते “तेन हि पण्डिता पण्डितस्स समणस्स गोतमस्स सन्तिकं गमिस्सन्ति, दन्धा दन्धस्स मम सन्तिकं आगमिस्सन्ति, गच्छथ तुम्हे “ति वत्वा “आगन्तुं न इच्छि, भन्ते” ति । तं सुत्वा सत्था, “भिक्खवे, सञ्चयो अत्तनो मिच्छादिट्ठिताय असारं सारोति, सारञ्च असारोति गण्हि । तुम्हे पन अत्तनो पण्डितताय सारञ्च सारतो, असारञ्च असारतो जत्वा असारं पहाय सारमेव गण्हित्था”ति वत्वा इमा गाथा अभसि -

११. “असारे सारमतिनो, सारे चासारदस्सिनो ।

ते सारं नाधिगच्छन्त, मिच्छासङ्गप्पगोचरा ॥

१२. “सारञ्च सारतो जत्वा, असारञ्च असारतो ।

ते सारं अधिगच्छन्ति, सम्मासङ्कप्पगोचरा “ति ॥

मिच्छादिद्वि, तस्सा उपनिस्सयभूता धम्मदेसनाति अयं असारो नाम, तस्मि सारदिद्विनोति अत्थो । सारे चासारदस्सिनोति दसवत्थुका समदिद्वि, तस्सा उपनिस्सयभूता धम्मदेसनाति अयं सारो नाम, तस्मि “नायं सारो” ति असारदस्सिनो । ते सारन्ति ते पन तं मिच्छादिद्विगहणं गहेत्वा ठिता कामवितक्कादीनं वसेन मिच्छासङ्कप्पगोचरा हुत्वा सीलसारं, समाधिसारं, पञ्चासारं, विमुत्तिसारं, विमुत्तित्राणदस्सनसारं, “परमत्थसारं, निब्बानञ्च नाधिगच्छ” । सारञ्चाति तमेव सीलसारादिसारं “सारो नामाय”न्ति, वुत्तप्पकारञ्च असारं “असारं “असारो अय”न्ति वत्वा । ते सारन्ति ते पण्डिता एवं सम्मादस्सनं गहेत्वा ठिता नेक्खम्मसङ्कप्पादीनं वसेन सम्मासङ्कप्पगोचरा हुत्वा तं वुत्तप्पकारं सारं अधिगच्छन्तीति ।

गाथापरियोसाने बहु सोतापत्तिफलादीनि पापुणिंसु । सन्निपतितानं सात्थिका धम्मदेसना अहोसीति ।

सारिपुत्तत्थेरवतु अट्टमं ।

९. नन्दत्थेरवत्थु

यथा अगारन्ति इमं धम्मदेसनं सत्था जेतवने विहरन्तो आयस्मन्तं नन्दं आरब्ध कथेसि ।

सत्था हि पवत्तितवरधम्मचक्को राजगहं गन्त्वा वेलुवने विहरन्तो-“पुत्तं मे आनेत्वा दस्सेथा” ति सुद्धोदनमहाराजेन पेसितानं सहस्ससहस्सपरिवारानं दसन्नं दूतानं सब्बपच्छतो गन्त्वा अरहत्तप्पत्तेन कालुदायित्थेरेन गमनकालं वत्वा मगगवण्णं वण्णत्वा वसेसतिसहस्सखीणासवपरिवुतो कपिलपुरं नीतो त्रातिसमागमे पोक्खरवस्सं अत्थुप्पत्ति कत्वा वेस्सन्तरजातकं (जा. आदयो) कथेत्वा पुनदिवसे पिण्डाय पविट्ठो, “उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्या”ति (ध.प.) गाथाय पितरं सोतापत्तिफले पतिट्ठपेत्वा, “धम्मञ्चरे” ति (ध.प.) गाथाय महापजापतिं सोतापत्तिफले, राजानञ्च सकदागामिफले पतिट्ठापेसि । भत्तकिच्चावसाने पन राहुलमातुगुणकथं निस्साय चन्दकिन्नरीजातकं (जा.आदयो) कथेत्वा ततो ततियदिवसे नन्दकुमारस्स अभिसेकगेहप्पवेसनविवाहमङ्गलेसु पवत्तमानेसु पिण्डाय पविसित्वा नन्दकुमारस्स हत्थे पत्तं दत्वा मङ्गलं वत्वा उट्ठायासना पक्कमन्तो नन्दकुमारस्स हत्थतो पत्तं न गण्हि । सोपि तथागतगारवेन “पत्तं वो, भन्ते, गण्हथा”ति वत्तुं नासक्खि । एवं पन चिन्तेसि- “सोपानसीसे पत्तं गण्हिस्सती” ति । सत्था तस्मिम्पि ठाने न गण्हि । इतरो “सोपानपादमूले गण्हिस्सती” ति चिन्तेसि । सत्था तत्थापि न गण्हि । इतरो “राजङ्गणे गण्हिस्सती” ति चिन्तेसि । सत्था तत्थापि न गण्हि । कुमारो निवत्तितुकामो अरुचिया गच्छन्तो सत्थुगारवेन “पत्तं गण्हथा” ति वत्तुं न सक्कोति । “इध गण्हिस्सति, एत्थ गण्हिस्सती”ति चिन्तेन्तो गच्छति ।

Dhamma.Digital

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, छैठौं पत्र)

३) बौद्ध जगतका स्मरणीय व्यक्तित्वहरु - ३० अंक, ८ घण्टा पेज १२७

१. जनरल अलेक्जण्डर कनिंघम

१८ औं शताब्दीको उत्तरार्द्धमा भारतमा ब्रिटिश शासनकालको प्रादुर्भाव भएको थियो, जसमध्ये बंगालमा सन् १७७४ मा अंग्रेजहरुको शासन-सूत्र दृढ भईसकेको थियो । सत्ता दुढ भई सकेपछि अंग्रेजहरुले पुरातत्व प्रति विशेष भुकाव हुनाको कारण तीनीहरुको ध्यान भारतीय-संस्कृतिको तर्फ आकर्षित भएको थियो ।

भारतको प्राचीनमा तर्फ जब वहाँहरुको ध्यान केन्द्रित भयो, तब वहाँहरुले भारतको धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्मारकहरुको उद्धार तथा संरक्षण गर्ने संकल्प लिनु भयो ।

अंग्रेजहरु ईशाई-धर्मका पक्षपाती रहेता पनि प्राचीन स्मारकहरुको (अन्य धर्मावलम्बीहरुको भएपनि) उद्धार एवं संरक्षण कार्यमा केही वेईमानी गरको थिएन । अंग्रेजहरुले आफ्नो जिज्ञासा अनुरूप मात्र पुरातत्व सम्बन्धि दिलचस्पी लिनु भएको थियो न कि भारतीय एवं धर्म प्रेमको कारण ।

अंग्रेजहरुले पुरातत्व सम्बन्धि जुन कार्यहरु शुभारम्भ गर्नु भयो, त्यसले गर्दा अन्य भारतीय धर्महरुको साथै बौद्ध धर्मको महत्ताको पनि निकै वृद्धि हुन गएको थियो, जसको कारण भारतको वैभव पुनः एकचोटी संसारमा फैलियो ।

भारतमा अंग्रेजहरुले राजनीतिक, सामाजिक एवं आर्थिक क्षेत्रमा जति शोषण गरेको भएता पनि पुरातत्वको इतिहासमा तीनीहरुको देनलाई सारा भारतवासीहरु एवं सम्पूर्ण बौद्ध जगतले कदापि विर्सन सकिदैन ।

भारतमा ब्रिटिश राज्यको संस्थापक गर्भनर जनरल क्लाइव पछि “वारेन हेस्टिङ्स” हुनु भएको थियो । वहाँको पालामा वहाँकै प्रेरणाबाट सर्वप्रथम ‘सर विलियम जोन्स’ (सन् १७४६-१७९४) नामक एक अंग्रेज पुरातत्वविद्ले १५ जनवरी १७८४ को दिन कलकतामा ‘एशियाटिक सोसाइटी’ नामक एक संस्थाको स्थापना गरेको थियो । त्यस संस्थाको मुख्य कार्य एसिया खण्डको इतिहास साहित्य, धर्म, समाज, विज्ञान आदिको विषयमा खोज (छानविन) गर्नु थियो ।

यही संस्थाले भारतमा सर्वप्रथम ऐतिहासिक अनुसन्धान र पुरातत्व ज्ञानको विजारोपण गरेको थियो, जसको कारण विशेषत भारतको विहार प्रदेशमा बौद्ध-धर्म प्रति अभिरुची बढ्न गएको थियो ।

यस ‘एशियाटिक रिसर्च’ नामक एक पुस्तकमालाको पन प्रकाशन शुरु गरेको थियो । सन् १७९७ सम्ममा यस पुस्तकमाला ५ भाग सम्मन प्रकाशित भएको थियो । त्यसबेलाका विद्वानहरु इतिहास सम्बन्धी अन्वेषण कार्य गरी रिपोर्ट (विवरण) हरु तयार गरिन्थे, त्यो त्यस पुस्तकमालामा प्रकाशित गर्दथे । त्यस पुस्तकमालाले ईङ्ग्लैण्डमा निकै सम्मान प्राप्त गर्‍यो र एशियाको सांस्कृतिक विषयमा अंग्रेजहरुको अभिरुची भन-भन बढ्न थाल्यो । त्यस पुस्तकमाला सन् १८३९ सम्म नियमित रुपमा प्रकाशित भएको थियो ।

सर विलियम जोन्सको निधन पछि सन् १७९४ मा 'थामस हेनरी कोलब्रूक' नामक अन्य अंग्रेज पुरातत्वविद्ले जोन्सले आरम्भ गरेको कार्यलाई पूरा गर्न अधि सन् भयो । वहाँले भारतीय पुरातत्व विषयमा अनेकौं अन्वेषण कार्य गर्नु भएको थियो र त्यस विषयमा निरन्तर रूपमा सयौं लेखहरू लेख्नु भएको थियो । वहाँ सन् १८०७ मा 'एशियाटिक सोसाइटी' नामक संस्थाको स्थापना गर्नु भयो । यही संस्थाको मार्फतबाट इङ्गलैण्डवासीहरूले पर्याप्त रूपमा भारतीय पुरातत्व तथा संस्कृति भाषाको महत्व बारे अवगत गर्न सफल भएको थियो ।

थामस हेनरी कोलब्रूकको समयमा, अंग्रेज सरकारले सन् १८०७ मा प्रसिद्ध पुरातत्वविद् बुकाननलाई भारतमा अन्वेषण कार्य गराउनको निमित्त एक विशिष्ट पदमा प्रतिष्ठित गरेको थियो । जसको फलस्वरूप डा. बुकाननले विहार, बंगाल र आसाम प्रदेशमा काफ़ी घुमफिर गरी पुरातत्व विषयगत कार्य गरि प्रत्येक प्रान्तको कयौं जिल्लाहरूको विस्तृत वर्णन (विवरण) प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

विहार प्रदेश सम्बन्धि विवरण डा. बुकाननले सन् १८११-१३ मा नै तयार गर्नु भएको थियो, जसको प्रकाशन कयौं वर्षवाद विहार उडिसा-रिसर्च-सोसाइटी' (पटना) वाट अनेक खण्ड (भाग) मा भएको थियो ।

तर वास्तवमा अंग्रेजहरूको शासन कालमा भारतीय संस्कृतिको उद्धार एवंसंरक्षण कार्य जति "जनरल अलेक्जेण्डर कनिंघम' ले गर्नु भएको थियो, त्यति कसैले गरेको थिएन । वहाँको अथक परिश्रम र अतूत उत्साह बेजोडको थियो, जसको कारण प्रत्येक भारतबासी एवं बौद्ध वहाँप्रति विशेष आभारी हुनु पर्दछ ।

वहाँले सर्वप्रथम सन् १८३४-३५ र सन् १८५१-५२ मा मजेर मारहम किट्टोका साथ बुद्धको धर्मचक्र प्रवर्तन-भूमि सारनाथका खुदाईको कार्य गर्नु भएको थियो । त्यसबेला जनरल कनिंघम उत्तर प्रदेशको मुख्य इन्जिनियरको रूपमा रहनु भएका थिए । सारनाथको खुदाई कनिंघमको आफ्नै व्यक्तिगत उत्साहको कारण गर्नु भएको थियो, जसको सम्पूर्ण व्यय वहाँ आफैले नै व्यहोर्नु भएको थियो ।

तर पनि भारतमा ऐतिहासिक स्थानहरूको उत्खनन् कार्यको श्रीगणेश संघवद्धको रूपमा "लाडं केनिङ्ग" ले शुरु गरेको थियो अतः वहाँलाई भारतीय पुरातत्वका जन्मदाता भने पनि हुन्छ । वहाँले सन् १८६० मा भारतीय-पुरातत्व-सर्वेक्षण विभाग (Archaeological Survey of India) नामक संस्थाको स्थापना गर्नु भएको थियो, जनु संस्थामा सन् १८६२ देखि जनरल कनिंघम निर्देशक पदमा रहनु भएको थियो । वहाँ निर्देशक पदमा रहनासाथ घोर परिश्रमका साथ कायं सुभारम्भ गर्नु भयो । जसको परिणामस्वरूप वहाँले सन् १८६२ देखि सन् १८८४ सम्ममा भारतीय-पुरातत्व-अन्वेषणको विस्तृत विवरण २३ खण्डमा प्रकाशित गर्नु भयो । त्यसबेला वहाँको साथै अन्य केही पुरातत्व-विज्ञासु विद्वानहरूले पनि विभिन्न प्रान्तहरूमा अवस्थित पुरातात्विक वस्तु एवं ठाउँहरूको विवरण प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

बोधगया सन्दर्भमा:

सन् १८४६ मा जनरल कनिंघमका एक सहकर्मी मेजर मारहम किट्टो बोधगया जानु भएको थियो । जहाँले नै सर्वप्रथम भारत सरकार समक्ष बोधगयाको विवरण प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । तर अंग्रेजी सरकारले त्यस तर्फ कुनै ध्यान दिएन । सन् १८६१ मा जनरल कनिंघम पनि बोधगया पुगनु भयो । वहाँले पनि बोधगयाको विवरण सरकार समक्ष प्रस्तुत गर्नुभयो, यस पटक पनि सरकारले केही वास्ता गरेन । तर कनिंघमको व्यक्तित्व पुरातत्वविदहरूको बीचमा अति नै प्रतिष्ठित थियो । जब वहाँ सन् १८६२ मा "भारतीय पुरा तत्व-सर्वेक्षण-विभाग" का निर्देशक (डाईरेक्टर) भई बोधगया आउनु भयो, तब वहाँले पुनः एक पटक विवरणका साथ सरकार समक्ष चेतनावनी पनि दिनु भयो कि यदि भारत सरकारले यस विषयमा केही दिलचस्पी नलिए फ्रान्सीसी र पुतंगालीहरूले अवश्य गर्ने छन् ।

यस पटक मात्र अंग्रेज सरकारको आँखा खुल्यो र सरकारले डा. राजेन्द्रपाल मित्र (सन् १८२४-१८९१) लाई बोधगयाको निरीक्षण परिक्षणको रूपमा नियुक्त गरि बोधगया पठायो । डा. राजेन्द्रपाल मित्र पनि बोधगयामा वर्षदिन रही वडा परिश्रमका साथ आफू नै तर्फबाट विवरण तयारी गरी सरकार समक्ष प्रस्तुत गर्‍यो ।

वहाँको यस कार्य सन् १८७७ मा भएको गिथियो । वहाँबाट प्राप्त भएको विवरण पश्चात अंग्रेज सरकारले बोधगयामा बर्मी सरकारबाट भईरहेको सम्पूर्ण कार्यको साथै कारीगरहरूलाई समेत हटाइयो, जब कि त्यसभन्दा अगाडि सम्मन् भारत सरकारकै अनुमती लिई बर्मी सरकारले बुद्धगयामा उद्धार कार्य गर्दै आइरहेको थियो डा. राजेन्द्रपाल मित्रको विवरण पश्चात अंग्रेज सरकारले वहाँको साथै जनरल कर्निधमको रेख देखमा बुद्धगयामा खुदाई कार्य गराइएको थियो ।

सन् १८७८ मा वर्माका राजा मिण्डोनको निधन पछि वहाँको उत्तराधिकारी 'थिबो' वर्मा राज्यको गद्दीमा रहनु भयो । वास्तवमा वहाँले पनि बोधगयामा आफ्नो पिताले संचालित गरेको उद्धार कार्यलाई जारी गर्नु भएको थियो । तर केही समयबाद राजा थिबोको अंग्रेजहरूसित केही अनवन (गडबड) हुन गएको थियो । अंग्रेजहरूले वर्मामा आक्रमण गरी राजा थिबोलाई कैद गरि बम्बईको "रत्नगिरि" नामक स्थानमा ल्याइएको थियो । यसरी वर्मामा अंग्रेज शासन शुरु भयो सन् १८८६ को जनगरी महिनो देखिन वर्मा अंग्रेजहरूको अधिनमा रहन गयो । जसको परिणामस्वरूप बोधगयामा पनि अंग्रेजहरूको पूर्ण अधिकार हुन गयो । अंग्रेज सरकारले नै बोधगयामा बौद्धपूजारीलाई हटाई बोधगयाको सन्यासी मठका महन्तको अधिकारमा गरिदिएको थियो । त्यसैबेला देखिन बोधगया मन्दिर महन्तको पूर्ण अधिकारमा रहन गयो ।

तीनै महन्तको अधिकारमा परि बोधगया मन्दिर अस्तव्यस्त भईरहेको बेला अनागारिक धर्मपाल २२ जनवरी १८९१ को दिन बोधगया पुग्नु भएको थियो । त्यहाँ शैव (हिन्दू) सन्यासीको हातमा सम्पूर्ण अधिकार परिरहेको देखि वहाँको हृदयमा अत्यधिक चोट पयो । जहाँले शैव महन्तको अधिकार हटाउने शकल्प गर्नु भयो जसको निमित्त वहाँले केही महिनाबाद ३१ मई १८९१ को दिन कोलम्बो (श्रीलंका) मा हिककुबे सुमंगल स्थविरको अध्यक्षतामा, हेनरी स्टील अल्कोटको निर्देकत्वमा र आफ्नो सचिवत्वमा "महाबोधि सोसाइटी" को स्थापना गर्नु भएको थियो । तर बुद्धगया सम्बन्धि मुकदमा वहाँको जीवन पर्यन्त सम्मन् पनि नटुंगी वल्ल वहाँको निधन (सन् १९३३) को २० वर्षबाद भारतको स्वतन्त्रता पछि सन् १९५३ को वैशाख पूर्णिमाको दिन (२८ मई) राष्ट्रपति डा. राजेन्द्र प्रसादले बुद्धगया मन्दिरको व्यवस्था केही बौद्ध र अबौद्ध मिश्रित एक संयुक्त समितिलाई हस्तान्तरण गरि दिनु भयो ।

सारनाथको सन्दर्भमा:

आधुनिक संसारमा सासाथको परिचय सर्वप्रथम तब शुरु भयो, जब काशीका बाबू जगतसिंहले सन् १७९४ मा आफ्नो भवन बनाउनको निमित्त धर्मराजिक स्तूपका ठूलूला ईटाहरु प्रयोगमा ल्याउन भत्काउँदै लगे, जुन स्पूपभित्त पत्थरको गोल पेटीमा पत्थरको एक मंजूषा (बस्क) प्राप्त भएको थियो जस्मा बुद्धको अस्थिधातु राखिएको थियो, जुन धातलाई तिनीहरूले गंगाजीमा अर्पण गरि दिएको थियो । पत्थरको वक्समात्र कलकत्ता संग्रहालयमा पुऱ्यायो ।

यसपछि त्यहाँ (सारनाथमा) केही खुदाई भएको वर्णन सन् १७९८ मा काशीका तत्कालीन अधिकारी श्रीडंकन महोदयले गर्नु भएको थियो । तयसबेला देखिन केही विज्ञासुहरूको ध्यान त्यस ध्वंसावशेष तर्फ भएको थियो ।

तर त्रितिश अधिकारीहरूले सन् १८१५ सम्मन् पनि त्यहाँको विषयमा केही दृष्टि दिएको थिएन । सन् १८१५ मा आएर कनेल मैकंजीले विशेषः रूपमा अधिक रुची लिनु भई खुदाईको काम पनः शुरु गर्नु भएको थियो । खुदाईबाट प्राप्त केही मूर्तिहरु वहाँले पनि कलकत्ता संग्रहालयमा पुऱ्याउनु भएको थियो ।

कर्नल मेक.जी पछि सन् १८३६ मा जनरल अलेक्जेण्डर कनिंघमले सारनाथमा खुदाईको कार्य शुरु गर्नु भयो । वहाँले चौअखण्डी स्तूपको साथै घम्मेक स्तूपलाई पनि प्रकट गराउनु भयो । वहाँले घम्मेक स्तूपमा "ये धम्मा हेतुप्पभवा

.....” आदि शब्द उल्लेखित एक शिलापत्र (अभिलेख) पनि पत्ता लगाउनु भएको थियो । धर्म शजिक स्तूपको अगाडी एहटा विहार पनि उत्वनन् गरि पत्ता लगाउनु भयो । खुदाईमा प्राप्त कयौं चीजवीज एवं मूर्तिहरु वहाँले “जंगाल एशियाटिक सोसाइटी” लाई दिएको थियो, जुन वस्तुहरु पछि कलकत्ता संग्रहालयमा प्रदर्शित गरायो । स्मरणिय छ, सारनाथको यस खुदाईमा सम्पूर्ण व्यय वहाँ आफैले गर्नु भएको थियो ।

जनरल कनिंघम पछि सारनाथमा पुनः सन् १८५१-५२ मा मेजर मारहम किट्टोको तर्फबाट धम्मक स्तूप आसपासको कयौं स्थानहरुको पनि सफाई भएको थियो, जैन मन्दिर अगाडि विहार संख्या ६ को पनि उत्खनन्बाट प्राप्त गर्नु भएको थियो ।

वहाँ पछि केही अन्य व्यक्तिहरुको तर्फबाट पनि सन् १८७७ सम्मनमा केही न केही भइ नै रहेको थियो । सन् १८७७ देखि २० सौं शताब्दीको शुरु सम्मनमा पुनः सारनाथ अज्ञात एवं उजाड जनसून्य स्थान भएको कारण उद्धार कार्य शिथिल हुन्दै गईरहेको थियो ।

वहाँ सन् १८८४ मा बर्मामा उपसम्पन्न भई भारत फर्कनु भएको थियो । भारतमा वहाँ विभिन्न बौद्ध तीर्थस्थलहरुको अबलोकन गर्दै सारनाथमा पनि पुग्नु भयो । सारनाथमा वहाँले त्यहाँका अवशेषहरुको ठूलूला इटाहरु आ-आफ्नो भवन बनाउन बैलगाडामा राखदै लगिरहेको देख्नु भएको थियो । त्यो दृश्य देख्दासाथै वहाँ तुरन्तै तिनीहरुको सामू जानु भई घोर विरोध गर्नु भयो । मामला चर्का चर्की भयो । अन्तमा काशीका तत्कालीन अंग्रेज जिल्लाधिकारीको उपस्थिति पछि, वहाँबाट सारनाथका ती प्राचीन अवशेषहरुको एक टुक्रा ईटा पनि कसैले लैजान नसकिने गरि चौकिदारको व्यवस्था गराउनु भएको थियो । यस बन्दोवस्त पछि मात्र भिक्षु महावीर सारनाथबाट कुशीनगर प्रस्थान गर्नु भएको थियो ।

भिक्षु महावीर महास्थविरको देन पछि २० औं शताब्दी को शुरु देखिन श्री लंकाका अनागीरका धमंपाल आउनु भई एक छाप्रोको बन्दोवस्त गरि रहनु भएको थियो । जसको उल्लेख सन् १९०४ मा वहाँलाई सारनाथमा दर्शन गर्न आउनु भएका पंजाव (कांगडा) का एक शिख तरुण श्री सन्त निहाससिंह (भारतका प्रथम पत्रकार) ले उल्लेख गर्नु भएको छ ।

अतः २० औं शताब्दीको शुरु देखिन अनागीरक धमंपालको रेखदेखमा खुदाई एवं अन्य कार्यहरु प्रज्वलित हुन्दै आएको थियो ।

कुशीनगरको सन्दर्भमा:

ब्रिटिश राज्यको स्थापना पछि विभिन्न ऐतिहासिक स्थलहरुको अनुसन्धान अन्तर्गत कुशीनगरमा पनि राजकिय अधिकारीहरु सर्वे कार्यमा खटिएका थियो ।

जसमध्ये, सबभन्दा पहिले सन् १८३० को आसपासमा कुशनन नामक एक अंग्रेज पुरातत्वविद् कुशीनगर (कुशीनारा, कसिया) आएको थियो । वाँ कसिया (वस्ती भएको ठाउँ) मा रहनु भएको थियो । वहाँले यस स्थानलाई Mata Kumar (माता कुमार) उल्लेख गर्नु भएको थियो । यस बारेमा वहाँले सन् १८३८ मा "Topography and statistics of eastern India" शिर्षकमा एक लेख लन्डनको एउटा पत्रिकामा प्रकाशित गर्नु भएको थियो ।

वहाँ पछि सन् १८५४ मा एच.एच. विल्सन (H.H. Wilson) नामक पुरातत्वविद् कुशीनगर आउनु भयो । वहाँले पनि तथ्य रुपमा केही भन्न नसके पनि सुभावको रुपमा कसिया नै प्राचीन कुशीनारा (बुद्धको महापरिनिर्वाण स्थल) हुन सक्छ भन्ने अठोट गर्नु भएको थियो ।

वहाँ पछि अलेक्जेण्डर जनरल कनिंधम सन् १८६२ मा कुशीनगर आउनु भयो । वहाँलाई विशेषरूपमा भारतीय पुरातत्व वारेमा ज्ञान थियो ।

वहाँले सदियों देखि नामांकरण गर्दै आएको कुशीनगरको नाम “माथाकुँवर” लाई “मृत कुमार” को अप्रभंशको रूपमा रहदै आएको हुनुपछि भन्ने अनुमान गर्नु भयो । कुशीनगरमा देखिएको ती उजाड ठाउँलाई Fort of dead price” (मृत कुमारको किल्ला) पनि उल्लेख गर्नु भयो ।

त्यसकारण वहाँले त्यस स्थानलाई मृत शाक्य कुमार (बुद्ध) सित सम्बन्धित रहेको निर्णय लिनु भयो, जसबाट त्यस स्थान अवश्य पनि तथागतको महापरिनिर्वाण स्थल कुशीनारा हो भन्ने अठोट लिनु भयो ।

यसको १५ वर्ष बाद सन् १८७६ मा जनरल कनिंधमकै एक सहायक ए.सी. कार्लाइल नामक पुरातत्वविद् कुशीनगर आउनु भयो । वहाँले विस्तृतरूपमा कुशीनगरमा रहेको ती भग्नावशेषहरूमा उत्खनन् कार्य शुरु गर्नु भयो, जसको फलस्वरूप परिनिर्वाण स्तूप एवं परिनिर्वाण मन्दिरको भग्नावशेष पत्ता लगाउनु भयो । माटो एवं अन्य विभिन्न चीजवीजहरूले पुरिएको त्यस परिनिर्वाण मन्दिरको भग्नावशेषको उत्खनन् गर्दै जाँदा बुद्धको पनिनिर्वाण मूर्ति आसन बाहेक अनेक टुकामा अत्रतत्र परिरहेको देख्नुभयो । त्यहाँको सम्पूर्ण सफाई गरिसकेपछि ज्ञात भयो कि परिनिर्वाण मन्दिर र परिनिर्वाण स्तूप अगाडि पछाडि बनिएको थियो ।

पुरातत्वविद् ए.सी. कार्लाइलले पूर्ण निरीक्षण गरिसकेपछि निर्वाणमूर्ति एकै पत्थरबाट बनिएको थाहा पाउनु भयो । वहाँले मूर्ति धेरै पटक पलास्तर र पालिश पनि राखिएको कुरा पनि पत्ता लगाउन भयो । कयौं टुक्रा मा छुट्टिसकेको ती सम्पूर्ण टुक्राहरू एकत्रित गरि त्यसको पुननिर्माण गर्नु भयो र मूर्ति पूर्व अवस्था (सदियों देखिकै) मै राख्नु भयो ।

भण्डै २० फीट लम्बाई भएको त्यस निर्वाण-मूर्तिको आसन (चवूतर) मुनी एक शिला लेख पनि थियो जस्मा यी शब्दहरू उल्लेख थियो ।

“देय धर्मोयं महाविहार स्वामीनो हरिवलस्य ।
प्रतिमा चैयं घटिता दिनेन माथुरेण ॥”

अर्थ:

यो महाविहार स्वामी हरिवलको धर्मदान हो ।

यो प्रतिमा (मूर्ति) मथुरानिवासी ‘दिन’ (त्पिकारको नाम) द्वारा निर्मित भएको हो ।

पाँचौं शताब्दीमा निर्मित यस निर्वाण मूर्ति कुशीनाराकै एक घनाध्य मल्लयुवक हरिवलले आफ्नो स्वर्गवासी पत्नी “पद्माबाला” को इच्छा अनुरूप बनाई दिएको थियो, साथै आफ्नो श्रद्धा अनुरूप हरिवलले परिनिर्वाण-स्तूप पनि बनाउनु गएको थियो ।

यसरी बुद्धको परिनिर्वाण स्थल कुशीनगर निर्विवाद रूपमा प्रमाणित हुन आयो । यसको प्रमुख थैय ए.सी. कार्लाइलाई नै दिन सकिन्छ । वहाँले यहाँ २ वर्ष सम्मन रही उत्खनन कार्य गर्नु भएको थियो । वहाँले परिनिर्वाण-मूर्तिको रक्षार्थ हाल (सन् १९५६ मा निर्मित) को भन्दा अगाडिको निर्वाण मन्दिर सन् १८७७ मा तयार गर्नु भएको थियो । यस मन्दिरमा परिक्रमा गर्न असुविधा हुनाको कारण पनि प. जवाहरलाल नेहरूको सरकार (स्वतन्त्रता पछि) ले २५०० सौं बुद्ध जयन्ति (सन् १९५६) को समयमा हालको नयाँ परिनिर्वाण मन्दिर तयार गरि दिएको थियो ।

कुशीनगर खुदाईको द्वितीय चरण सन् १९०४ देखि १९०७ सम्म भारतीय पुरातत्व विभागको रेखदेखमा जे.पी.एच. वोगल (J Ph. Vogal) ले गरेको उत्खनन् लाई मान्न सकिन्छ ।

वहाँ पछि तेश्रो चरणको रूपमा सन् १९१०-१९१२ सम्मनमा श्री हीरानन्द शास्त्रीको तर्फबाट भएको गहन खुदाईलाई लिन सकिन्छ । श्री हीरानन्द शास्त्रीले दाहसंस्कार स्तूप (रामाभार) को पनि उत्खनन् कार्य गर्नु भएको थियो, जहाँ सन् १८६२ मा जनरल कमिंधमले पनि केही उत्खनन् कार्य प्रशास मात्र गर्नु भएको थियो ।

२० औं शताब्दीको शुरुमा कुशीनगरमा भएको यस दोश्रो र तेश्रो चरणको खुदाई भिक्षु महावीर महास्थविरको सन्मुख हुनाको कारण पनि निकै प्रगति भएको थियो ।

भिक्षु महावीर महास्थविर पछि वहाँको बर्मी शिष्य ऊ. चन्द्रमणी महास्थविर (सन् १८७६-१९७२) ज्यूले पनि कुशीनगरमा ७ दशक सम्म रहनु भई कुशीनगरका ग्रामीण जनताहरुलाई शिक्षाको साथै श्रद्धालु महानुभावहरुलाई दीक्षा पनि अतूत रूपमा दिदै जानु भएको थियो ।

लुम्बिनीको सन्दर्भमा:

लुम्बिनीको अन्वेषण कार्यमा अलेक्जेण्डर कर्निघमको यथार्थ रूपमा केही दिन देखिन नआए पनि ब्रिटिशकालीन भारत सरकारले नै आफ्नो एक पुरातत्व अधिकृत जमनका डा. एलोइज एन्टोन फुहरर (Dr. Alois Anton Fuhrer) लाई सन् १८९५ मा नेपालगञ्ज नजिकैको उजाड भूभागमा एउटा अशोक-स्तम्भ फेला पारेको खबर (सन् १८९३ को मार्च महिनामा बलरामपुरका मेजर श्री जसकरण सिंहद्वारा दिएको) प्राप्त हुनाको कारण, त्यसको खोजखबर गर्न पठाएका थिए । त्यसै वर्ष (मार्च, १८९५ मा) डा. फुहररले लुम्बिनीको पश्चिम (कपिलवस्तु जिल्ला) निग्लीहवा भन्ने स्थानमा पनि अर्को एक ब्राम्ही लिपि कुदिएको अशोक-स्तम्भ फेला पार्नु भएको थियो, जुन हाल सम्म पनि दुई टुक्राको रूपमा जमिनमा परिरहेको छ ।

त्यसबेला खड्ग शम्शेर (जो रणोद्विप सिंहको हत्याकाण्ड) (४२ साल पवं) मा शामिल थिए) पाल्पाका वडा हाकिमको रूपमा प्रधानमन्त्री वीर शम्शेर (मन्त्रीकाल, सन् १८८५-१९०१) द्वारा खटिएका थिए । वहाँ (खड्ग शम्शेर) को पुरातत्व विषयमा दिलचस्पी (अभिरुची) हुनाको कारण, रुम्भिनदेई (त्यस ताका लुम्बिनीको नाम) को जङ्गलमा एउटा हुंगे खम्बा जस्तो चीत जमिनमुनि गाडिएको कुरा थाहा पाउनासाथ वहाँले त्यस ठाउँमा गई त्यो खम्बा वरिपरि माटो खनि खम्बा निकाल्ने प्रयास गर्नु भएको थियो ।

त्यसै बेला भारतीय पुरातात्विक सर्वेक्षण विभागबाट खटिएका डा. फुहरर १ दिसम्बर १८९६ को दिन खड्ग शम्शेरलाई भेटन उपर्युक्त खोदाई भएको स्थानमा पुग्नु भएका थिए । वहाँले जमिनमुनि गएको त्यस खम्बामा ब्राम्हीलिपिको अभिलेख पत्ता लागेपछि त्यसको अर्थ ब्राम्हीलिपि विशेषज्ञबाट ठम्याइए पछि भगवान बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनो उपवनमा सम्राट अशोकले ठडाएको खम्बा त्यही हो भन्ने प्रमाणित भयो, जुन १९ सौं शताब्दीको एक महान जाविशकारको रूपमा मानियो ।

उपयुक्त खोदाई भएको स्थानमा पुग्नुभएका थिए । बहाले जमिनमुनि गएको त्यस खम्बामा ब्राम्हीलिपि विशेषज्ञबाट ठम्याइए पछि भगवान बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनो उपवनमा सम्राट अशोकले ठडाएको खम्बा त्यही हो भन्ने प्रमाणित भयो, जुन १९ सौं शताब्दीको एक महान जाविशकारको रूपमा मानियो ।

खड्ग शम्शेर र डा.फुहररद्वारा अशोक स्तम्भ पत्ता लागे पछि, लगते भारतका प्रसिद्ध पुरितत्वविद् श्रो पूर्णचन्द्र मुकर्जी (P. C. mukherji) ले सन् १८९८ - ९९ मा वैज्ञानिक तवरबाट उत्खननपरि लुम्बिनीको पश्चिम तर्फका धेरै

ऐतिहासिक स्थलहरूको पत्ता लगाउनुको साथै अस्पष्ट भईरहेको मायादेवीको मूर्तिलाई पनि सहि रूपमा पहिचान गरि सकेपछि आफ्नो सम्पूर्ण रिपोर्ट (विवरण) सन् १९०१ मा प्रकाशित गर्नुभयो ।

वहाँ पछि नेपालका सुप्रसिद्ध पुरातत्व, साहित्य एवं संस्कृति प्रेमी फिल्डमार्शल जनरल केशर कश्शोरशे सन् १९३९ सम्म लुम्बिनीको उत्खनन कार्य गराउनु भएको थियो । वहाँको त्यस उत्खनन कार्यबाट अनेक पुरातात्विक वस्तुहरू प्राप्त भएको थियो साथै मायादेवी मन्दिरको पनि जिर्णाद्वार गरि श्रद्धालु व्यक्तिहरूलाई सजिलैसित मायादेवीको मूर्ति दर्शन गर्न सक्ने गरि बनाई दिए । वहाँको मन्दिर अगाडिको कुण्ड (सिद्धार्थ जन्माउनु अगाडि मायादेवीले नुहाएको पोखरी) लाई पनि विस्तृत गरि बनाई दिए ।

जनरल केशर शम्शोरको उत्खनन कार्य पछि सन् १९४४ को ३१ नवम्बरको दिन सारनाथमा स्थापित “धर्मादय - सभा” को तर्फबाट निरन्तररूपमा लुम्बिनीको रेख-देख हुन्दै आएको थियो ।

यसरी लुम्बिनीको सन्दर्भमा जनरल अलेक्जेण्डर कनिघमको केहि देन देखिन नआएपनि तथागतको अन्य ३ तीर्थस्थलको साथै नालन्दा, वैशाली र सार्चीमा वहाँको गर्नुभएको खुदाईलाई पनि कहिल्यै विसनं सक्दैन । ती ठाउँहरूमा गरिएको खुदाईको संक्षिप्त वर्णन यस प्रकार छन् :-

१) नालन्दा :-

चिनीयाँ यात्री हुयन साँङ्ग (साता शतब्दीको यात्रा विवरण) र लामा तारानाथ (१६ औं शताब्दी) को ईतिहास (भारतमा बोद्ध धर्मको ईतिहास) को अध्ययन पछि जनरल कनिघमको नालन्दामा आधुनिक अन्वेषणको कार्य शुरु गर्नु भयो । वहाँले सन् १८६२ मा पत्ता लगाउनु भयो कि हुयन् साँङ्ग द्वारा वणित वहाँबाट तयार गरिएको “नालन्दा - विवरण” प्रकाशित हुनासाथै चोन, जापान, श्याम (थाइलेण्ड), सिहल, (श्रीलकां) वर्मा तिब्बत आदि देशका बोद्ध यात्रुहरूको आगमन नालन्दामा शुरु भयो ।

जसको फलस्वरूप सन् १९१५ देखि नालन्दामा खुदाईको कार्य शुरु भयो । त्यस कार्यको निमित्त “Royal Society of Great Britian and Ireland ” नामक संस्थाको मदतबाट भारतीय पुरातत्व विभागका डाइरेक्टर (निर्देशक) सर जान माशल र स्पूनर साहेवको रेखदेखमा शुरु भएको थियो । जुन कार्य पछि “भारतीय पुरातत्व-सर्वक्षण विभाग”ले लिएको थियो । यस विभागले वैज्ञानिक तवरबाट खुदाई गर्नको निमित्त डा। हीरानन्द शास्त्रीलाई नालन्दा पठाउनु भएको थियो ।

यसरी लगातार रूपमा खुदाईको परिणाम स्वरूप नालन्दाको गैरव पुन : एक पल्ट संसारमा प्रकट भयो । आज आएर प्रतिवर्ष लाखौंको संख्यामा देश-विदेशका यात्रुहरू नालन्दाको खण्डहर (प्राचीन विश्वविद्यालयको भग्नावशेष) दर्शन गरि भारतको सास्कृतिक महत्ताको अनुभव गरि फर्कन्थे ।

२) वैशाली :-

वैशालीको बारेमा पनि जनरल कनिघमले बौद्ध र जैनग्रन्थको अध्ययनको साथ हुयन साँङ्गके यात्रा विवरणबाट वैशालीको स्थानबारे पत्तालगे पछि वहाँ सन् १८६२ मे वैशाली पुग्नुभएको थियो । वैशालीको आधुनिक माम ‘बसाढ’ को रूपमा रहेको छ त जैनग्रन्थमा उल्लेखित ‘वणिक्-ग्राम’ अनुरूप ‘बनिया’ पनि रहन गएको छ, आज आएर ती दुवै संयुक्त रूपमा ‘बनिया-बसाढ’ नामबाट सुविख्यात छन्, जुन उत्तर विहारको मुजफ्फरपुर जिल्लाका अवरिथत रहेको छ ।

जनरल कनिघमको वैशाली-विवरण सन् १८८० मा प्रकाशित भएको थियो । वहाँको वैशाली - विवरण हेरेर नै सन् १९०३-४ मा, त्यहाँको खुदाई गर्न “भारतीय-पुरातत्व-सर्व-क्षण-विभाग”ले “ब्लास्” लाई नियुक्त गरिएको थियो ।

जनरल कनिघमको आफ्नो खुदाईमा बौद्ध - साहित्यमा उल्लेखित ‘कूटागारशला’ को भग्नावशेष पनि पत्ता लगाउनु भएको थियो ।

डा. ब्लाशले गर्नु भएको खुदाई पछि डा. स्पूनरले पनि सन् १९१३-१४ मा बसाढको खुदाई गराउनु भएको थियो, जुन खुदाईमा वहाँलाई मौयंकाल सम्मनको सामाग्री (चीज-बीज) प्राप्त भएको थियो ।

३) सार्ची :-

सन् १८१८ मा सर्वप्रथम जनरल टेलसले सुप्रसिद्धस्थान सार्ची पत्ता लगाउनु भएको थियो ।

सन् १८५१ मा अलेक्जेण्डर कनिघम र वहाँको साथै केपटन एफ.सी.मेसीले स्तूप नं २ र ३ भित्र विस्तारै उत्खनन गर्नु भएको थियो, जहाँबाट यहाँहरूले ५ फीट लामो एक पत्थर मुनि दुईवटा गल्यायन (बुद्धका अग्रश्रावक) को अस्थिधातु राखिएको थियो । वहाँहरूको ती पवित्र अवशेष (अस्थि-धातु) लण्डनमा पठाउनु भयो, जहाँको “केन्सिङ्गटन म्यूजियम” मा ती धातु ‘महाबोधि सोसाइटी’ को तर्फबाट भारतमा फर्काउन पाइएको थियो ।

जनरल कनिघम र मेसीको देन पछि सन् १८८१ मा तत्कालिन संग्रहालयहरूको संचालक मेजर कोलले साँचीको पहाडी क्षेत्रलाई साफ गर्नु भएको थियो । वहाँ ३ वर्ष सम्मन रही बडो कुशलताका साथ प्राचीन स्तारकहरको सुरक्षा गर्नु भएको थियो ।

वहाँ पछि पुनःवर्तमान रूप प्रदान गर्नका सफल हुनु भएका भारतिय पुरातत्व विभागका अध्यक्ष सर जानं मार्शलको कठिन परिश्रमलाई पनि कसैले विर्सन सकिँदैन । वहाँको कार्यमा जंगलको व्यापक सफाई, उत्खनन र स्मारकहरूको संरक्षण प्रमुख हुन आउन्छ ।

यसरी १९ सौं शताब्दीमा, भारतमा बृटिश शासनकाल अन्तर्गत नै महान पुरातत्वविद् जनरल अलेक्जेण्डर कनिघमले विभिन्न बौद्ध-तीर्थ स्थलहरूको अन्वेषण एवं उत्खनन कार्य गर्नु भई बुद्ध धर्ममा परिरहेको आवरणहरूलाई हटाई बुद्ध धर्मलाई विश्वको सामुन्ने ऐतिहासिक प्रामाणिकताका साथ सुपरिचित गराउन निकै सफल हुनु भएको थियो ।

-सन्दर्भ -

- १) बौद्ध धर्म और विहार - श्री हवलदार त्रिपाठी ‘सहृदय’
- विहार राष्ट्रभाषा - परिषद पटना - १९६०
- २) नेपालका पुरातत्व - साफल्य अमात्य, साभा प्रकाशन, २०६६
- ३) नेपालमा बौद्ध धर्म - भूवनलाल प्रधान
- नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान - २०४५
- ४) लुम्बिनी, छगू ऐतिहासिक विवेचना - भिक्षू सुदर्शन
- तिथंमुनी शाक्य, नानी शाक्य केलटोल, कान्तिपुर - लुम्बिनी वर्ष १९७९
- ५) कुशीनगर दिग्दर्शन - भागवत सिंह एम . ए.
- श्रीमती सावित्री सिंह, कुशीनगर १९८८
- ६) सात्नाथ - प. सुदेव शरण अग्रवाल भारतीय पुरातत्व विभाग, दिल्ली १९५८
- ७) साची - श्रीमती देवला मित्र भारतिय पररातत्व विभाग, दिल्ली - १९६८
- ८) अग्रश्रावक सारिपुत्र -मौद्गल्यायन तथा साँची - आनन्द कौशल्यायन धर्मादय सभा, कालिम्पोङ्ग - १९५१

३. फ्रेडरिक माय्क्स मूलर

आधुनिक युगमा पूर्वीयभाषा, धर्म र साहित्यमा विशेष योगदान दिने केही यूरोपीय विद्वानहरूमा माय्क्स मूलर पनि एक प्रमुख व्यक्ति हुनुहुन्छ ।

वहाँको जन्म ६ डिसेम्बर १८२३ को दिन जर्मनीको देसाउमा भएको थियो । वहाँको पिता ‘विल्हेम मूलर’ एक विख्यात कवि हुनुहुन्छ ।

वाल्यवस्थामा माय्क्स मूलरको सगीतमा खूब रुची लिनु भएको थियो । तर पछि गएर (युवावस्थामा) आफ्नो बाल्यकालको लक्ष्य (संगीत नै आफ्नो व्यावसाय गर्न) लाई छोड्नु भएको थियो ।

आफ्नो अध्ययनकालमा वहाँले प्राचीन भाषाप्रति विशेष पक्षपात हुन गएको कमरणले सन् १८४१ मा लिपजिग विश्वविद्यालयमा प्रवेश गरौं संस्कृतभाषाको अध्ययन शुरु गर्नु भएको थियो । यसैमा वहाँले सन् १८४३ मा पी.एच.डी.गर्नु भएको थियो ।

उसको फलस्वरूप वहाँको विख्यात संस्कृत नीति-कथा संग्रह “हितोपदेश” को अंग्रजी अनुवाद गरी सन् १८४४ मा प्रकाशित गर्नु भएको थियो ।

यसपछि वहाँ वलिन जानुभयो र वहाँको त्यहाँ नियमित रूपले बाँप र शोलिगको व्याख्यान सुन्नु भयो । यसैबेला देखि वहाँको भाषा विज्ञानका साथै दर्शनशास्त्रलाई पनि आफ्नो अध्ययनमा सामेल गर्नुभयो ।

वलिनबाट सन् १८४५ मा वहाँ पेरिभ जानुभयो र त्यहाँ यूजौन बनाऊ (सन् १८०१ - १८५३) देखि वहाँ निकै प्रभावित हुनुभयो । वहाँकै परामर्शबाट मायक्स मूलरले ऋग्वेदको काम (सम्पदानको साथै अनुवाद) शुरु गर्नुभएको थियो ।

पेरिसबाट वहाँ सन् १८८६ मा ईङ्गलेण्ड जानुभयो । त्यहाँ “ईस्ट ईण्डिया कम्पनी” को बोर्ड अफ डाइरेक्टर्सद्वारा पनि ऋग्वेदको ममा सहायता लिन केही समय रहनु भयो ।

ऋग्वेदको पण्डुलिपि यकत्रित गर्न वहाँ फेरि पेरिस जानुभयो । तर यसवेला (सन् १८४८) फान्समा क्रान्ति हुन गयो । त्यसकारण वहाँ तुरुन्ते लण्डन फर्कनुभयो ।

मायक्स मूलर लण्डन फर्कनु भए देखि नै अक्सफोर्ड यूनिभर्सिटी प्रसेले वहाँको पाण्डुलिपिको (ऋग्वेद) प्रथम अंकको प्रकाशन शुरु गयो । अतः वहाँको अक्सफोर्डमै सदाको निमित्त रहने विचार गरी त्यहाँनै रहनुभयो । सन् १८५० देखि वहाँले अक्सफोर्डमा पढाउने काम पनि शुरु गर्नुभयो ।

प्रोफेसर मायक्स मूलरले सन् १८५९ मा एक यस्तो ग्रन्थ लेखि प्रकाशन गर्नुभयो, जस्मा समस्त प्राचीन संस्कृत साहित्यको विवरणले पूर्ण भएको थियो त्यो पनि कालानुक्रमानुसार थियो । ग्रन्थको नाम थियो - “History of Ancient literature” ।

वहाँको जीवनमा एक यस्तो पनि अप्रिय घटना घटेको थियो, जसबाट वहाँलाई निकै चित्त दुखेको थियो । घटना यस प्रकार थियो - सन् १८५० मा अवसफोर्ड विश्वविद्यालयमा संस्कृतमा प्रोफेसर हुनुभएका एच.एच.विल्सनको मृत्यु भएको थियो । वहाँको उक्त रिक्त स्थानमा योग्यता तथा प्रकाशित ग्रन्थको आधारमा सबभन्दा बढी र उचित अधिकार मायक्स मूलरको थियो, वहाँलाई यसमा नियुक्तिको आशा पनि थियो । तर वहाँ एक विदेशी हुनुको साथै र धार्मिक प्रश्नप्रति वहाँको विस्तृत दृष्टिकोणबाट सबै परिचित थिए । उक्त पदको निमित्त चुनावको उत्तरदायित्व धर्माधिकारोहरलाई छोडिदिएको थियो । अक्सफोर्ड क्षेत्रको पादरीले मायक्स मूलरको विपक्षमा मत दियो । मायक्स मूलरले यलमा आफ्नो योग्यताको अपमा नगरेको सम्झे ।

अक्सफोर्डको यस्तो पक्षपातपूर्ण वातावरणमा यहाँ रहन चाहेन । आफ्नो सारा योग्यता एवं पूर्ण परिश्रमका साथ वहाँ एक अन्य संस्थानमा नियुक्ति प्राप्त गर्नुमा लागे । सन् १८६१ र १८६३ मा वहाँले राँथल इन्स्टीटयूशनमा “भाषागत विज्ञान” (Science of Language) को बारेमा व्याख्यान दिनाले वहाँको प्रसिद्धि देशभर फैलियो । फेरि वहाँको सन् १८६७ मा विचार विज्ञान (Science of thought) को बारेमा पनि व्याख्यान दिनु भयो ।

सन् १८७८ देखि वहाँ फेरि तुलनात्मक भाषाविज्ञानको प्रोफेसर हुनुभयो । वहाँले तुलनात्मक रूपले पौराणिक कथा, क्हामी (Mythology), को पनि विस्तृत उवं गम्भीररूपले लेखि लेख्दै जानुभयो ।

सन् १८७८ मा, मायक्स मूलरले “धर्मको उत्पत्ति एवं प्रगति (origin and growth of religion) को बारेमा पनि अनेकव्याख्यान दिनुभएको थियो ।

सन् १८७९ देव्हि माय्क्स मूलरले आफ्नो जीवनको महानतय एवं सर्वधिक महत्वपूर्ण कार्यमा हात लगाउनु भयो । त्यो हो योजना बद्ध रूपले “पूर्वीय पवित्र ग्रन्थ “(The scared books of the east) को सम्पादन एवं प्रकाशन ।

यस सग्रहमा जम्मा ५१ वटा पूर्वीय देशका पवित्र ग्रन्थहरु संग्रहित छन् । जुन विभिन्न पूर्वी देशीय विद्वान (पूर्वीय भाषा, धर्म र साहित्यमा दिलचस्पी लिने विद्वान) हरुबाट अनूदित ग्रन्थहरुको संकजन माय्क्स मूलरले गरी प्रकाशन गरेको थियो ।

वहाँको यस “पूर्वीय पवित्र ग्रन्थ”मा परेको केही बुद्ध-धर्म सम्बन्धी किताबहरु निम्न हुन -

- १) धम्मपद - माय्क्स मूलर
- २) सुत्त निपात्त - फोसबल
- ३) बुद्धिष्ट सरत्तज् - टी. डब्ल्यू रीस डाय् विड् स
- ४) विनयपिटक - टी. डब्ल्यू रीस डाय् विड् स, हरमन ओल्डेन वर्ग - ३ खण्डमा
- ५) दि क्वेशन अफ किङ्ग मिलिन्द - टी. डब्ल्यू रीस डाय् विड् - २ खण्डमा, आदि ।

माय्क्स मूलरको अर्का एक उल्लेखनिय व्याख्यान हो -स’ १८८२ मा केम्ब्रिजमा दिनु भएको भाषण - “India what can it teach us ”। यो व्याख्यान सन् १८८३ मा न पुस्तकको रूपमा प्रकाशन भएको थियो ।

वहाँको अक्सफोर्डमा पढ्न आउने सस्कृतका विद्यार्थीहरुलाई जे जस्तो, सक्दो सहायता गर्नु पर्न हो गर्नु हुन्थ्यो साथै यहाँसम्म उचित परामर्श पनि दिनुहुन्थ्यो ।

यसरी फ्रेडरिक माय्क्स मूलरले आफ्नो जीवनको शुरु देखि जुन उद्देश्य लिएको थियो, त्यस अनुसार प्राचीन पूर्वीय भाषा, धर्म र साहित्य सम्बन्धी विभिन्न विषयमा अध्ययन, अध्यापन गरी गराई उद्देश्यपूर्ण जीवन विताई २८ अक्टोवर १९०० ई. का दिन यस संसारबाट सदाको निमित्त प्रस्थान गर्नुभयो । वहाँको प्रकाशित बुद्धधर्मका पुस्तकले पश्चिमी जगतलाई बुद्धधर्मको ज्ञान दिनमा ठूलो सघाउ पुऱ्याएको छ ।

सन्दर्भ

विश्वय् बुद्ध-धर्म (भाग ४) - भिक्षु सुदर्शन
- चन्द्रवीर सिंह कंसाकार, पुतली सडक
काठमाण्डौ - बुसं. २५१८

- २) हम भारत से क्या सीखे ? - फ्रेडरिक माय्क्सस मुलर
अनुवादक: कमलाकर तिवारी एवं रमेश तिवारी
-आदर्श हिन्दी पुस्तकालय, इलाहाबाद, १९६७

४. सर इडविन आर्नल्ड

आधुनिक युगमा विश्वमा बुद्ध-धर्मको प्रचार प्रसार गर्नमा प्रमुख भूमिका निभाएको एक सुप्रसिद्ध काव्यको नाम हो । "The light of Asia"

यस काव्यको रचयिता हुनुहुन्छ - सर इडविन आर्नल्ड (Sir Edwin Arnold)

वहाँको जन्म १० जुलाई १८३२ को दिन, पिता रवर्ट कोल्स आर्नल्ड (Robert Coles Arnold) र माता सराह पिजे आर्नल्ड (Mrs. Sarah Pizzezy Arnold) को दोस्रो सुपुत्रको रूपमा इङ्ग्लैण्डको केण्ट (Kent) नगरमा भएको थियो ।

वहाँ सानै उमेरदेखि विलक्षण बुद्धिका थिए र पढ्न लेख्नमा खुबै तेजी थिए । १२ वर्षको कलिलो उमेरमा नै वहाँले आफ्नो साहित्यिक प्रतिभा देखाउन सफल हुनु भएको थियो । वहाँले रचना गर्नु भएको कविता देखि सबै छक्क पर्छे ।

रवर्ट कोल्स आर्नल्डले आफ्नो सुपुत्रको विशेषता देखी प्रसन्न भई वहाँलाई अक्सफोर्ड विश्व विद्यालयमा भर्ना गरिदिएको थियो । केही समय भित्रै सन् १८५२ मा “The feast of the Belshazzar” नामक कविता देखि अक्सफोर्डमा “न्यूडिगेट पुरस्कार” (Newdigate Prize) पाउनु भएको थियो ।

वहाँको पहिलो कविता संग्रह “Poems Narrative and Lyrical” सन् १८५३ मा प्रकाशन भएको थियो ।

सन् १८५५ मा (२३ वर्षको उमेरमा) वहाँले क्याथेराइन विडल्फ (Gatherine Biddulph) नामक महिलासंग विवाह गर्नु भएको थियो । विवाह गरेको ३ वर्ष बाद वहाँका जीवनमा विशेष मोड, आयो, त्यो हो भारतको पूर्णास्थित डेक्कन कलेज (Deccan College) मा प्रिन्सिपल नियुक्त हुनु ।

अतः वहाँ सन् १८५७ को नवेम्बर महिनामा आफ्नो परिवार (पत्नी र सुपुत्र लेस्टर Lester) साथ लिई भारत आउनु भयो ।

आफ्नो देशको भन्दा भन्दै वातावरण, प्राकृतिक विविधता मानिसहरुको विभिन्न रहन सहन, विभिन्न शैलीका प्राचीन मन्दिरहरुको देश भारतको दृश्यावलोकनले आनल्ड साहेव निकै प्रफुल्लित हुनु भयो । अतः वहाँलाई पूर्वी धर्म दर्शनका साथ पश्चिमी विज्ञानको समन्वय गर्न अवसर मिलेको थियो ।

सन् १८६१ मा इडविन आर्नल्ड, आफ्नी पत्नीको अस्वस्थताको कारण ४ वर्षवाद इङ्ग्लैण्ड फर्कनु भयो । वहाँ इङ्ग्लैण्ड फर्कनु भए देखिन “The Daily Telegraph” नामक समाचार पत्रको कामना लाग्नु भयो । पछि आएर वहाँ यस समाचार पत्रको सम्पादक पनि हुनु भएको थियो । यस समाचार पत्रकामा वहाँ ४० वर्ष सम्मन काम गर्नु भएको थियो । अतः वहाँको लेखन शक्ति प्रखर भई सकेको थियो । भारत सम्बन्धी लेख्ने वहाँको जुनसुकै रचना हेर्दा प्रायः लाई विश्वासै लाग्दैन कि यसको रचयिता विदेशी महानुभाव हुनु हुन्छ ।

पुनाको डेक्कन कलेज, संस्कृत कलेज पनि थियो । अतः संस्कृतमा पनि वहाँको पूर्णवान थियो । त्यसैले संस्कृतका कतिपय ग्रन्थहरु वहाँले अंग्रेजीमा अनुवाद गर्नु भएको थियो । जसमा १२ औं शताब्दीका काव्य कार जयदेवको “गीत गोविन्द” गिति-काव्य पनि थिए, साथै वहाँले “हितोपदेश” का केही भागहरु पनि अनुवाद गर्नु भएको थियो ।

त्यसबेला संस्कृत भाषाको प्रचार प्रसार निकै भएता पनि पालि भाषाको ज्ञान प्रायः सून्य नै हुनाको कारण वहाँ ४ वर्ष सम्मन भारतमा रहेर पनि पालि भाषा एवं साहित्यको अध्ययन गर्ने मौका प्राप्त गर्न सकेको थिएन । त्यसबेला इङ्ग्लैण्डमा पनि व्यवस्थित रूपमा पालि भाषाको अध्ययन सुलभ थिएन ।

यद्यपि त्यहाँ रवर्ट सीजर चिल्डर्स (Robert Caesar Childers) नामक बौद्ध विद्वानले श्री लंकाबाट फर्कनु भए पनि सन् १८७२ र १८७५ मा गरि दूई भागमा “पालि-शब्दकोष” (The Dictionary of the Pali Language) प्रकाशित गर्नु भएको थियो । “खुदक पाठ” त चिल्डर्सज्यूले सन् १८७० मै अनुवाद गरि प्रकाशन गर्नु भएको थियो ।

त्यस्तै सन् १८७८ मा डा.टी.डब्ल्यू रीस डार्विडस् (Dr. T.W. Rhys Davids) ले पनि "A manual of Buddhism" नामक ग्रन्थ तयार पनि प्रकाशन गरि सक्नु भएको थियो ।

संस्कृत ग्रन्थहरु एवं पालि साहित्यमा आधारित माथि उल्लेखित केही ग्रन्थहरुको आधारबाट अध्ययन मनन गरि सर इडविन आर्नल्डले सन् १८७९ मा "The light of Asia" नामक काव्यात्मक बुद्ध जीवनी तयार गरि प्रकाशन गर्नु भएको थियो ।

यस ग्रन्थ मूल रूपमा थेरवाद (स्थविरवाद) मा आधारित देखिएता पनि यसको कथावस्तुमा महायानी दृष्टिकोण पनि समावेश भएको थियो, जसको उदाहरणको रूपमा यो महा काव्य "ओम् मणि पद्मे हुँ" को उल्लेख सहित अन्त गरिएको थियो ।

यसको अलावा त्यस ग्रन्थमा एक दुई ठाउँमा मूल बौद्ध ग्रन्थहरुको परम्परासंग नमिलेका केही कुराहरु पनि उल्लेखित थियो । तैपनि त्यस बेला (परिस्थिति) मा अंग्रेजी पाठकहरुको निमित्त यो पुस्तक एक महान धर्म संस्थापक सिद्धार्थ गौतम बुद्ध सम्बन्धी तथ्य हासिल गर्ने प्रमुख श्रोत हुन गएको थियो ।

अतः यसको लोकप्रियता दिन दिनौ बढ्दै गयो, जसको फल स्वरूप ५ वर्ष वित्दा नवित्दै ईङ्ग्लैण्डमा मात्र यसको ३० औं संस्करण निस्किएको थियो । सन् १९७० सम्ममा ईङ्ग्लैण्डमा यसको ६० औं संस्करण र अमेरिकामा ८० औं संस्करण निस्किएको थियो ।

यस पुस्तकको प्रथम प्रकाशन (सन् १८७९) को ८ वर्ष बाद डा. आर्थर फुंगस्ट (Dr. Arthur Pfungst) ले जर्मनभाषामा अनुवाद गरि सन् १८८७ मा प्रकाशित गर्नु भएको थियो । जर्मनी पाठकहरुले यसको उत्साह वर्धक रूपमा स्वागत गरेकोले पुनः यसको जर्मनी अनुवाद सन् १८९१ मा कोनराड बेर्निक (Konrad wernicke) ले पनि गर्नु भयो त तेश्रो पटक सन् १९२३ मा अल्ब्रेच्ट शाय्फर (Albrecht Schaeffer) ले अनुवाद पूर्ण गरि प्रकाशन गर्नु भएको थियो ।

यसरी "The light of Asia" को प्रकाश फैलिन्दै गयो यूरोपका अन्य भाषाहरुमा पनि यसको अनुवाद हुदै गयो, जस अनुसार सन् १८९५ मा-डच सन् १८९९ मा फ्रान्सेली, सन् १९०६ मा चेकोस्लोवियायी, सन् १९०९ मा इटाली पनि अनुवाद एवं प्रकाशन हुदै गयो ।

यो काव्य ग्रन्थद्वारा प्रेरणा पाएर कयौं युवाहरु एवं साहित्य कारहरुले अनुकरणात्मक ढंगले बुद्धको विषयमा लेखन प्रयास गरेको थियो, जस्मा वहाँहरु सफल पनि हुदै गएको थियो ।

सन् १८८४-८५ सम्ममा "The light of Asia" को प्रसिद्धि चरम सिममा पुगिसकेको थियो । विश्वका असंख्या बौद्ध समुदायको लागि 'इडविन आर्नल्ड' उनीहरुको धर्मका सुविज्ञ महाविद्वान भइसकेका थिए । सुदूर पूर्वका स्थविरवादी बौद्ध राष्ट्रहरुले वहाँलाई आ-आफ्नो देशमा व्याख्यानको निमित्त निमन्त्रणा पठायो ।

अतः वहाँ सबभन्दा पहिले भारतमा आउनु भयो । धेरै समय देखि वहाँलाई बुद्धगया सहित बौद्धहरुमा अन्य तीर्थस्थलहरु हेर्ने उच्च अभिलाषा रहेको थियो पहिले वहाँ ४ वर्ष सम्मन भारतमा रहेर पनि ती स्थानहरुमा जाने मौका पाएको थिएन ।

वहाँ विशेषतः ऋषिपतन भृगदावन (सारनाथ) र बुद्धगया प्रति आकर्षित थिए । किनकि ती ठाउँहरु संसारभरका बौद्धहरुको निमित्त अति पवित्र थियो । बुद्धगयामा बुद्धत्व प्राप्त पछि तथागत सम्यक सबुद्धले सबभन्दा पहिले ऋषिपतन-भृगदावनमै पञ्चवर्गीय भिक्षुहरुलाई सर्व प्रथम धर्मचक्र-प्रवर्तन (धर्मोपदेश) गर्नु भएको थियो । अतः वहाँ सबभन्दा

पहिले सारनाथ पुगनु भएको थियो । सारनाथको दिग्दर्शन पछि कवि आनंलड गहिरो श्रद्धा लिई बुद्धगया प्रस्थान गर्नु भयो । त्यो बेला त्यो स्थान एक शैव पुजारी (हिन्दू) महन्तको अधिनमा रहेको थियो र एकदमै शोचनिय अवस्थामा वेहाल थियो । बुद्धगयामा जस्तो कदर एवं महत्व हुनु पर्ने थियो, त्यो केही थिएन । त्यहाँको त्यस वातावरण देखि वहाँको मनमा निकै आघात पच्यो र केही गर्नु नै पर्छ भन्ने मनमा लाग्यो तर त्यति बेला वहाँले त्यस विषय कसैलाई केही नभनी त्यो शैव महन्त सित बोधिवृक्षका केही पातहरु लिई श्री लंका जानु भयो ।

श्रीलंकामा वहाँ सबभन्दा पहिले 'पान्दुरा' भन्ने स्थानमा जानु भयो, जहाँ सन् १८७३ मा श्रामणेर मिगेत्तु बते गुणानन्दले इशाईहरु संग शास्त्रार्थ गरि जिती श्रीलंकामा बुद्ध धर्मको पुनरुत्थान गरेको थियो । त्यहाँको ऐतिहासिक "रन्कोथ विहार" (Rankoth Vihar) मा विशेषयतः सुप्रसिद्ध विद्वान वेलिगम श्री सुमंगल महानायक थेर र अन्य हजारौं भिक्षु एवं उपासक उपासिकाहरुले वहाँले बुद्ध धर्मको निमित्त गरेको कार्यको प्रतिफलस्वरुप 'अभिनन्दन-पत्र' चढाएको थियो ।

वहाँले महानायक वेलिगम सुमंगल थेरसित दुइ घण्टा सम्म बुद्धगयाको दुदंशा सम्बन्धि कुराकानी गर्नुको साथै त्यो पवित्र स्थानको उद्धार गर्नको निमित्त आनलडले तत्कालै श्रीलंकाको गर्भ नर मद्रासका गभर्नर एवं भारतका राज्यमन्त्री लगायत वाइसराय कहाँ सम्म पनि बुद्धगयाको उद्धार कार्य गर्ने सम्बन्धी उपयुक्त कुरा जनाई पठाएको थियो ।

सर इडविन आर्नलड पान्दुरावाट कोलम्बो जानु भयो । त्यहाँ पनि विद्योदय परिवेशमा वहाँको भव्य स्वागत गरियो । त्यहाँ बौद्ध भण्डाका आविष्कारक हेनरी स्टील अल्कोट (Henry Steel Olcot) पनि उपस्थित थिए । कोलम्बोवाट इडविन आर्नलड कैण्डी (Kandy) जानुभयो, जहाँ बुद्धको दन्तु धातु मन्दिर (The Dalda Maligawa) अवस्थित थियो ।

श्रीलंकाको भ्रमणमा सर इडविन आर्नलडले बुद्धगया सम्बन्धी प्रशस्त चर्चा मात्र गरेको थिएन, वहाँले आफ्नै सम्पादनमा निस्कने "The Daily Telegraph" पत्रिकामा पनि बुद्धगयाको पवि र त्यहाँको दुर्दशा वारे रचना (लेख) लेख्नु भई सबैको ध्यान आकर्षित गर्नु भएको थियो ।

त्यस "बुद्धगया" सम्बन्धि रचना पढेर नै श्री लंकाका प्रतिष्ठित हेवावितारण परिवारका एक नवयुवक डोन डेविड (फअनागारिक धर्मपाल) बुद्धगयाको दुदशालाई सुधार्न घरवार त्यहाँ भारत आउनु भएको थियो ।

त्यस्तै स्मरणिय छ, सर इडविन आर्नलडको "The light of Asia" काव्यात्मक बुद्ध जीवनी पढेर आलेन वेनेट (Allan Bennett) नामक एक अंग्रेज युवक पनि घरवाट त्यागी बुद्ध-धर्म प्रचार प्रसारको निमित्त श्रीलंका सम्म आउनु भई बौद्ध-धर्ममा दौक्षि (श्रामणेर एवं उपसम्पन्न) हुनु भएको थियो ।

सन् १८८९ मा इडविन आर्नलडले जापान र अमेरिकाको पनि भ्रमण गर्नु भएको थियो पानमा वहाँले 'बुद्धगया' सम्बन्धी दिनु भएको व्याख्यानवाट प्रभावित भई एक जापानी बौद्ध संस्थाले बुद्धगयामा केही जग्गा किनी जापानी भिक्षुहरु राख्ने प्रवन्ध समेत मिलाएको थियो ।

वहाँलाई अमेरिकामा हार्वड विश्व विद्यालय (Harvard University) का प्रमुख चार्ल्स विलियम इलियत (Coarles William Eliot) ले नियन्त्रण दिनु भएको थियो । इलियतज्यू हेनरी कलाक वारेन (Henry Clake Warren) को सदिच्छा र बौद्ध-साहित्य अनुवाद गर्दै Harvard Oriental Series को रुपमा प्रकाशित गर्दै लैजानु लाई साकार गर्दै आइरहनु भएका व्यक्ति थिए, यो प्रकाशन कार्य सन् १८९६ देखि शुरु भएको थियो ।

सर इडविन आर्नलडका कयौ वैज्ञानिक मित्रहरु पनि थिए, जस्मा चार्ल्स डार्विन, हर्वतस्पेशर, जोन स्टेवार्ट, जोनवाल आदि थिए । अतः वहाँले बौद्ध साहित्यको अध्ययन आधुनिक विज्ञानसित तुलना गर्दै जानु भएका थिए । निष्कर्षमा वहाँ भन्नु हुन्छ ।

" I have often said and I shall say again and again, that between Buddhism and modern science there exists a colse inteliectual bond"

अर्थात

“मैले वारम्वार भनिसके र फेरि फेरि पनि भन्छु बौद्ध धर्म र आधुनिक विज्ञानको बीचमा एउटा घनिष्ठ सम्बन्ध छ ।”

यसरी आफ्नो जीवनमा सर इडविन आनल्डले बुद्ध र बुद्ध धर्मको महानतालाई संसारको सामुने प्रस्तुत गर्नुको सार्थ यो धर्म आधुनिक विज्ञानसित पनि मेल खाएको अवगत गराउँदै, सारा बौद्ध जगतमा आफ्नो अमित छाप छोडी २४ मार्च १९०४ को दिन ७३ वर्षको उमेरमा यस संसारबाट प्रस्थान गर्नु भएको थियो ।

- सन्दर्भ -

- १) कवि सम्राट श्री इडविन आर्नल्ड - श्री योगी
- 'धर्मदूत', वर्ष -५, अंक - २
- २) 'द लाइट अफ एशिया' अनि कवि इडविन आर्नल्ड
- 'ज्योति' शाक्य, कालिम्पोङ्ग
-आनन्दभूमि, वर्ष -१३, अंक - ५, ६
- ३) Edwin Arnold – William Peiris
– Buddhist Publication Socits 1970

५. कर्नल हेनरी स्टील अल्कोट

१९ सौं शताब्दीमा बुद्ध-धर्म प्रचारार्थ आफ्नो जीवन विताउनु भएका व्यक्तिहरुमा कर्नल हेनरी स्टील अल्कोट (Colonel Henry Stell Olcott) पनि एक प्रमुख व्यक्ति हुनुहुन्छ ।

वहाँको जन्म २ अगष्ट १८३२ को दिन अमेरिकाको न्यू जर्से (New Jersey) भन्ने नगरमा भएको थियो । वहाँले न्यूजर्सेमा प्रारम्भिक र माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरि सकेपछि उच्च शिक्षाको निमित्त कोलम्बिया विश्व विद्यालय (Columbia University) मा पढ्न जानु भएको थियो ।

एक किसान परिवारमा जन्मनु भएको कारण, विशेषतः वहाँको ध्यान वैज्ञानिक कृषि कर्म तर्फ थियो । त्यस विषयमा विशेष अध्ययन गर्नाको कारण वहाँको शुरुको जीवन एक सफल कृषकको रूपमा विताउनु भएको थियो । वहाँले किसानहरुको हितको निमित्त "New York Tribune" नामक पत्रिकामा कृषि विषयको लेखहरु प्रकाशित गर्दै जानु भएको थियो । सन् १८५८देखि वहाँ त्यस पत्रिकाको सह-सम्पादकको रूपमा कार्य गर्दै आउनु भएको थियो ।

जब सन् १८६१ मा अमेरिकामा गृह-युद्ध शुरु भयो, तथा वहाँले अखवारको कार्य छोडी सेनामा सक्रिय हुनु भयो । यसबाट नै वहाँ कर्नल (Colonel) हुनु भएको थियो । युद्ध पछि वहाँ फेरि न्यूयोर्कको वैरि स्तर (वकिल) हरुको समुदायमा सामेल हुनु भयो । यस समुदाय अन्तर्गत वहाँ एक वरिष्ठ न्यायाधिवक्ता पनि हुनु भयो ।

सन् १८७४ देखिन वहाँको जीवनमा नयाँ मोड आउन थाल्यो । त्यस वर्ष वहाँको निमित्त अति गौरवको वर्ष मान्न सकिन्छ, किनकि यस वर्षमा वहाँको सम्पर्क एच.पी. ब्लावत्स्की (H.P. Blawatsky) नामक एक रसिदन महिलासित

सम्पर्क हुन आएको थियो । तीनै महिला (मैडम ब्लावत्स्की) सित वहाँले जीवनभर (ब्लावत्स्की विधन-सन् १८९१) साथ साथ काम गर्नु भएको थियो । तयस बेला कर्नल अल्कोट मैडम ब्लावत्स्कीको निर्देशनमा पूर्वीय धर्म ग्रन्थहरूमा दिल चस्पी लिदै आउनु भएको थियो । वहाँको विशेष दिलचस्पी बुद्ध धर्ममा हुन आयो । तैपनि सम्पूर्ण धर्महरूको व्यापक समन्वयको आधारमा मानवताको विकास गर्न "The Theosophical Society" नामक एक संस्था सन् १८७५ मा न्यूयोर्कमा कर्नल हेनरी स्टील अल्कोट र मैडम ब्लावत्स्की मिली स्थापना गर्नु भयो । यसको व्यापक प्रचार-प्रसार गर्न वहाँहरू दुवै जना सन् १८७८ मा भारत आउनु भयो ।

कर्नल अल्कोट र मैडम ब्लावत्स्कीलाई बुद्ध धर्मको प्रभाव "पान्दुराको शास्त्रार्थ" बाट भएको थियो, जुन शास्त्रार्थ सन् १८७३ को अगस्त महिनामा श्रीलंकाको पान्दुरा भन्ने स्थानमा ईसाई र बौद्धहरूको बीच भएको थियो । त्यस शास्त्रार्थमा इशाईहरूको तर्फबाट डेविद दे सिल्वा (Rev. David de silva) प्रमुख रहनु भएको थियो भने बौद्धहरूको तर्फबाट मिगेत्तुवत्ते गुणानन्द (Ven. Migettuwatte Gunananda) नामक श्रामणेर प्रमुख हुनु भएको थियो । त्यस शास्त्रार्थमा श्रामणेर मिगेत्तुवत्ते गुणानन्द निसन्देह रूपमा विजय हुनु भएको थियो । यसको निमित्त वहाँले श्रामणेर हुनु भन्दा अगाडी यथेस्त मात्रामा, वडो गम्भीर रूपमा इशाई धर्मशास्त्र अध्ययन गर्नु भएको थियो, त्यसपछि मात्र कोटहेनाको विहारमा आई श्रामणेर हुनु भएको थियो ।

त्यसैला भएको शास्त्रार्थको सम्पूर्ण रिपोर्ट डा. पीबल्स (Dr. Peebles) नामक एक अमेरिकन विद्वानले अमेरिका पुग्ना साथ किताबको रूपमा प्रकाशन गर्नु भएको थियो । त्यस शास्त्रार्थको बेलावहाँ श्रीलंका भ्रमणमा आइरहनु भएको थियो वहाँको यस किताब कर्नल अल्कोटले एक सार्वजनिक पुस्तकालयमा पढ्नु भएको थियो ।

त्यस शास्त्रार्थको रिपोर्टको प्रभावबाट पनि कर्नल अल्कोटलाई "थियोसोफिकल सोसाइटी" स्थापना गर्ने अभिलाषामा टेवा मिलेको थियो । अतः वहाँ श्रीलंका भ्रमण गर्ने आशयले पनि भारतमा आउनु भएको थियो ।

सन् १८७८ मा, कर्नल अल्कोट र मैडम ब्लावत्स्की भारत पुग्नु भई सिर्फ थियोसोफिकल सोसाइटीको माग प्रचार-प्रसार गर्नु भएको थिएन, वहाँहरूले भारतको बम्बई शहरमा २९ नवेम्बर १८७९ को दिन स्वदेशी वस्तुहरूको सफलन गरि एक प्रदर्शन गर्नु भएको थियो । जब कि त्यस बेला भारतमा स्वदेशी वस्तुको माग गर्नेहरूनै दुर्लभ हुँदै गइरहेको थियो मागनै नभएपछि शिल्पीहरूले आ-आफ्नो व्यवसाय पनि विस्तारै छोड्दै जाने त स्वाभाविक भयो । जसको कारण शिल्पीहरूले आफ्नो शिल्पलाई नै विर्सदै गएको थियो ।

यस्तो बेलामा कर्नल अल्कोट मैडम ब्लावत्स्की भारत आउनु भई भारतीय शिल्पीहरूलाई संगठित गरि तिनीहरूलाई निकै प्रोत्साहन दिनु भएको थियो ।

वहाँहरूले यो कार्य स्वदेशी धन्दाका महान प्रचारक महात्मा गान्धी (सन् १८६९-१९४८) को भारत आगमन (सन् १९१५) हुनु भन्दा ३६ वर्ष अगाडि नै भारतीय जनताहरूलाई प्रेरणा दिई स्वदेशी वस्तुहरूको उत्पादन गराउन जोड दिनु भएको थियो ।

भारतको निमित्त वहाँहरूको देन यतिमा मात्र सिमित रहने, वहाँहरूले भारतको स्वतन्त्रता संग्रामको निमित्त प्रमुख भूमिका निभाएको भारतीय राष्ट्रिय कांग्रेस को स्थापनार्थ पनि निकै योगदान दिनु भएको थियो ।

यसरी भारतमा आउनु भई कर्नल अल्कोट र मैडम ब्लावत्स्की ले थियोसोफिकल सोसाइटीको प्रमुख केन्द्र अड्यार (मद्रास) मा राख्नु भएको थियो । सोसाइटीको मार्फत मानवको आध्यात्मिक विकास गर्न विभिन्न क्रियाकलापहरू गरि सकेपछि पुनः बुद्ध-धर्मको व्यापक प्रचार प्रसारको निर्मित वहाँहरू दुवै जना श्रीलंका प्रस्थान गर्नु भयो ।

वहाँहरु १७ मई १८८० को दिन श्रीलंकाको गल्लि (Galle) भन्ने शहरमा पुगनु भएको थियो, जुन शहर कोलम्बोबाट ७५ माइल दक्षिण तर्फ थियो ।

वहाँहरु श्रीलंका पुगनु भएको २ दिन पछि नै गल्लिको विजया नन्द विहारमा अकमेमना धम्माराम थेरको तर्फबाट पहिलोपटक 'पञ्चशील' ग्रहण गरेको कुरा अल्कोट स्वयम्ले विहारको पर्खालमा यसरी उल्लेख गरेर जानु भएको थियो । "This is to certify that on the 19 May 1880 the founders of the Theosophical Society Madame H.P. Blawatsky and myself took the Panchasila for the first time at Vijaya Nanda Vihar from Akmemna Dhammaram Thera:"

गल्लिबाट वहाँहरु केही दिनबाद कोलम्बो जानु भयो र ४० सदस्यहरु सम्मिलित गराई थियोसोफिकल सोसाइटीको शाखा स्वरुप १७ जून १८८० को दिन "The Buddhist Theosophical society" को स्थापना गर्नु भयो ।

यस सोसाइटीले श्रीलंकामा बेजोड रुपमा शिक्षाको प्रचार प्रसार गर्नु भएको थियो । वहाँहरुको श्रीलंका आगमनको बेला बुद्धधर्मको शिक्षा दिने स्कूलहरु नगण्ड रुपमा थिए, जब वहाँहरु आउनु भए पछि "बुद्धिस्त थियोसोफिकल सोसाइटी" को स्थापना भयो तब स्कूलहरुको वृद्धि (उत्तरोत्तर) हुदै गयो । सन् १८९७ सम्ममा यस सोसाइटीको मार्फत २५ वटा केटाहरुको स्कूल केटीहरुको ११ वटा स्कूल स्थापना भइसकेको थियो साथै संयुक्त रुपमा पढ्ने स्कूलहरु पनि १० वटा भइसकेको थियो ।

सन् १८८३ को मार्च महिनामा श्रीलंकाको एक उपनगर मानिएको कोठहेलामा बौद्धहरुको जुलूस माथि एक सेन्ट लुसिया नामक चर्च अगाडी त्यहाँका कैथोलिक इशाईहरुले निर्दयतापूर्वक आक्रमण गरेको थियो । यसको बदला लिन बौद्धहरुले कर्नल अल्कोटलाई मध्यस्थतामा राखी श्रीलंकाको गभर्नरसंग कुरा गर्न श्रीलंका (मद्रासबाट) निम्त्यायो ।

इशाईहरुको यस अन्यायको विरोधमा धेरै जसो बौद्धधर्मावलम्बीहरुले आ-आफ्नो सन्तानहरुलाई मिशनरी स्कूलमा पढाउन बन्द गरिदिएको थियो । जस्मा डोन डेविद (पछि अनागारिक धर्मपाल) पनि एक थिए, वहाँलाई बुद्ध-धर्ममा अटल श्रद्धा भएका वहाँका माता पिताले त्यस खबर पाउनासाथै आफ्नो सुपुत्रलाई मिशनरी स्कूलबाट छुटाउनु भएको थियो ।

यस अवधि भित्रमा डोन डेविदले पनि थियोसोफिकल सोसाइटी" र त्यसको संस्थापकहरुको बारेमा केही जानकारी पाईसकेको थियो आफू पनि 'थियोसोफिस्त' हुने इच्छाले कर्नल अल्कोट र ब्लावत्स्कीको दोश्रो श्रीलंका गमन (सन् १८८४ को शुरु) हुनु भन्दा अगाडी नै अडयारमा पत्र व्यवहार गर्नु भएको थियो ।

जब वहाँहरु गत वर्ष (१८८३ को मार्च महिना) मा इशाई-हरुले बौद्धहरुको जुलूसमाथि गरेको उपद्रवको विरोधमा कानूनी कारवाही गर्न कोलम्बो आउनु भयो, तब डोन डेविदले वहाँहरुलाई भेट्नु भई आफ्नो मनसाय व्यक्त गर्नुभयो । वहाँहरुले पनि डोन डेविदलाई कोलम्बो कै "The Buddhist Theosophical society" मा सदस्यता प्रदान गर्नु भयो ।

कर्नल अल्कोट पनि आफ्नो श्रीलंका गमनको लक्ष्य अनुरूप तत्कालिन श्रीलंकाका गवर्नर लर्ड स्तानमोर (Lord Stanmore) सित बौद्धहरुलाई गरेको अत्याचारको विरुद्धमा वार्ता गर्न १० फरवरी १८८४ को दिन वहाँ समक्ष पुगनु भयो । गवर्नर लर्ड स्तानमोर पनि इशाई धर्मको साथै अन्य धर्महरुमा पनि विशेष अध्ययन भएका व्यक्ति हुनाले कारण कर्नल अल्कोटको परामर्श (सुभाष) लाई महर्ष स्वीकार गर्नु भएको थियो । गवर्नरज्यूले कर्नल अल्कोटको सुभाष अनुसार बौद्धहरुको पवित्र दिन "वैशाख पूर्णिमा" लाई सार्वजनिक रुपमा छुट्टिको घोषणा गर्नुभयो, जब कि त्यस भन्दा अगाडी सम्म सिर्फ क्रिश्चियनहरुको पवित्र दिनलाई मात्र छुट्टी दिदै आईरहेको थियो ।

यस कार्य पछि कर्नल अल्कोट र मैडम ब्लावत्स्की मद्रास फर्कनु भयो । वहाँहरुले त्यति बेला सम्मनमा पूर्ण परिचित भई सकेका डोन डेविदलाई पनि मद्रासमा लिएर आउनु भएको थियो ।

मैडम ब्लावत्स्की बुद्ध धर्ममा यति प्रभावित हुनु भएको थियो कि वहाँले एक दिन आफ्ना नयाँ शिष्य डोन डेविदलाई भनेकी थिइन्-

"The only refuge for him who aspire to true perfection in the Buddha alone".

अर्थात्

“यदि कसैलाई साँच्चिकै रूपमा निपूणता (सिद्धि) प्राप्त गर्ने उत्कृष्ट इच्छा छ, बन्ने त्यसले सिर्फ बुद्ध एक जनाको मात्र शरण जानु पर्दछ।”

वहाँले डोनडेविदलाई यति मात्र भनेको थिइन्, वहाँलाई एक सुयोग्य बुद्ध धर्म प्रचारक बनाउन अनेक कुराको पनि जानकारी दिनु भएको थियो, जसमा पालि भाषाको गहन अध्ययन गर्ने विषय पनि थियो।

यसरी अंग्रेजहरूको अधिनमा रहेको राष्ट्रहरू (लंका एवं भारत) मा इशाई धर्मको सत्ता बुद्ध धर्ममा प्रगाढ आस्था राखी “थियोसोफिकल सोसाइटी” को प्रचार-प्रसार गर्दै रहेको कारण मैडम ब्लावत्स्की तुरुन्तै यूरोप फर्कनु परेको थियो।

डोन डेविदले पनि बुद्धको शिक्षाद्वारा मानव समाजको कल्याण गर्ने मैडम ब्लावत्स्कीको आह्वानलाई शिरोधार्य गरि त्यसैको निमित्त आफूले सम्पूर्ण जीवन विताउने प्रण लिइ सक्नु भएको थियो।

सन् १८८६ मा कर्नल अल्कोट पुनः आफ्ना एक ब्रिटिश सहयोगी मित्र सी.डब्लू लेडवितर (C.W. Leadbeater) लाई साथ लिई बुद्ध-धर्मको प्रचार प्रसार गर्न प्रशस्त स्कूलहरूको स्थापना गर्ने अभिप्रायले चन्दा संकलन गर्न कोलम्बो आउनु भएको थियो।

सी.डब्लू. लेडवितरले श्रीलंकामा विद्यार्थीहरूलाई बुद्धधर्मको शिक्षा दिलाउन प्रश्नोत्तरी रूपमा बुद्ध धर्मको कितव लेखी प्रकाशन गर्नु भएको थियो। जसको लोकप्रियता यति बढ्न गयो कि सन् १९१४ सम्ममा पहिलो भागको २१ पटक संस्करण र दोश्रो भाग को १८ पटक संस्करण भएको थियो। यो सिर्फ सिंहली भाषाको प्रकाशनको कुरा थियो। पालि भाषामा पहिलो पटक लेखिएको त्यस किताबको हिन्दी अनुवाद त्रिपिटकाचार्य भिक्षु धर्म रक्षित एवं सीता राम वर्मा वी.ए.द्वारा “बौद्ध शिशु बोध” को रूपमा धेरै पटक प्रकाशन भइसकेको थियो।

नेपाल भाषामा पनि यसको अनुवाद पूज्य भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरले बु.सं. २५२४ मा गर्नु भई प्रकाशन गराउनु भएको थियो। वहाँले अनुवाद गर्नु भएको ३० वर्ष अगाडी नै भिक्षु विवेकानन्द महास्थविर (वि.सं. १९७३-२०४२) ले त्यस “बौद्ध शिशु बोध” किताबको अनुवाद नेपाल भाषामा गरि सक्नुभएको थियो। त्यसको प्रकाशनार्थ ४००।- भा.रु. लिई रेलमा गमन गर्दै रहनु भएको बेला एक मधेशियाको तर्फबाट आफ्नो सम्पूर्ण रकम गुम् भइ दिएको कारण वहाँको प्रकाशन कार्यतितर-वितर (फासफुस) हुन गएको थियो।

त्यसको स्मरण गरि पुनः वहाँले पछि “वाल बौद्ध शिक्षा” को रूपमा लेखि बु.सं. २५०९ मा प्रकाशन गर्नु भएको थियो।

सी.डब्लू. लेडवितरज्यूलाई साथ लिई कर्नल अल्कोट कोलम्बो पुग्नु भयो। वहाँहरूलाई सारा लंकामा घुमफिर गर्न एक द्वेषियाको जरुरत हुन गएको थियो। यसको निमित्त सिंहली र अंग्रेजी दुवै भाषामा निपूण हुनु भएका डोन डेविदलाई नै वहाँहरूले नियुक्त गर्नु भयो।

वहाँहरू दुइजना पाश्चात्य विद्वानहरूको विचार, वाकपटुता, मानिसहरूलाई आफूमा केन्द्रित गर्न सक्ने चातुर्य विज्ञान आदिको अनुभव डोन डेविदले पनि उहाँहरूको भाषानुवाद गर्दै जाँदा प्राप्त गर्नु भयो।

वहाँहरूको यस धर्म प्रचारको चर्चा देशविदेशमा पनि फैलिएको थियो । यसैको फलस्वरूप जापानका एक बौद्ध समुदायले कर्नल हेनरी स्टील अल्कोटलाई बुद्ध-धर्म सम्बन्धि व्याख्यान दिलाउन सन् १८८८ को अन्ततिर निमन्त्रणा पठाएको थियो । त्यस निमन्त्रणालाई सहर्ष स्वीकार गरि डोन डेविदबाट अनागारिक धर्मपाल बनिसकेका आफ्ना शिष्य एवं हितैषीलाई पनि साथ लिई जनवरी १८८९ मा कर्नल अल्कोट जापान पुग्नु भयो ।

यस पहिलो पटकको जापान यात्रामा कर्नल अल्कोटले ७० वटा व्याख्यान दिनु भएको थियो । जापानको विभिन्न ठाउँहरूमा दिनु भएको त्यस प्रवचन पछि वहाँहरू सुदूर पूर्वको अन्य केही राष्ट्रहरूको पनि भ्रमण गरि कोलम्बो फर्कनु भएको थियो ।

यस्तै सन् १८९० मा पनि कर्नल अल्कोटलाई जापान र बर्माको निमन्त्रणा प्राप्त भएको थियो, यसपटक वहाँ एकलै बर्मा हुँदै जापान पुग्नु भएको थियो ।

यसैबेला अनगरिक धर्मपालले पनि आफ्नो पहिले देखिएको ईच्छा अनुरूप भारतको विभिन्न बौद्ध तीर्थस्थलहरूको अवलोकन गर्ने योजना बनाउनु भएको थियो जुन योजना अनुसार सन् १८९१ को जनवरी महिनामा वहाँ वाराणसी, सारनाथ हुँदै बुद्धगया पुग्नु भएको थियो ।

उता जापान पुग्नु भएका कर्नल हेनरी स्टील अल्कोटले जापान कोरिया, चीन, भियतनाम, मंगोलिया आदि महायानी बौद्ध राष्ट्रहरूका साथ लंका, बर्मा, थाइलैण्ड, लाओस, कम्बोडिया आदि थेरवादी राष्ट्रहरूको सिद्धान्तमा मौलिक रूपले सबैले मान्य हुन सक्ने त्यस्तो १४ वटा मौलिक सिद्धान्तहरूको प्रतिपादन गर्नु भयो, जुन सिद्धान्तलाई महायानी र थेरवादी बौद्धहरूले एउटा निकै स्मरणिय साहित्यिक कार्यको रूपमा लिँदै आएको छ, यसलाई अहिले सम्म पनि "Colonel Olcott's Fourteen Fundamental Buddhist Beliefs" को रूपमा प्रचार प्रसार गर्दै आई रहेको छ ।

बौद्ध जगतको निमित्त कर्नल हेनरी स्टील अल्कोटको अन्य प्रमुख कार्य थियो बौद्ध भण्डाको आविष्कार । वहाँले त्यस भण्डाको आविष्कार सन् १८८५ मा गर्नु भएको थियो । बौद्धहरूको एक रूपता एवं विशेष चिन्ह स्वरूप दर्शाउने वहाँले त्यस भण्डामा ५ रङ्गको समिश्रण गरि आविष्कार गर्नु भएको थियो ।

ती विभिन्न रङ्गको अर्थ यस प्रकार छन् ।

- १) निलो - बुद्धको केश एवं न्यायको प्रतिक ।
- २) पहलो - बुद्धको वस्त्र (चीवर) एवं करुणाको प्रतिक ।
- ३) रातो - बुद्धको रगत एवं दार्शनिक र वैचारिक क्रान्तिको प्रतिक ।
- ४) सेतो - बुद्धको अस्थि एवं पवित्रताको प्रतिक ।
- ५) कलेजी - बुद्धको हृदय एवं अनुशासनको प्रतिक ।
- ६) संयुक्त - ५ वटै रङ्ग एक कोष्ट (धर्मको) मा रहनु बुद्धको धर्म काय (शरिर) को प्रतिक ।

यसरी दक्षिण-पूर्व एशियामा, विशेषतः भारत र श्री लंकामा बुद्ध धर्मको पुनरुत्थान गर्नमा टेवा दिनु भएका कर्नल हेनरी स्टील अल्कोटले आफ्नो जीवन १७ फरवरी १९०७ को दिन अडचार (मद्रास) स्थित आफ्नै घरमा जीवनकाल समाप्त गर्नु भयो ।

वहाँको निधन पछि वहाँको शवलाई अमेरिकाको भण्डा र बौद्ध भण्डाले मात्र ढाकिएको (छोपिएको) थियो । विशेषतः बौद्ध भण्डाको फरफराहत प्रशस्त मात्रामा भएको थियो ।

"There is no religion higher than truth"

अर्थात्

सत्यता भन्दा ठूलो धर्म केही छैन ।

- सन्दर्भ -

- १) Colonel Olcott – His service to Buddhism.
– B.P. Kirthisinghe and M.P. Amarsuriya.
– Buddhist Publication Society, 1981.
- २) नेपालय् स्थविरवाद गुकथं वःगु खः- लाकौल वैकुण्ठ प्रसाद
– मालती लाकौल, महाबुद्ध, ने.सं. ११०५
- ३) स्वर्गीय देवभित्र धर्मपाल -वनारसीदास चतुर्वेदी
– धर्मदूत, वर्ष -७, अंक ६

८. डा.टी.डब्ल्यू रीस डायविड्स

यूरोपमा सबभन्दा बढी पालि साहित्य एवं अन्य बौद्ध साहित्यको प्रचार-प्रसार भएको देश जर्मन पछि इङ्ग्लैण्डलाई मानिन्छ । यसको प्रमुख श्रेय डा.टी.डब्ल्यू.रीस डायविड्स (Dr. T. W. Rhys Davids) लाई दिइएको छ ।

सन् १८४३ मा जन्मनु भएका वहाँ सन् १८६४ मा, २१ वर्षको उमेरमा इङ्ग्लैण्डबाट श्री लंकामा एक निविल कर्मचारीको रूपमा पुग्नु भएका थिए । वहाँ जस्तै अन्य एक विद्वान रवर्ट सीजर चिल्डर्स (Rebert Caesur Childres) पनि सन् १८६४ मै सिविल कर्मचारीको रूपमा इङ्ग्लैण्डबाट श्रीलंका पुग्नु भएको थियो ।

वहाँहरु दुवै जना श्रीलंकामा भएको बुद्ध धर्मको पुनरुत्थान (विशेषतः भिगेत्तुवत्ते गुणानन्द श्रामणेरको तर्फबाट) को लहरबाट प्रभावित भई पराधिन श्रीलंकामा इशाई धर्मको सत्ता बुद्ध-धर्ममा दिलचस्पी राख्दै आउनु भएका थिए ।

प्रो.रीस डायविड्सले श्रीलंकामा 'विद्योदय परिवेण' का संस्थापक, प्रधानाचार्य हिक्कडुवे सुमंगल स्थविरसित पालि एवं बौद्ध साहित्यको अध्ययन शुरु गर्नु भयो । वहाँको पहिलो यस श्रीलंका प्रवास काल आठ वर्षको थियो, यस अवधि भित्रमा वहाँले पूर्ण रूपमा पालि भाषामा असाधारण अधिकार प्राप्त गर्नु भएको थियो ।

सन् १८७२ मा वहाँ श्रीलंकाबाट इङ्ग्लैण्ड फर्कनु भयो । त्यस अवधि भित्रमै पालि भाषाको शब्दकोश (Dictionary of the Pali language) तयार गर्नु भई सन् १८७२ ने पहिलो भाग प्रकाशित गर्नु भएका रवर्ट सौजर चिल्डर्सलाई साथ दिनु भयो । वहाँको साथै रीस डायविड्सले विक्टर फोसबल (Victor Fausboll) र हरमन ओल्डेन बर्ग (Hermann Oldenburg) लाई पनि प्राच्यविद्या (Oriental studeis) को अध्ययन, मननमा टेवा दिनु भएको थियो ।

आर.सी. चिल्डर्सले त्यसवेला निर्वाण सम्बन्धि एक लेख प्रकाशित गर्नु भएको थियो, जस्को बारेमा त्यसवेला निकै विवाद उठेको थियो, त्यसको स्पष्टिकरणको रूपमा प्रो.रीस डायविड्सले आफ्नो परिपक्व ज्ञान (बुद्ध-धर्ममा) द्वारा राम्ररी विवेचना गरि वहाँकै किताब बुद्ध-धर्म (Buddhism, 1878) मा प्रकाशित गर्नु भएको थियो ।

त्यस्तै रीस डायविड्सले सन् १८७९ मा 'निदान-कथा' को अंग्रेजीमा अनुवाद गर्नु भएको थियो । सन् १८७९ मै प्रकाशित भएको त्यस ग्रन्थमा वहाँले पुनर्जन्मको बारेमा पनि स्पष्ट रूपमा विवेचना गर्नु भएको थियो ।

वहाँले हरमन बल्डेनवर्गका साथ सम्मिलित भई पालि विनय पिटकलाई ३ खण्ड (भाग) को रूपमा अनुवाद गर्नु भई सन् १८८१ मा पहिलो भाग प्रकाशन गराउनु भयो ।

वहाँहरूको यस विनय-पिटक अनुवादको प्रकाशन 'पूर्वीय पवित्रको साथै G auttam the man (1928), Shakya or Buddhist Origins (1928), Buddhism (1934). What was the original Buddhism (1938) आदि वहाँकी मौकिल कृतिहरु हुन् ।

वहाँले आफ्नो बहुमुखी प्रतिभा अनुसार रचना गर्नु भएको लेखहरु पनि प्रशस्तै थियो, जुन लेखहरु सन् १९४३ मा वहाँको निधन पछि ३ ग्रन्थ (Volume) को रूपमा प्रकाशन गरेको थियो ।

सन् १९४३ मा मिसेज रीस डायविडसको निधन पछि "पालि टेक्स्ट सोसाइटीको अध्यक्ष पदमा डा.डब्ल्यू.एच.डि. राउस (Dr. W.H.D. Rouse) नियुक्त हुनु भयो । वहाँ सन् १९५० सम्म (जीवन पर्यन्त) अध्ययन पदमा रहनु भएपछि सन् १९५० देखि १९५९ सम्म डा. रीस डायविडसकै सहकर्मी डा. विलियम स्टेड (Dr. William Stede) पालि टेक्स्ट सोसाइटीको अध्यक्ष पदमा रहनु भएको थियो ।

सन् १९५९ देखिन पालि टेक्स्ट सोसाइटीको अध्यक्ष पदमा मिस आइ.बी. हर्नर (Miss I.B. Horner) हुनु भएको थिइन् । वहाँ पूर्ण रूपमा त्यागी एवं उद्यमी हुनु भएको कारण केही वर्षमा नै वहाँ अन्तराष्ट्रिय ख्याती प्राप्त बौद्ध-पण्डिता हुनु भएकी थिएन् ।

वहाँले लामो अवधि (२२ वर्ष) सम्म अनवरत रूपमा पालि टेक्स्ट सोसाइटीको अध्यक्ष पदमा रही प्रशस्त मात्रामा पालि एवं अन्य बौद्ध साहित्यको पुननिर्माण मात्र गर्नु भइकी थिइन्, कयौं यूरो-पियनहरुलाई बुद्ध-धर्ममा दीक्षित गराउन सफल हुनु भइकी थिइन् । वहाँले पालि टेक्स्ट सोसाइटीको प्रशासनिक कार्यमा पनि निकै वृद्धि गराउनु भई, साँच्चिकै रूपमा पश्चिममा पालि साहित्यको रक्षक, पवर्तक एवं मार्ग दर्शको रूपमा रहनु भइकी थिइन् ।

सन् १८८१ को शुरुमा वहाँले निकै भव्यताका साथ पालि टेक्स्ट सोसाइटी (Pali Text Society) को शतवार्षिक समारोह (Centenary Celebration) मनाउन सफल हुनु भएकी थिइन् । तर अफशोच ! त्यस्को केही महिनाबाद २५ अप्रिल १९८१ को दिन मिस आइ.बी. हर्नरले पनि यस संसारलाई सदाको निमित्त छोडेर गईन् ।

यसरी सन् १८८१ मा प्रो.रीस डायविडसले स्थापना गर्नु भएको Pali Text Society, सन् १९८१ मा मिस आइ.बी. हर्नरको समयमा एक शताब्दी पूर्ण भई पालि साहित्यको आधुनिक इतिहासमा एक युगको वेजोड इतिहास निर्माण हुन गएको थियो ।

- सन्दर्भ -

- १) विश्वय बुद्ध धर्म - भाग ४ - भिक्षु सुदर्शन
- चन्द्रवीर सिंह कंसाकार १८२५
- २) Buddhism in the western world
- Ven Piyadassi Thera
- Lincoln Forum Series-2
- ३) 2500 years of Buddhism-Prof P.V. Bapat
- Ministry of Information and Broadcasting
(Government of India)

९. मेरी ऐलिजाबेथ फोस्टर

१९ औं शताब्दीको अन्तमा (जनवरी १८९१) बुद्धगया दर्शन गर्न आउनु भएका सिंहले पुत्र अनागारिक धर्मपालले सारनाथको जस्तै बुद्धगयाको पनि करुण दुष्य देख्नु भई बुद्धगयाको उद्धार गर्न दृढ-शंकल्प लिनु भएको थियो ।

वहाँको यस शंकल्पलाई साकार गरि दिएको श्रेय मेरी ऐलिजाबेथ फोस्टरलाई रहेको छ । जसले धर्मपाललाई आफ्नो जीवन पर्यन्त, जुनबेला जति रकमको आवश्यकता भएको हो - त्यति रकम खुशीका साथ (निस्वार्थ रूपमा) प्रदान गर्दै आउनु भएकी थिइन् ।

यस किसिमले त्यागशीलतामा नामी हुनु भएकी मेरी ऐ फोस्टरको जन्म २१ सितम्बर १८४४ को दिन हवाई द्वीपको राजधानी होनोलुलुमा भएकी थिइन् । वहाँको पिता जेम्स रेवेका रोविन्सन् हवाई द्वीपका एक सम्पन्नशाली (धनि) व्यक्ति थिए ।

वहाँले मेरीको विवाह उत्तर अमेरिकाको एक शम्पन्न परिवारका श्री टी.आर.फोस्टर सित गरी दिए । अतः मेरी फोस्टरलाई सम्पत्तिको कही खाँचो थिएन । सिर्फ खाँचो थियो-उपदेशकको । किनकी वहाँसित एउटा नराम्रो बानी थियो । त्यो हो इतमा रहेका

सेवक-सेविकाहरुसित सान्सानो कुरामा पनि क्रोध आउनका कारण तिनीहरुलाईलाई गालि-गलौच गर्नु । फेरि एकै छिनपछि त्यसबाट आफूलाई पश्चाताप हुनु । यो क्रम बराबर (बारम्बार) भइरहनाको कारण मेरी फोस्टर क्रोधी स्वभाव हटाउन सक्ने उपायको खोजीमा थिए यसबाट आफू वारम्बार पश्चाताप गर्न नपरोस् ।

बल्ल, वहाँको सम्पर्क ५० वर्षको उमेरमा ती महान व्यक्तिसित भयो, जसले क्रोध लगायत लोभ, द्वेष, मोहलाई समेत निर्मूल गरी सकेका तथागत (सम्मक सम्बुद्ध) को सद्धर्मलाई विश्वमा समेत प्रचार रुपसार गर्ने दृढ-शंकल्प लिइसकेका थिए । ती महान व्यक्ति हुनु हुन्छ । अनागारिक धर्मपाल । त्यसबेला (सन् १८९३ को सितम्बर महिनामा) वहाँ शिकागो मा भएको विश्वधर्म सम्मेलनको समाप्ति पछि स्वदेश गमनको निमित्त जहाँजवाट फर्कन्दै थिए । होनोलुलुमा केही समय रोकिएको बेला, जहाजमै मेरी ऐलिजाबेथ फोस्टर र अनागारिक धर्मपालको मिलन भएको थियो । त्यसको खास कारण साधारण वस्त्र लगाई आउनु भएका एक तेजस्वी (२९ वर्षका) युवक सम्मेलनको विषयलाई लिई एक अन्य व्यक्तिसित कुराकानी गर्दै आइरहेका थिए । वहाँको प्रतिभाबाट नै प्रभावित भई मेरीले होनोलुलुमा पुग्नासाथ धर्मपाललाई आफ्नो चिड्चिडे स्वभाग हटाउने केही उपाय छ, कि भनी सोध्नु भएकी थिइन् । जसको प्रत्युत्तरमा धर्मपालले मैत्री भावनाको अभ्यास गर्नुको साथै आनापान स्मृति भावनाको बारेमा विशेष कुरा बताउनु भयो ।

मेरी फोस्टरले यहाँले बताउनु भए अनुसार मैत्री भावनाबाट फलता प्राप्त गर्नु भयो र केही वर्षवाद त्रि-शरण (बुद्ध, धर्म र संघ) पनि ग्रहण गरी हालिन् ।

१०. धर्ममान साहु

१२ औं शताब्दीको अन्तमा, भारतमा विशेषतः विक्रमशिला विश्वविद्यालय (भागलपुर) र नालन्दा विश्व विद्यालयमा तुर्क सम्राट महम्मद-विन-वख्तियार-खिलजीका सैन्यहरुले वडो भयानक रूपमा आक्रमण गरेको थियो । ती सैन्यहरुले विक्रमशिला एवं नालन्दाका हजारौं बौद्ध भिक्षुहरु (विद्यार्थीहरु) लाई तहसनहर (हत्या) गरिएको थियो ।

तुर्क सैन्यहरूले हत्याकाण्ड मात्र गरेको थिएन, बौद्ध धर्मका असंख्य देवी-देवताहरूको मूर्ति पनि तोड-फोड गरेका थिए साथै नालन्दाका विशाल पुस्तकालयहरूमा ताडपत्र र भोजपत्र आदिमा लिखित अन्दाजि दुई लाख जति ग्रन्थहरूको पनि स्वाहा गरि दिएको थियो । त्यसबेला नालन्दामा 'रत्नसागर', 'रत्नोदधि' र 'रत्नरञ्जक' नामक ३ वटा विशाल पुस्तकालयहरू रहेको थियो । जुन पुस्तकालयहरू ९ तल्ले, ७ तल्ले र ५ तल्लाका थिए । यसको अलावा नालन्दामा कयौँ स-साना पुस्तकालयहरू पनि थिए, अतः त्यस इलाकाको नाम नै 'धमंगज' राखिएको थियो ।

आक्रमणकारी ती तुंकहरूले विक्रमशिला एवं नालन्दाका विद्यार्थीहरूलाई रङ्गीन बर्दी लगाएका (भिक्षु-वस्त्र) शैतिकहरू सम्झी काटमार गरेको थियो । विक्रमशिला महाविहार एवं नालन्दा विश्व विद्यालयलाई शिक्षा केन्द्रको रूपमा नसम्झी सैनिक किल्लाको रूपमा सम्झेको कारण यस्तो विध्वंस गरेको थियो । जसलाई पछि उद्धार गर्न असंभव हुन गयो ।

त्यसबेला ती भिषण रक्तपातबाट बच्नु भएका केही भिक्षुहरू नेपाल, तिब्बत, चीन आदि देशहरूमा पुग्न सफल हुनु भएको थियो । ती भिक्षुहरूमा शाक्य श्री भद्र स्वविर (सन् ११२७-१२२५) पनि एक प्रमुख हुनु हुन्छ । जहाँ विक्रमशिला महाविहार (महाविद्यालय) का अन्तिम प्रधान आचार्य (कुलपति) हुनु हुन्छ ।

त्यसबेला (आक्रमणको बेला) भारतमा बुद्ध-धर्म विकृत रूपमा रहेको बज्रयानको स्थितिमा थियो । अतः त्यहाँबाट बचेर आउनु भएका ती बज्रपानी भिक्षुहरू नेपालमा पनि प्रवास गर्दै जानाको कारण भारतमा बुद्ध-धर्मको नामोनिशान मेटेर गएता पनि नेपालमा प्रचार प्रसार भइ नै रहेको थियो ।

तर यहाँ पनि १५ औं शताब्दीमा राजा जयस्थिति मल्ल (वि.सं. १४३९-५२), ले शासन गरेपछि मनुस्मृति (हिन्दू-ग्रन्थ) को आधारमा सामाजिक तथा आर्थिक सुधारको बहाना गरि भए भएका बौद्धहरूलाई जर्वदस्तीका साथ भिक्षु एवं बौद्ध चारित्रिक जीवनयापन गर्नुमा रोक लगाई हिन्दू संस्कृति अनुसारको जीवन बिताउन बाध्य गराई दिएको थियो ।

सुनिन्छ, त्यस बेला जयस्थिति मल्ले बौद्धहरूलाई विजयादशमीको दिन अनिवार्य रूपमा बलि दिनुपर्ने नियम लागू गरेको थियो-जुन प्राणीकाई बलि दिएको हो, त्यसको टाउको (शीर) आ-आफ्नो घरमा सबैले देखिने गरि भुण्ड्याउनु पर्दथ्यो अन्यथा देश, निष्कासनको दण्ड विधान लागू गरेको थियो ।

यसप्रकार बौद्धहरूलाई कठोरता (निर्मम) पूर्वक धर्म-परिवर्तन गर्न विवश गराएको कारण केही शताब्दीबाद नै नेपालमा पनि बुद्ध-धर्मको ह्रास हुदै गएको थियो ।

भारतमा जस्तै नेपालमा पनि ६, ७ सय वर्षबाद २० औं शताब्दीको शुरुमा संस्कृति साहित्य, केही तिब्बती लामाहरूको नेपाल आगमण र केही नवपुत्रकहरू विदेशमा गई विद्याध्ययन गर्न पाएको कारण बुद्ध-धर्मको पुनरुत्थान हुन आएको थियो ।

संस्कृत साहित्य मार्फत पं. निष्ठानन्द बज्राचार्य (ने.सं. १७८-१०५५) ज्यूले गद्य शैलीमा बुद्धको जीवनी लेखि "ललित विस्तर" को रूपमा प्रस्तुत (प्रकाशन) गर्नु भयो ।

तिब्बती लामाहरूमा विशेषतः क्यान्ड्रा लामा (निधन २२ कार्तिक १९९९) को आगमनले नेपालमा वहाँको धर्मोपदेशबाट धेरै जसो श्रद्धावान व्यक्तिहरू बुद्ध-धर्ममा आकर्षित भएको थियो ।

क्यान्झा लामा नेपाल पुग्नु भएको (फाल्गुण १९८१ साल) केही वर्ष अगाडी नै जगतमान वैद्य (धर्मा-दित्य धर्माचार्य) अध्ययनको निमित्त कलकत्ता पुग्नु भएको थियो । कलकत्तामा, सन् १९२१ मै वहाँले सुप्रसिद्ध बौद्ध धर्मदूत अनागारिक धनं पालसित सम्पर्क भई सकेको थियो । अतः विदाको समय लिई सन् १९२३ (ने.सं. १०४४) मा नेपालमा आउनु भएको बेला जगतमान वैद्यले (क्यान्झालामा आउनु भन्दा ८ महिना अगाडी) “बुद्ध-धर्म उद्धार संघ” नामक संस्था खोली सक्नु भएको थियो ।

यसरी विभिन्न प्रतिभावान महानुभावहरुको तर्फबाट नेपालमा बुद्ध धर्मको पुनरुत्थानको इतिहास शुरु भएको थियो ।

ती प्रतिभावान महानुभावहरुमा असनं तँलाछिक साहु धर्ममानको देन पनि एक अविस्मरणिय रुपमा रहन आउछ । क्यान्झालामा एवं जगतमान वैद्यलाई बुद्ध-धर्म प्रचार-प्रसार गराउन विशेष योगदान दिनु भएका व्यक्तिहरुमा धर्ममान साहु प्रमुख हुनु हुन्छ ।

वि.सं. १९१८ (ने.सं.९८१) तिर जन्मनु भएका साहु धर्ममान एक मध्यम वर्गीय परिवारमा हुर्कनु भएको थियो ।

वहाँलाई बाल्यावस्था मै वहाँको पिताले छोडेर (निधन) जानु भएको थियो । त्यसमाथि पनि वहाँको पिताले निकै रकम उधार (कर्जा) लिएर जानु भएको कारण त्यसको बोझ पनि वहाँ माथि नै पर्न आयो ।

तर वहाँले युवा वस्थामै तिब्बतको व्यापार सम्हाल्नु भयो, जस्मा वहाँले निकै प्रथति गर्नु भयो । वहाँले पछि आफ्नो पिताले लिइ राखेको ऋण मात्र चुक्ता गर्नु भएको थिएन, स्वयम् वहाँ त्यसबेला तिब्बतमा रहेका नेपाली सौदागरहरुको बीचमा एक प्रतिष्ठित व्यक्ति (अधिक धनी) हुन आएको थियो ।

नाम अनुसार वहाँको काम पनि थियो । वहाँ आफ्नो धार्मिक विश्वास अनुसार पूजापाठ, सत्संग र अतिथि सेवामा पनि त्यतिकै समय दिनु हुन्थ्यो । तिब्बतमा, रहन्दा वहाँले निकै दान-पुण्य गर्नु भएको थियो । जहाँ लामाहरु सरह पूजा पाठमा यति तलिन हुनु हुन्थ्यो कि मानिसहरु वहाँलाई पनि लामा नै सम्झन्थे ।

साहु धर्ममान, धर्ममा खूब श्रद्धा रहेको कारण वहाँले पनि दिनको एक छाक मात्र खाने गर्दथे । गम्भीर रुपमा बुद्धधर्मको शिक्षा हुनाको कारण मानसिक अवस्था वहाँको यस्तो थियो कि जीवन मृत्युको बारेमा वहाँलाई केही चिन्ता थिएन, धनवान भएर पनि वहाँमा धनको मोह थिएन ।

आफू वृद्धावस्थामा पुग्नासाथ वहाँले तिब्बतको कारवार आफ्ना तिनै जना सुपुत्रहरुलाई सम्हाल्न लगाए, वहाँहरु हुनु हुन्छ । त्रिरत्न मान, ज्ञान मान र पूर्ण मान तुलाधर ।

सन् १९२९ मा रामोदर साधु (महापंडित राहुल सांकृत्यापन) बौद्ध-धर्मको अध्ययन र अनुसन्धानको निमित्त तिब्बत जान नेपाल आउनु भएको थियो । जहाँले लक्ष्यलाई थाहा पाउनासाथ धर्ममान साहुले रामोदर साधुलाई घरमा बोलाउन पठाएको थियो । रामोदर साधु पनि तिब्बतका एक प्रतिष्ठित व्यक्ति एवं तिब्बतका ज्ञान धर्म मान साहुलाई भेट्न तत्कालै धर्ममान साहुको घरमा जानुभएको थियो । धर्ममान साहुले यहाँलाई तिब्बतको बारेमा अनेकौ कुरा बताउनु भयो । तिब्बतमा वहाँलाई सम्पूर्ण प्रबन्ध मिलाई दिन आफ्ना (तिब्बतमा रहेका) पुत्रहरुलाई पत्र पनि लेखि दिएको थियो ।

त्यसबेला देखिन रामोदर साधु वा राहुल सांकृत्यायन र धर्ममान साहुको सम्पर्क धर्ममान साहुको जीवनकाल सम्म मात्र सीमित रहेको थिएन साहुल सांकृत्यायन नेपाल (काठमाण्डौ) मा जहिले आए पनि एकचोटी जरुर वहाँको

परिवारसित भेटघाट गर्न तलाँछि (त्यौड) जानु हुन्थ्यो । धर्ममान साहका परिवारका प्रत्येक व्यक्तिहरु राहुलजीलाई स्वागत गर्न सदा तत्पर थिए ।

राहुल सांकृत्यायनले आफ्नो प्रत्येक तिब्बत यात्रामा धर्ममान साहु एवं वहाँका पुत्रहरुले गरेको उपकार वारे भन्नु हुन्छ ।

“धर्मा (धर्ममान) साहुक चिट्टि पाकर उनके दोनो पुत्रो (पुह्नी तिब्बत यात्रामे अवस्थित) ने मेरे रहनेका ऐ ॥ निश्चिन्त प्रवन्ध कर दिया कि मेरे लिये अगर चिन्ता हो सकती थी ती यही कि नै उनकी उदारताके भार से दबने लगा । दो वार ल्हासा मे भै महिनौ रहा पहली वार तो प्रायः एक वर्ष तक । इस समय सारा खाने पिनेका भार छु शिडश्या” (धर्ममान साहुको तिब्बतमा रहेको कोठीको नाम) ने उठाया ।”

“तिब्बत की यात्रा से मुझे जब-जब नेपालमे जाना पडा, साहुका घर मेरा घर बना ।”

राहुल सांकृत्यायनलाई मामत्र होइन, अन्य जो कोही पनि विशिष्ट लामाहरु तिब्बतबाट नेपाल आउन चाहे धर्ममान साहुकै आश्रय लिन्थे, त्यस्तै नेपालबाट पनि कोही विशिष्ट व्यक्ति तिब्बत जान चाहे वहाँ कै कोठी” छु सिड-श्या” को आश्रय लिने गर्दथे ।

स्मरीणय छ, कलकत्ताबाट सन् १९२३ मा (विदाको समय) फर्कनु भएका जगतमान बैद्यले वि.सं. १९८१ साल श्रावण २ गते (ने.सं. १०४४, दिल्ली पुन्हि) को दिन बुद्ध-धर्म उद्धार संघ” वा “नेपाल बुद्धोपासक संघ” को स्थापना धर्ममान साहुकै पूजाकोठीमा गर्नु भएको थियो । त्यस संस्थामा धर्ममान साहुको जेष्ठपुत्र त्रिरत्न मान तुलाधर (वि.सं. १९६१-२०४३) पनि एक संस्थापक सदस्य थिए ।

अन्य स्मरणीय कुरामा आधुनिक नेपालको पहिलो स्थविरवादी भिक्षु महाप्रज्ञाको विषयमा पनि लिन सकिन्छ । जहाँ त्यसवेला (वि.सं. १९८१) प्रेम बहादुर श्रेष्ठ थिए । जहाँले दाल्चिनी मानन्धर नामका एक भित्रको तर्फबाट पं निष्ठानन्द बज्राचार्यको (ने.सं. ९७८-१०५५) “ललित विस्तर” ग्रन्थ अध्ययन गर्न पाइएको थियो । त्यही ग्रन्थको आधारमा वहाँले “सर्वार्थसिद्ध” नामक एक नाटक बनाई प्रदर्शन गर्ने विचारले केही सहायता माग्न वरोवर धर्ममान साहुकहाँ जाने गर्दथे । एक दिन वहाँले धर्ममान साहुको घरमा स्वयम्भू दर्शन गर्न आउनु भएका तिब्बतका एक लामा “कुशयोरिम्पोछे” लाई पनि दर्शन गर्न पाईएको थियो । जहाँ लामाज्यू, क्यान्डालामा आउनु भएको केही महिना पछि आउनु भएका थिए ।

प्रेम बहादुर श्रेष्ठ, क्यान्डालामा आउनु भएको बेलामा नै वहाँको उपदेश सुनी विरक्त भई घरवार त्याग्न तत्पर भईसकेका थिए । तर लामाज्यूले बाटोघाटो एवं खानपीनको कठिनाई बताई वहाँलाई तिब्बत लान इन्कार गर्नु भएको थियो ।

तसर्थ क्यान्डालामा पछि दर्शन गर्न पाइएका कुशयोरिम्पोछेलाई देखासाथ प्रेम बहादुरले धर्ममान साहुको तर्फबाट (द्वेभाषिक बनाई) आफ्नो विरक्ति भाव लामाज्यू समक्ष व्यक्तगर्नु भएको थियो । जहाँ लामाज्यूले पनि क्यान्डालामा जस्तै प्रेमबहादुर श्रेष्ठको यौवनावस्था (२२, २३ वर्ष) देखि विश्वास नभई तिब्बतमा लैजान इन्कार गर्नु भएको थियो ।

लामा कुशयोरिम्पोछे नेपाल दर्शन गरिसकेपछि प्रेम बहादुर श्रेष्ठलाई थाहै नदिईकन तिब्बत तर्फ प्रस्थान गर्नु भयो । विहान प्रेम बहादुर धर्ममान साहुकहाँ जानु भएको बेला लामाज्यू सवेरै प्रस्थान गरिसकेको कुरा थाहा हुनासाथ कसैलाई केही नभनी दुखित भई घर फर्केको थियो ।

त्यसको भोलिपल्ट विहान सवेरै आफ्नो श्रीमतीलाई 'स्वयम्भू' चैत्य एकचोटी दर्शन गरेर आउने निहुँ राखी दरबार (गृहत्याग) त्याग्न सफल हुनु भएको थियो ।

आफ्ना एक साथी वीरवल र जितकार कहाँ पुगी आफ्नो लक्ष्य बताए । त्यस मित्रले खान पिनको बन्दोवस्त गर्ने केही सामान प्रवन्ध गरि दियो । त्यहाँबाट पुनः अन्य एक मित्र हिरारत्न शाक्यको घरमा भोजन गरिसकेपछि धर्ममान साहुको घरमा पुग्नु भयो । वहाँबाट आशिषको साथै डबल २० वटा पनि सहयोग पाउनु भयो ।

धर्ममान साहुसित विदा लिई वहाँ एकलै वालाजु, धमाथुली, न्यागमणी, रानीपौवा हुदै तारी नदीको किनारमा लामाज्यूको दुई दिनको बाटोमा वहाँ एक दिनमा नै पुगी त्यही वास बसेको ठाउँमा पुग्नु भयो । लामा कुशयोरिम्पोछे वहाँलाई देखी आश्चर्य हुनुभयो ।

त्यहाँदेखिन साथै गई केरुङ्ग पुग्नासाथ त्यहाँको 'फाक्पा गुम्बामा वहाँको साथै अन्य २ जनालाई पनि कुशयोरिम्पोछेले महायानी ढंगबाट प्रवज्या दिनु भयो । नाम वहाँको "पल्धेन श्यरव" राखियो । यसरी साहु धर्ममानले नेपालमा बुद्ध धर्म पुनरुत्थान गर्न अग्रजः हुनु भएका महानुभावहरुलाई सक्दो योगदान गर्नु भई वि.सं. १९९४ (ने.सं. १०५७) तिर ७६ वर्षको उमेरमा यस संसारबाट विदान हुनु भयो ।

वहाँको अन्तिम दर्शन महापण्डित राहुल साँकृत्यायनले सन् १९३६ मा गर्नु भएको थियो । वहाँ त्यसबेला तृतीय तिब्बत यात्राको निमित्त (भिक्षु भेषमा) नेपाल आउनु भएको थियो । त्यसबेला धर्ममान साहुको उमेर ७४ वर्ष पुगी सकेको थियो । अतः वहाँ निकै वृद्ध देखिनुको साथै दमको रोगले पिडित थिए । शरिरमा केवल हाड मात्र बाँकी रहन गएको थियो । वहाँलाई पुनः दर्शन गर्न पाईने संकेत राहुल साँकृत्यायनले देख्नु भएको थिएन ।

आश्चर्य ! वहाँको मात्र नभई वहाँको माहिलो पुत्र ज्ञानमानको दर्शन पनि राहुलजीको निमित्त अन्तिम हुन गएको थियो ।

शन्दर्भः

- १) जिनका मै कृतज्ञ - राहुल साँकृत्यायन
किताव महल, ईलाहावाद - १९५७
- २) पुरातत्व निबन्धावली - राहुल साँकृत्यायन
किताव महल, ईलाहावाद - १९५८
- ३) क्यान्डलालामा व डीन्दु लुम्बित मुना - सत्यमोहन जोशी
- बोधि प्रकाशन केन्द्र, यल - ने.सं. १९९०
- ४) नेपालय् स्थविरवाद गुकथं वःगु खः - लाकौल बैकुण्ठ प्रसाद
- मालती लाकौल, महाबुद्ध - ने.सं. १९०५
- ५) बौद्ध श्रृपि महापज्ञापा आत्म कथा - दरशा नेवामि
- सकलोपासक, ऋषि आश्रम
डिल्लीबजार, ने.सं. १९०३

१२. अनागारिक धर्मपाल

सिंहलद्वीप (श्रीलंका), २ मार्च १८१५ देखि डचहरूको हात बाट अंग्रेजहरूको हातमा (सन् १९४८ सम्म) पर्न गएको थियो, जसको कारण देशको सम्पूर्ण भूभागमा अंग्रेजहरूको शासन सूत्र कायम हुन गई सम्पूर्ण अधिकार अंग्रेजहरूको हातमा पर्न गयो । तब तीनीहरूले शुरुमा (प्रारम्भिक दिनहरूमा) त सिंहशवासीहरूको धर्म (बौद्ध) तथा आचार-विचारमा केही सहानुभूति राखेको थियो । तर इशाई धर्मको प्रचार-पसारको निमित्त जुन क्रूरता र वर्चरता पोत्तुंगोज एवं केही मात्रामा डचहरूले गरेको थियो, त्यसलाई अंग्रेजहरूले छोडन चाहेनन् । अतः तिनीहरूले विस्तारै भिश्वरी स्कूलहरू (इशाई धर्म अध्ययन-अध्यापन गराउने) खोल्दै लगे ।

त्यसकारण सिंहलीहरू बाह्य भई ती स्कूलहरूमा पढ्न विवश हुदै गए, जसबाट स्थिती यस्तो हुदै गयो कि सिंहलीहरू जब ती भिश्नरी स्कूलहरूबाट अध्ययन समाप्त गरी फर्कन्थे, तब उनीहरूले न त आफ्नो मातृभाषा राम्ररी बोल्न सक्थे, न त आफ्नो देशको संस्कृति बारे केही अवगत नै हुन्थे ।

स्कूलमा मात्र नभई अंग्रेजहरूले सिंहलीहरूलाई राजनैति देखि लिएर रहन-सहन, खानपान, बेशभूषा, आचार विचार, धर्म-दर्शन, भाषा-साहित्य सबैमा पाश्वत्य पद्धति (ढङ्ग) अपनाउन बाध्य गराउँदै लगेको थियो ।

सरकारी पदहरूमा पनि इशाई नभईकन पद हासिल गर्न नसकिने गरिदिएको कारण बाध्यभई सिंहलीहरूले आफ्नी पुखौली धर्म (बुद्ध-धर्म) छोडी इशाई-धर्म स्वीकार गर्दै लानु परेको थियो । तर प्रायः जसो सिंहलीहरूले सिफं नौकरी (पद) प्राप्त गर्नको निमित्त मात्र इशाई-धर्म अपनाई भित्री तवरबाट आफ्नै धर्म अनुरूप जीवन (बौद्ध-जीवन) व्यतीत गर्दै रहेका थिए ।

यस्तै जीवन व्यतीतगरिरहेको (देखावतौ) एक 'हेवावितारण' नामक परिवारमा १७ तिम्बर १८६४ को दिन पिता डोन करोलिस हेवावितारण र माता मल्लिकादेवीको तर्फबाट एक बालकको जन्म भयो, जसको नामांकरण कोलम्बोको एक ठूलो चर्चमा एक पादरीको तर्फबाट "डोन डेविड" राखियो ।

बालक डोन डेविडलाई ५ वर्षको उमेरमा एक मिश्नरी स्कूलमा भर्ना गरियो, जहाँको अध्ययन पछि अंग्रेजी शिक्षाको निमित्त एक कैथोलिक स्कूलमा भर्ना गरियो । डोन डेविडले स्कूलको शिक्षाको साथसाथै आफ्नो घरमा माता-पिताको तर्फबाट बिहान र बेलुका बुद्ध मूर्ति अगाडि रही बुद्धानुस्मरणको साथै पालिभाषाका सूत्रहरू नित्यरूपमा पाठ गर्दथे । यसरी माता-पिताको प्रेरणाबाट डोन डेविडले घरमा बुद्ध-धर्मको अध्ययन, स्कूलमा वाइविलको अध्ययन एकै साथ गर्दै रहनु भएको थियो ।

वहाँ बालककाल देखिनै तीक्ष्ण एवं कुशाग बुद्धिका विद्यार्थी हुनाको कारण प्रत्येक स्कूलमा शिक्षकहरू वहाँदेखि प्रसन्न थिए । वहाँ अनुशासित एवं अध्ययनशील हुनाको कारण पनि शिक्षकहरू वहाँलाई मन पराउँथे ।

डोन डेविड १५ वर्षको उमेरमा सन् १८७८ मा कोलम्बोको "सेन्ट थोमस क्लेभियत स्कूल" मा भर्ना हुनु भयो । त्यस स्कूलमा "वर्डन मिलर" नामका एक कट्टर इशाई शिक्षक थिए । एक दिन डोन डेविडले आफ्नी धर्म संस्थापकको जन्म, बुद्धत्व प्राप्ति र परिनिर्वाणको दिन (वैशाख-पूर्णिमा) को निमित्त विदा माग्नु भएको थियो, तर त्यस शिक्षक महोदयले इन्कार गरि दिए, तै पनि डोन डेविडले विदाको नामन्जुरी भएपनि वैशाख पूर्णिमा मनाउन आफ्नो बाटो लागेको थियो । त्यसको भोलिपल्ट गयल र गालि मात्र सहनु परेको थिएन, लट्टिको मार (चोट) पनि सहनु परेको थियो ।

यो क्रम वहाँले पछिल्लो वर्षमा पनि गर्नु र सहनु परेको थियो । यसबाट वहाँको हृदयमा क्रान्तिकारी विचार उत्पन्न भएको थियो ।

त्यसबेला श्रीलंकामा बुद्ध-धर्म प्रचार-प्रसारको निमित्त आन्दोलन शुरु भईरहेको थियो । जसको प्रतिनिधित्व मिगेत्तुवत्ते गुणानन्द हिक्डुवे सुमंगल महास्थविरले गर्दै आउनु भएको थियो । श्रामेणर विगेत्तुवत्ते गुणानन्दले सन् १८७३ मा "पानदुरे" भन्ने स्थानमा खुले आम जनताहरूको बीच ईशाइहरूसंग शास्त्रार्थ गरि पादरीहरूलाई पराजित गर्न सफल

भएको थियो, जुन शास्त्रार्थको बेला वहाँको सहायकको रूपमा हिक्कडुवे सुमंगल महास्थविर रहनु भएको थियो । अतः वहाँहरु दुबै मिली बुद्ध-धर्म पनरुत्थानकोसन् १७४ मा “विद्योदय परिवेग” र सन् १८७५ मा “विद्यालयका परिवेश” नामक दुई वटा बौद्ध विद्यालय स्थापना गर्नु भएको थियो ।

“पानदुरे” को शास्त्रार्थ पछि श्रामणेरे गुणान्दले बौद्ध-धर्मको प्रचारार्थ ‘सर्वज्ञ-शामनाभिवृद्धि प्रेस’ को स्थापना रोमन कैथोलिकहरुको गढ “को हो” मा नै स्थापित गर्नु भयो । वहाँले सर्वप्रथम विरोध पक्षको खण्डन एवं बुद्ध-धर्म सही पक्षको स्थापनाको निमित्त सर्वश्रेष्ठ मानिएको ‘भिलिन्दपञ्च’ ग्रन्थलाई सिंहली अनुवादको रूपमा सन् १८७७-७८ मा सम्पादन गरि प्रकाशन गर्नु भएको थियो ।

सन् १८७३ को अगस्त महिनामा, श्रामणेरे गुणानन्द र ईशाईहरुको बीच भएको शास्त्रार्थको सम्पूर्ण रिपोर्ट (विवरण) अमेरिकामा पनि पुगेको थियो । जुन रिपोर्टबाट थियोसोफिकल सोसाइटी (Theosophical Society) का संस्थापक कर्नल हेनरी स्टील अल्कोट (Colonel Henry Steele Olcott) र रसियन महिला मैडम ब्लेवेत्स्की (Madame Blavatsky) को ध्यान पनि त्यस तर्फ आकर्षित भयो र वहाँहरु दुबै जना बुद्ध-धर्ममा आकर्षित हुनु भयो ।

वहाँहरु दुबै जना मिली सम्पूर्ण धर्महरुको व्यापक समन्वयको निमित्त सन् १८७५ मा न्यूयोर्क (New York) मा “Theosophical Society” नामक संस्था स्थापना गर्नु भएको थियो ।

मानवको आध्यात्मिक विकासमा बुद्धोपदेशको महत्व अनुभव गर्दै वहाँहरु दुबै जना सन् १८८० को मई महिनामा बौद्ध-साहित्य अध्ययनार्थ श्रीलंकाको गाल्ल (दक्षिण श्रीलंका) मा पुगनु भयो ।

१७ मई को दिन गाल्लमा पुगनु भएका वहाँहरु १९ मई १८८० को दिन गाल्लकै विजयानन्द विहारमा विशाल समारोहका साथ बौद्ध दीक्षा लिनु भएको थियो । त्यहाँबाट वहाँहरु कोलम्बो जानु भई १७ जून १८८० को दिन “Budhhist Theosophical Society” को स्थापना गर्नु भयो । यस संस्थामा डोन डेविड पनि सम्मिलित हुनु भएको थियो ।

कर्नल अल्कोट र मैडम ब्लेवेत्स्कीका साथ डोन डेविडको घनिष्ठता विस्तारै-विस्तारै यहाँ सम्मन बढ्दै गयो कि कर्नल अल्कोट (सन् १८३२-१९०७) ज्यूको सारा लका गमन एवं व्याख्यानमा द्वेभाषिक रूपमा डोन डेविडलेकै साथ दिनु भएको थियो ।

त्यसै ताका, सन् १८८३ को मार्च महिनामा बौद्धहरुको एक जुलुस (यात्रा) लाई कोटहेनाको “सेन्ट लुसिया” नामक चर्च अगाडी त्यहाँका कैथोलिका गुण्डाहरुले ढुंगा-मुँडा एवं कुट-पिट गरी जुलुसलाई तितर-वितर पारि दिएको थियो । त्यसको विरुद्ध कार्यवाही गर्न अडयार (मद्रास) मा रहनु भएका कर्नल अल्कोट पुनः कोलम्बो आउनु भयो डोन डेविडले पनि त्यस घटनाबाट असह्य भई अगाडी आएको परीक्षालाई नै छोडी कर्नल अल्कोटका साथ पुनः एकपटक श्रीलंकाको गाउँ-गाउँमा, नगर-नगरमा गई सिंहलीहरुको गौरव, ईशाईहरुको अत्य, अनैतिक-आडम्बर भन्दा कयौँ गुणा श्रेष्ठ भएको कुरा सारा जनताहरुलाई बोध गराउँदै जानु भएको थियो ।

सन् १८८६ देखि डोन डेविडले माता-पितासंग आज्ञा माँगथी ‘ब्रम्हचारी’ जीवन विताउनु भएको थियो । सन् १८८८ मा वहाँले आफ्नो विदेशी ढंगको नामलाई त्याग्नु भई “अनागारिक धर्मपाल” हुनु भयो ।

कर्नल अल्कोट र धर्मपालको बुद्ध-धर्म सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यको रिपोर्ट विभिन्न पत्र पत्रिकाद्वारा देश-विदेश सम्म चर्चित भएको थियो, जसको फलस्वरूप सन् १८८८ मा अल्कोटलाई बुद्धधर्मको प्रवचन गराउन जापानबाट निमन्त्रण पठायो । कर्नल अल्कोटले अनागारिक धर्मपाललाई पनि साथ लिइ सन् १८८९ को जनवरी महिनामा जापान पुगनु भयो ।

जापानमा वहाँहरूले धेरै ठाउँमा घुम-फिरको साथै स्थविरवाद बुद्ध-धर्मको प्रचार-प्रसारको निमित्त निकै व्याख्यानहरू दिनु भएको थियो । जापानबाट वहाँहरू दक्षिण-पूर्व एशियाको अन्य केही मुलुकहरूको भ्रमण गरि श्रीलंका फर्कनु भएको थियो ।

त्यसबेला सम्मा अनागारिक धर्मपालले सर इडविन अर्नाल्ड (The light of Asia नामक काव्यात्मक बुद्ध-जीवनीको लेखक) ले लेख्नु भएको बुद्धगया सम्बन्धि रचना 'The Telegraph' पत्रिकामा अवलोकन गरिसकेको थियो, जसबाट प्रभावित भई वहाँले सारनाथ र बुद्धगया दर्शन गर्ने अभिलाषा राख्नु भयो । त्यसलाई अभिलाषामा मात्र सीमित नराखि सन् १८९१ को शुरुमा सारनाथ र बुद्धगया पुग्नु भएको थियो, जसको वर्णन वहाँले आफ्नो दैनन्दिनी (Diary) मा यसरी लेख्नु भएको थियो ।

“१८९० मे मुझे पता लगा कि गुणरत्न कोजेन पानी भिक्षु कोलम्बो से बोधिमण्डप की पूजा के लिए बुद्धगया जा रहा है । मेरी भी इच्छा हुई कि उनका साथी बना जाऊँ । धार्मिक माता-पिताके खर्च से उस जापानी भिक्षुके साथ मद्रास आया और वहाँ श्री अल्कोट के इच्छानुसार कई दिन अडयारमे रहकर १८९१ के जनवरी महिने की २० तारिखको इसापतन (बनारस) पहुँचा । जहाँ ध्वस्त-विध्वस्त चैत्यकी पूजा कर २२ जनवरीको बुद्धगया पहुँचा ।”

(अनुवादक-भदन्त आनन्द कौशल्यायन)

यसरी वहाँ बुद्धको पवित्र तीर्थस्थल बुद्धगया र सारनाथमा एक दर्शनार्थीको रूपमा मात्र आउनु भएको थियो । ती स्थलहरूमा पुगी केही गर्ने लक्ष्य, त्यसबेला वहाँको थिएन । तर जब सारनाथमा जस्तै बुद्धगयामा पनि लापवाहीका साथ बुद्ध-मूर्ति एवं अन्य प्राचीन अवशेषहरू यत्र-तत्र छरिएको देख्नु भयो, तब वहाँको चित्त निकै विव्वल भयो, जसके बारेमा वहाँले स्वयं भन्नु भएको छ -

“जब मैले बोधिवृक्षके दर्शन किये, मेरी मनको वही अद्भूत शान्ति मिली, जो ब्रम्हदेश के निर्धन से निर्धन यात्रीको मिलती है, लेकिन चारों ओर टूटी-फूटी बौद्ध-मूर्तियों को पडे देखकर हृदयको वडा दुःख हुआ कि ऐसे महत्वपूर्ण स्थानकी, जो पवित्रता मे संसार के किसी स्थान से कम नहीं है, कैसी दुर्दशा की जा रही है ।”

अनागारिक धर्मपाल केही दिनको लागि मात्र यी तीर्थस्थलहरूमा भ्रमण गर्न आउनु भएका थिए । तर बुद्धगयाको दुर्दशा देख्ना साथ वहाँले आफ्नो आराम र तकलिफको केही वास्ता (पर्वाह) नगरि आन्दोलन प्रारम्भ गर्ने (बुद्धगया मन्दिर बौद्धहरूको हातमा लिने) शंकल्प लिनु भयो । धर्मपालले यस शंकल्प गरे देखिन भारतमा बुद्ध-धर्म पुनरुत्थानको इतिहास प्रारम्भ भएको मानिन्छ ।

वहाँको त्यस शंकल्पलाई अभियानको रूपमा चलाउनको निमित्त एक संस्था कायम गर्नु पर्ने कुरा महशुस गर्नु भयो । अतः वहाँ बुद्धगयाबाट श्रीलंका फर्कनु भई कोलम्बोमा ३१ मई १८९१ को दिन विद्योदय परिवेणका प्रधानाचार्य हिक्कडुवे सुमंगल महास्थविरको अध्यक्षतामा, कर्नल हेनरी स्टील अल्कोटको निर्देशन (सल्लाहकार) मा र आफ्नो महासचित्वमा “महा बोधि सभा” को स्थापना गर्नु भयो । शुरुमा यस संस्थाको निमित्त सम्पूर्ण खर्च धर्मपालको माता-पिताले व्यहोर्नु भएको थियो । यसको प्रमुख केन्द्र ‘गया’ मा स्थापित गर्‍यो । यसको प्रधान कार्यालय सन् १८९२ देखि बङ्गालको सदर मुकाम एवं त्यसताका भारत साम्राज्यको राजधानी कलकत्तामा राखियो, जहाँबाट सन् १८९२ को मई महिना, (वैशाख पूर्णिमाको दिन) देखिन "The Maha Bodhi" नामक अंग्रेजी पत्रिकाको प्रकाशन शुरु गर्नु भएको थियो, जुन पत्रिका अनागारिक धर्मपाल स्वयंले सम्पादन गरि सारा विश्वमा प्रचार-प्रसार गरिरहेको थियो ।

त्यसबेला अमेरिकाको शिकागोमा विश्वधर्म सम्मेलन हुन लागि रहेको थियो । त्यस “महाबोधी” पत्रिकामा प्रकाशित धर्मपालको लेखबाट प्रभावित भई सर्व-धर्म-सम्मेलनका अध्यक्ष डा. बरोजले वहाँलाई त्यस सम्मेलनमा

सहभागी हुन आमन्त्रण गरियो । जस अनुसार सन् १८९३ को जुलाई महिनामा अनागारिक धर्मपाल एक साधारण बौद्धको हैसियतले सम्मेलनमा भाग लिन अमेरिकाको निमित्त प्रथान गर्नु भयो ।

वहाँ लण्डन हुँदै अमेरिका जानु भएको थियो । लण्डनमा वहाँलाई सुप्रसिद्ध कवि सर इडविन अर्नाल्ड (सन् १८३२-१९०४) र पालि भाषाका प्रकाण्ड पण्डित प्रो. रीस डायविड्स (१८४३-१९२२) ले विशेष रूपमा स्वागत गर्नु भएको थियो । त्यस्तै वहाँ शुरुमा थियो सोफिकल सोसाइटीका एक स्तम्भ हुनु भएको कारण, त्यस तर्फबाट पनि त्यसबेलाका सोसाइटीका अन्तराष्ट्रिय अध्यक्ष ऐनीवेसेन्ट (सन् १८४७-१९३३) ले स्वागत गर्नु भएकी थिइन् । ऐली वेसेन्टलाई सन् १८९१-९२) विर देहावसान हुनु भएकी मैडम ब्लेवेत्स्कीले धर्मपालको प्रतिभा बारे पहिले नै परिचित गराई राखेका थिए । अतः लण्डनमा दुबैको संयोगले अपार आनन्द प्राप्त भयो र दुबै हर्षोल्लासका साथ सम्मेलनमा भाग लिन २ सितम्बर १८९३ को दिन अमेरिका पुगनु भयो ।

११ सितम्बर १८९३ को दिन शुरु भएको त्यस विश्व-धर्म सम्मेलनमा सिर्फ २ जनाको भाषण वडी ओजस्वीपूर्ण भएको थियो । वहाँहरु हुनुहुन्छ अनागारिक धर्मपाल र वहाँकै भारतीय मित्र स्वामी विवेकानन्द (१८६३-१९०२), स्वामी विवेकानन्द हिन्दू धर्मको प्रतिनिधित्व गरेर आउनु भएको थियो ।

अनागारिक धर्मपालको बारेमा St. Louis observer ज्यूले २१ सितम्बर १८९३ को दिन सम्मेलनको रिपोर्टमा लेख्नु भएको थियो -

"With his black curly looks thrown back from his broad brow, his clear dear eyes fixed upon the audience, his long brown fingers emphasising the utterances of his vibrant voice, he looked the very image of a propagandist, and one trembled to know that such a figure stood at the head of the movement to consolidate all the "Light of Asia throughout the civilized world".

(वहाँको कालो घुँघुरिएको केश (कपाल) पछाडितिर मोडेको थियो । वहाँको आँखा पूर्ण रूपमा श्रोताहरुतिर केन्द्रित थियो । जहाँको आवाज हलमा गुञ्जायमान भएको थियो । जसबाट यो स्पष्ट रूपमा प्रतीत हुन्छ कि वहाँ एक महान धर्मप्रचारक हुनुहुन्छ, जसले सभ्य संसारमा सर्वत्र बुद्धको सन्देश प्रचार गर्न चाहनु हुन्छ ।

सम्मेलनको समाप्ति पछि अनागारिक धर्मपाल निमन्त्रणानुसार अमेरिकाको अन्य विभिन्न ठाउँहरुमा पनि जानु भई व्याख्यानहरु दिनु भएको थियो । अमेरिकाबाट वहाँ स्वदेश गमनको निमित्त जापान आउनु भएको थियो । जापान पुग्नु अघि केही भित्रहरुको अनुरोधमा वहाँ हवाईद्वीप (होतोलुलु) मा पनि एक पटक नजर गर्नु भएको थियो ।

त्यसैबेला वहाँको सम्पर्क संयोगवश हवाई द्विपको पुरानो राजपरिवारमा जन्मनु भएकी एक महिला मेरी एलिजावेथ फोस्टर (सन् १८४४-१९३०) सित भयो, जसले पनि आएर बुद्ध-धर्म प्रचारार्थ अनागारिक धर्मपाललाई अल्याख सम्पत्ति प्रदान गर्नु भएकी थिइन् । वहाँहरुको सम्बन्ध एक आपसमा दिदी र भाईको रूपमा मात्र सिमित नभई माता र पत्र सम्म पनि हुन गएको थियो ।

अनागारिक धर्मपाल भारत पुग्नु भएपछि पुनः बोधगया मन्दिर बौद्धहरुको हातमा लिने प्रयासमा लाग्नु भयो वहाँको त्यस कार्यले बङ्गालमा नयाँ जागरण आएको थियो, जसबाट प्रभावित भई बङ्गालका एक स्वतन्त्रता सेनानी विपितचन्द्रपाल (सन् १८५८-१९३२) ले सिटी कालेजमा भएको सभामा घोषणा गर्नु भएको थियो - "भारतलाई बचाउने कुनै एउटा मात्र धर्म छ भन्ने त्यो हो बुद्ध धर्म ।"

आधुनिक युगमा अनागारिक धर्मपालकै प्रयासशाट भारतमा सर्वप्रथम २६ मई १८९६ को दिन वैशाख पूर्णिमा कलकतामा मनाउनु भएको थियो । यसको १३ दिन पछि ९ जुन १८९६ को दिन धर्मपाललाई लण्डनबाट स्वामी

विवेकानन्दज्यूको एक पत्र प्राप्त भएको थियो, जुन पत्रमा वहाँले धर्मपाललाई अमेरिकामा बुद्ध-धर्म प्रचार प्रसार गर्न जानु जरुरी भएको कुरा महशुस गरी लेखी पठाएको थियो, वहाँको साथै "The Gospel of the Buddha" नामक ग्रन्थका सुप्रसिद्ध ग्रन्थकार पाल कैरुस (एक इशाई विद्वान) को निमन्त्रणा पनि वहाँलाई प्राप्त भएको थियो । जहाँसित धर्मपालले शिकागोमा भएको सम्मेलनमा परिचित हुने मौका प्राप्त भएको थियो ।

यसरी स्वामी विवेकानन्द र पालकै रूपको निमन्त्रणा पाई अनागरिक धर्मपाल दोश्रो पटक अमेरिका यात्र गर्न सन् १८९६ मा लण्डन पुग्न भयो । लण्डनमा वहाँले सर इडविन अर्नाल्ड र डा. रीस डायविडुससं घनिष्ठता बढाउनुको साथै अन्य एक महान प्राच्यविद एवं महान संस्कृतज्ञ प्रोमैकसमूलर (सन् १८२३-१९००) संग पनि अक्सफोर्ड विश्व विद्यालयमा भेट गर्नु भएको थियो ।

लण्डनबाट अनागरिक धर्मपाल अमेरिका जानु भई पूरा एक वर्ष रहनु भएको थियो । जहाँले अमेरिकाका कयाँ स्थानहरुमा बुद्ध-धर्मको विषयमा प्रवचन दिनु भएको थियो । यसै अवधि भित्र वहाँले अमेरिकामा सर्वप्रथम सन् १८९७ मा वैशाख पूर्णिमा मनाउनु भएको थियो ।

त्यसै वेला भारतमा दुर्भिक्ष (अकाल) भएको थियो, जसको खबर पाउनासाथ वहाँ तुरुन्तै प्रचार-कार्य स्थगित गरी भारत फर्कनु भएको थियो । यसै वेलादेखि वहाँको सम्पर्क विश्वकवि रविन्द्रनाथ टैगोर (सन् १८६१-१९४१) सित हुँदै भएको थियो रविन्द्रनाथ टैगोर (सन् १८६१-१९४१) सित हुँदै गएको थियो । रविन्द्रनाथ र अनागरिक धर्मपाल एवं वहाँले प्रचार-प्रसार गर्दै आउनु भएको बुद्ध धर्मबाट प्रभावित भई "शान्ति निकेटन" को स्थापना काल (सन् १९०१) देखिनै पालि भाषाको अध्ययनको प्रवन्ध गर्दै आउनु भएको थियो ।

अनागरिक धर्मपालले पनि टैगोरले सम्पादन गर्नु भएको "साधना" पत्रिकाको निमित्त बरोबर बुद्ध-धर्म सम्बन्धि लेख दिने गर्दथे ।

अनागरिक धर्मपालले पनि टैगोरले सम्पादन गर्नु भएको "साधना" पत्रिकाको निमत बरोबर बुद्ध-धर्म सम्बन्धि लेख दिने गर्दथे ।

यसरी वहाँहरु एक आपसमा मित्रता बढ्दै जानुको कारण फरवरी १९२२ देखिन "विश्व-भारती" को रूप लिईसकेको त्यस विश्व विद्यालय (शान्ति निकेटन) मा नोबेल पुरस्कार विजेता (नम्बर-१९१३ मा प्राप्त) रविन्द्र नाथ टैगोरले बुद्धदेव तथा बौद्ध-संस्कृतिको प्रचार-प्रसार गर्न देश-विदेशका कयाँ बौद्ध विद्वानहरुलाई बौद्ध शास्त्रको चर्चा (प्रवचन) गराउन 'विश्व-भारती' मा निमन्त्रित गर्दै आउनु भएको थियो ।

वङ्गालमा भएको त्यस दुर्भिक्षलाई धर्मपाल, टैगोर र अन्य विशिष्ट व्यक्तिहरु मिली विभिन्न किसिमबाट सहायता प्रदान गर्नु भएको थियो । यसको साथै अनागरिक धर्मपालले १९ औं शताब्दीको अन्तमा (सन् १८९८-९९) श्रीलंका र भारतको बङ्गाल देखि पेशावर सम्म साधारण तवरमा मामूली खाना खाई गरिवहरुको सरहनै रात बिताई भारतीयहरुको गरिवी जीवनलाई प्रत्यक्ष अनुभव गर्नु भएको थियो । धर्मपाल जहाँ गए पनि स्थानिय जनताहरुलाई भगवान बुद्धको शिक्षाबाट प्रेरणा लिई जाँत-पाँत, छुवा-छुत र साम्प्रदायिकताबाट मुक्त भई भौतिक र आध्यात्मिक उन्नति गर्ने सल्लाह दिन्थे ।

श्रीलंकामा पनि वहाँले ६ महिना सम्म गाउँ गाउँमा, नगर नगरमा गई सिंहलीहरुको अतीतलाई याद गराउँदै देशको भविष्य यूरोपियनहरुको अन्धानुकरणले विनष्ट हुँदै गएको कुरालाई महशुस गराउँदै चारिका गर्नु भएका थिए, जसमा सबभन्दा पहिले भेषभूषामा नारी जगतमा साडी लगाई धर्मपालका पूज्य माता मल्लिका हेवावितारण (सन् १८४६-१९३६) ले क्रान्ति गर्नु भएकी थिइन् ।

बोधगया मन्दिरको विवाद, यथावत रहेता पनि अनागारिक धर्मपालले गारनाथमा पनि दृष्टि राख्नु भएको थियो । अतः वहाँले माता मल्लिकादेवीले दिनु भएको ६००१- रुपैयाबाट सारनाथमा एउटा जग्गा किन्नु भयो, जुन जग्गा सन् १९०४ मा वहाँले एउटा कोठा तयार गर्नु भई, त्यही रहनु भयो ।

यसवेला देखि सन् १९१३ सम्मको अवधिमा धर्मपालाई हरकार्य गर्न होनोलुलुका ती महिला मेरी फोस्टरले लाखौं रुपैया चन्दा स्वरूप पठाइसकेको थियो । विशेषतः मेरीले सन् १९०६ मा धर्मपालज्यूका पिता डोन करोलिस हेवावितारणको निधन पछि देखि अतूत रुपमा रकम पठाउने गरेकी थिइन् ।

यसैको कृतज्ञता स्वरूप मेरी फोस्टरलाई धन्यवाद दिन अनागारिक धर्मपाल सन् १९१३ मा होनोलुलु (हवाईद्वीपको राजधानी) प्रस्थान गर्नु भएको थियो । मेरी ऐलिजावेथ फोस्टर पनि आफ्नो मार्गदाता पुत्र सम्भान धर्मबन्धुलाई स्वागत गर्न लालायित थिए ।

वहाँ होनोलुलुबाट जापान, कोरिया, चीन, सिंगापुर, जावा हुँदै सन् १९१४ को शुरुमा कलकता फर्कनु भयो । जहाँ कलकता पुग्नु भएको केही महिनापछि नै (सन् १९१४ मा) प्रथम विश्व युद्ध शुरु भएको थियो । जसको कारण श्रीलंका सरकारले भारत सरकारलाई पत्र पठाई ५ वर्षको निमित्त धर्मपाललाई कलकतामा नजरबन्द गराई दियो, ५ वर्ष सम्म अनागारिक धर्मपाल कलकता शहरबाट बाहिर जान नपाउने भयो ।

यसबाट धर्मपालको मानसिक र शारीरिक स्थितीको केही धक्का पर्न गेता पनि यो नजरबन्दीकाल वहाँको निमित्त वरदान स्वरूप भएको मान्न सकिन्छ, यसै अवधिभित्र कलकताको “धर्म राजिक विहार” तयारभई उद्घाटन समेत सम्पन्न भएको थियो ।

यस अवधिभित्र सन् १९१५ मा श्रीलंकाल बौद्ध-मुस्लिम दंगा भएको थियो । जुन दंगमा धर्मपालका भाई श्री एडमण्डलाई राजद्रोहको मुकदमा लगाई आजीघन कारावासको सजाय दिएको थियो । एक सालभित्र जेलमा श्री एडमण्डको निधन हुन गयो ।

सन् १९२२ मा मात्र, बल्ल नजरबन्दीकाल समाप्त गरी अनागारिक धर्मपाललाई श्रीलंका जाने अनुमती दियो । वहाँ श्रीलंका पुगनसाथ दंगाको समय देखि बन्द भएको “सिंहल-बौद्धयता” नामक पत्रिका पुनः प्रकाशन गर्नु भयो साथै अन्य विघटित कयौं सघं संस्थाहरुलाई पनि पुनस्थापित गरि दिएको थियो ।

अनागारिक धर्मपालको शुरुदेखिन इङ्गलैण्डमा “ब्रितिश महाबोधि सोसाइटी” एउटा स्थापना गरी बुद्ध-धर्म प्रचार गर्न चाहेका थियो । अतः वहाँ सन् १९२५ को अगस्त महिनामा लण्डन पुग्नु भयो र २७ सितम्बर १९२५ को दिन “ब्रितिश महाबोधि सोसाइटी” को स्थापना गर्नु भयो ।

इङ्गलैण्डबाट वहाँ पुनः अमेरिका प्रस्थान गर्नु भयो । अमेरिका को शिकागो, क्यालिफोलिया, सैन-फ्रान्सको आदि ठाउँमा बुद्ध धर्म धर्म सम्बन्धी प्रवचन दिई सन् १९२६ को शुरुमा भारत फर्कनु भयो ।

सन् १९२६ को जून महिनादेखि अनागारिक धर्मपालले महाबोधि सोसाइटी कलकतामा पालि भाषको शिक्षा दिलाउने प्रवचनानुसार आउने सिफं ८ - १० जना मात्र कलकता विश्वविद्यालय पालिको अध्ययन-अध्यापन गराउने कार्य शुरु गरायो, जसको निमित्त वहाँको छात्रवृत्तिको पनि प्रवन्ध गरि दिनु भएको थियो ।

यसपछि वहाँ श्री लंका जानु भयो । जहाँ ३ वर्ष सम्म ब्याधि दुःखमा रही सकेपछि मात्र बल्ल वहाँ कुशसल हुनु भयो साथै हृदय रोग पनि शान्त भयो । तर पुनः केही महिनापछि वहाँको कान्छा भाइ डाक्टर चार्ल्स अलविस हेवावितारण ट्रेन दुर्घटना परि स्वर्गवास हुन गयो, जसले सन् १९२६ मा सारनाथको मूलगन्ध कुटी विहारको विषयमा पुरात्रत्व विभागक्षित भएको विवादलाई, पुरातत्व विभागका निदर्शक सर जानमार्शललाई लक्षशिला सम्म गई भेट गारि विवाद साम्य गरि दिनु भएको थियो । वहाँको निधनले धर्मपाललाई पुनः हृदयमा चोट पर्यो ।

तैपनि अनागारिक धर्मपालले मानसिक र शारीरिक दुःख सहन्द सारनाथको मूलगन्धकुटी विहारको निर्माण कार्य सन् १९२७ देखि प्रारम्भ गर्द जानुभयो । सन् १९३१ मा यसको निर्माण काय पूर्ण भयो । ११-१३ नवम्बर १९३१ सम्म देशविदेशबा हजारौं महानुभावहरुको उपस्थितिमा “मूलगन्धकुटी विहार” को समुद्घाटन भएको थियो ।

तर एउटा अफशोचको कुरा ! यस उद्घाटन कार्यमा यस विहारको प्रमुख दाना गेरी ऐभिजावेय फस्तरले आए । कीर्ति हेर्न पाएन, वहाँ वर्ष दिन अगाडि नै २२ दिसम्बर १९३० प्रस्थान गारि सकेकी थिइन् ।

अनागरिक धर्मपालले पनि आफ्नो जीवनको अन्तिम इच्छा अनुरूप १३ जुलाई १९३१ को दिन रेवत महास्थविरको आचार्यत्वमा श्रामणेर हुनु भएको थियो । यसको १८ महिनापछि १६ जनवरी १९३३ को दिन वहाँ उपसम्पन्न हुनु भई “भिक्षु देवभित्र धर्मपाल” हुनु भएको थियो ।

यसको केही महिनापछि अप्रिलको दोश्रो हप्ता देखि वहाँ अत्यधिक रूपमा विरामी हुनु भयो । वहाँको दवादारुको पनि इन्कार (अस्वीकार) गर्नु भएको थियो । २९ अप्रिलको दिन विहान वहाँले केही बोल्नु भएको थियो । जुन बोलाईमा यी वाक्य पनि थिए -

"Let me die soon, let me be reborn twenty- five times to spread Lord Buddha's Dhamma"

अर्थ

“मलाई चाँडै मर्न देउ, म बुद्धको धर्म प्रचार-प्रसार गर्न २५ पटक जन्म लिन आउने छु ।”

यो उद्गार व्यक्त गर्नु भएको केही घण्टा पछि मध्याह्नको २ बजे आफ्नो निजी सचिव एवं महाबोधि सोसाइटीका आजीवन प्रधान मन्त्री ब्रम्हचारी देवप्रिय वलिसिन्हा (सन् १९०४ - १९६४) एवं भिक्षु संघ सन्मुख विश्रमा बुद्ध-धर्म पुनरुद्धारक हुनु भएका अनागरिक धर्मपाल वा देवभित्र धर्मपालले बोधिसत्त्व सरहको जीवन परित्याग गर्नु भयो ।

वहाँको अन्य एक अन्तिम इच्छा अनुरूप वहाँको दाहसंस्कार तथागतको पावन भूमि सारनाथमा १ मईको दिन सम्पन्न भयो र वहाँको केही भष्म (अस्थि) अहिले सम्म पनि मूलगन्धकुटी विहार को एक सानो स्तूपमा सुरक्षित गर्द आइरहेका छन् ।

- सन्दर्भ -

- १) स्वर्गीक देवभित्र धर्मपाल - बनारसीदास चतुर्वेदी
- ‘धर्मदूत’, वर्ष ७, अङ्क ६ (सितम्बर १९४२)
- २) अनागरिक धर्मपाल और वाद्ध धर्मका पुनरुद्धार - श्री श्यामप्रसाद प्रदीप
- ‘धर्मदूत’, वर्ष २९, अङ्क ७ - ८ (नवम्बर दिसम्बर, १९६४)
- ३) जो न भूल सका - भदन्त आनन्द कौशल्यायन
- हिन्दुस्तानी पब्लिकेशन्स शाहगज, इलाहाबाद - १९४८
- ४) नेपाल स्थविरवाद गुकथं वःगु ख - लाकौल बैलुण्ठ प्रसाद
- मालती लाकौल, महाबुद्ध, कान्तिपुर ने. स. ११०५ (वि.स. २०४२)